

Prof. Dorin Carabeț*

(Timișoara)

Societatea „Kandia” din Timișoara în timpul Primului Război Mondial și procesul cu statul maghiar

Abstract: *The „Kandia” factory was founded in 1890. In order to face the competition in 1909 it becomes a joint stock company and begins to develop constantly. In 1918, „Kandia” enters into a contract with the Austro-Hungarian army, which undertakes to deliver 625 wagons of apple jam. Because much of the amount was not delivered due to the end of the war, a long process will follow with the Hungarian state to recover the loss.*

Keywords: factory, Kandia, war, process, loss

După puternica criză economică declanșată în anul 1873, ale cărei consecințe s-au simțit aproape zece ani, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea situația din agricultura Banatului se normalizează, producția este într-o continuă creștere, devenind o rezervă sigură de materie primă. Pe lângă aceasta, în Banat se naște o pătură de oameni potenți financiar care sunt dispuși să investească în domeniul industrial. În acest context, la Timișoara apar noi unități industriale, printre care va fi și fabrica de produse zaharoase „Kandia”.

În 24 aprilie 1890, secția juridico-comercială a Tribunalului Regal din Timișoara acceptă cererea și documentele depuse de Latter Mihaly pentru a înființa în cartierul Iosefin al Timișoarei o mică fabrică individuală ce va produce oțet, bomboane, prăjituri și va avea și o moară de sare și de condimente. Această fabrică va deveni o emblemă a Timișoarei și a Banatului, iar produsele ei vor fi cunoscute și apreciate pe plan național și internațional¹.

O schimbare majoră în viața viitoareii fabrici „Kandia” se produce la 27 mai 1909, când mica unitate este preluată de o societate anonimă de acțiuni aflată sub conducerea Băncii Timișoara și a Societății Comerciale de Acțiuni Timișoara. Fostul proprietar, Latter Mihaly, rămâne în consiliul de administrație și la conducerea fabricii până în anul 1939. Până în anul 1909, cât a fost societate individuală, fabrica de oțet din cartierul Iosefin

a fost sistematic împiedicată de autoritățile austro-ungare să se dezvolte, pentru a nu face concurență fabricilor de produse zaharoase din imperiu.

În anul 1909, moment în care a fost transformată în societate pe acțiuni, fabrica avea șaptezeci de angajați, un capital de 200.000 de coroane, terenul pe care era situată fabrica avea 6.300 de metri pătrați, și deținea puține mașini, producția fiind realizată mai mult manual².

După anul 1909, fabrica a crescut, numărul angajaților s-a mărit, iar gama de produse s-a lărgit. Pe lângă produsele tradiționale a început să producă: marmeladă, drajeuri, magiun, lichior și ciocolată, aceste produse având mare căutare la export³.

Timișoara. Prima fabrică de bomboane și ciocolată cu abur din sudul Ungariei. Sursa: www.arcanum.hu

Această nouă etapă de dezvoltare a fabricii a fost de scurtă durată pentru că, la 28 iunie 1914, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Imperiului austro-ungar, este asasinat la Sarajevo, acest lucru fiind pretextul perfect pentru cele două alianțe politico-militare să își declare război. După un ultimatum de treizeci de zile, Imperiul austro-ungar declară război Serbiei, iar aliații Serbiei declară război Imperiului austro-ungar. Din acel moment, Banatul și Transilvania, fiind provincii ale Imperiului Dualist, erau în război⁴.

Spre deosebire de războaiele de până atunci, cel început în vara anului 1914, care avea să fie Primul Război Mondial, a fost unul total. În acest război toate resursele statelor au fost implicate. Prima conflagrație mondială a devastat practic economia Banatului. Au fost mobilizați 124.000 de bărbați între 18 și 50 de ani, 115.000 au luptat

*Profesor de istorie la Școala Gimnazială nr. 16 „Take Ionescu” din Timișoara. E-mail: dorindaniel@yahoo.com

¹ S.J.T.A.N., Fond 473, Societatea Comercială „Kandia” S. A., 1911-1986, dosar, 32/ 1936, f. 3.

² Idem, dosar 32/ 1936, f. 16.

³ *Ibidem*, f. 18.

⁴ I. Scurtu, G. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX*, Ed. Paideia, București, 1999, p. 487.

efectiv în linia întâi. dintre aceștia peste 25.000 au fost uciși, ceea ce a dus la scăderea dramatică a producției agricole și industriale⁵.

Pe lângă lipsa forței de muncă, rechizițiile impuse sistematic prin reglementări și ordonanțe de guvernul maghiar au constituit principala cauză a marilor neajunsuri materiale. Rechizițiile s-au efectuat în fiecare an al războiului cu o intensitate crescândă. Ordonanțele guvernului de la Budapesta au cuprins toate categoriile de produse agricole și industriale care erau necesare frontului⁶.

Sursa foto: www.olx.ro

În 14 ianuarie 1915, guvernul maghiar, prezidat de contele Tisza, a dat ordonanța numărul 240, prin care toți producătorii și proprietarii erau obligați să își declare producția care depășea consumul propriu, iar surplusul trebuia predat statului la

prețuri derizorii. Tot în anul 1915 s-a limitat dreptul de vânzare a produselor⁷.

Primul Război Mondial a afectat direct societatea „Kandia”. Fiind o fabrică de produse alimentare, aceasta a fost extinsă pentru a realiza produse pentru armată. În anul 1917, a fost realizată o secție nouă dedicată exclusiv producerii marmeladei din fructe, care era trimisă direct pe fronturile unde lupta armata imperială. Pentru această secție s-a construit o clădire nouă, dar aceasta nu a fost terminată până la sfârșitul războiului. După război a fost finalizată și vândută⁸.

Tot în anul 1917, fabrica de oțet și produse zaharoase primește oficial denumirea „Kandia”. Respectiva denumire este o alegere inedită și exotică, având rolul să scoată în evidență produsele de lux comercializate de firmă, dar care arată și profesionalismul strategiei de marketing. Numele „Kandia” vine de la insula Creta, care a fost controlată în secolul al XIII-lea de Republica Veneția. Aceasta a înființat aici o unitate administrativă numită Regatul Candia, numele fiind luat de la orașul Candia, viitorul oraș modern Heraklion, în apropierea căruia au fost descoperite anticele vestigii de la Cnossos. Sub denumirea de Candia era cunoscută și insula Creta până în epoca modernă⁹.

5 I. Munteanu, *Banatul Istoric, 1867-1918, Ocupații, Economia*, vol. 2, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006, p. 330.

6 *Ibidem*, p. 331.

7 I. Hațegan, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Timișoara*, Ed. Mirton, Timișoara, 2000, p. 201.

8 S.J.T.A.N., Fond 473, S. C. „Kandia” S. A., dosar 32/1936, f. 17.

9 O. Pecican, *Între cruciați și tătari, creștinătatea*

În 11 octombrie 1918, societatea „Kandia” încheie o convenție comercială cu armata austro-ungară, prin aceasta ea trebuind să livreze armatei 625 de vagoane de marmeladă din pulpă de mere. Au fost preluate 120 de vagoane de marmeladă, iar restul până la 625 de vagoane nu au mai fost preluate de administrația armatei austro-ungare pentru că războiul se încheiase în 11 noiembrie 1918¹⁰.

Dar în contractul de vânzare-cumpărare din octombrie 1918, la articolul unu se prevedea obligația preluării mărfii atât în caz de întârziere în urma unei forțe majore, cât și în cazul încheierii războiului. La sfârșitul Primului Război Mondial, în noiembrie 1918, Imperiul Austro-Ungar se destramă, iar la 1 decembrie 1918, Banatul și Transilvania se unesc cu România. Astfel, fostul imperiu rămâne cu o mare datorie față de firma „Kandia”.

Suma creanței dintre fostul imperiu dualist și unitatea „Kandia” a fost fixată la 16.522.821 de coroane aur. Aceasta a fost declarată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria la raportul financiar înaintat prefecturii județului Timiș-Torontal din anul 1919¹¹.

Ca urmare a deselor declarații făcute de societatea „Kandia” pentru rezolvarea litigiului dintre ea și statul maghiar, litigiu care era din timpul războiului mondial recent încheiat, Departamentul lichidării fostului Minister de Război Austro-Ungar de pe lângă Ministerul de Război al Austriei, precum și Comisia de Conciliere de pe lângă același minister au trimis în anul 1923, la Timișoara, o comisie formată din doi delegați, pentru a verifica contractul încheiat de societatea „Kandia” și Ministerul de Război Austro-Ungar din anul 1918, precum și celelalte date ale creanței¹².

În prezența reprezentantului Legației României de la Viena și în urma verificării registrelor, documentelor justificative și a corespondenței, Comisia de Conciliere a redactat în 5 aprilie 1923 un proces-verbal. S-a ajuns la concluzia că societatea „Kandia”, fabrică de produse zaharoase, a putut să dispună liber de marfa produsă în baza comenzilor armatei austro-ungare, care a fost menționată în contract și nu a fost preluată de către armată. S-a constatat de asemenea că societatea „Kandia” dispunea de materiile prime achiziționate în vederea onorării acestei comenzi și care încă nu au fost întrebunțate până la data controlului.

Ca daune s-a stabilit suma de 5.300.000 de coroane aur plus dobânzile legale de la data semnării convenției

occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică, Ed. Limes, București, 2006, p. 299.

10 S.J.T. A.N., Fond 473, S. C. „Kandia” S. A., dosar 10/1918-1947, f. 6.

11 *Ibidem*, f. 9.

12 *Ibidem*, f. 17.

tranzacționale definitive. Această decizie a fost supusă ratificării de către societatea „Kandia” și de către Ministerul de Finanțe al Austriei¹³.

Ministerul de Finanțe austriac a ratificat documentul comisiei de control în 5 noiembrie 1923, recunoscând suma de 5.300.000 de coroane aur ca și daune. Dar, totuși, acest minister a cerut prenotarea plății către „Kandia”, motivând această decizie prin insuficiența fondului destinat lichidării datoriilor fostului Imperiu austro-ungar¹⁴.

Pentru rezolvarea litigiilor economice dintre fostele imperii care s-au destrămat după Primul Război Mondial și diverse societăți s-au creat două „tribunale”: Convenția de la Haga și Convenția de la Paris. Societatea „Kandia” a apelat la cele două entități, care, după ce au cercetat cazul, au hotărât, în 20 ianuarie 1930, Convenția de la Haga și în aprilie același an Convenția de la Paris, că guvernul Ungariei este obligat să plătească datoria firmei „Kandia”. Această hotărâre a fost ratificată de parlamentele țărilor prezente la proces¹⁵.

Articolul unu al Convențiilor de la Haga și Paris prevedea că guvernul maghiar era obligat să plătească creanțele speciale bazate pe tratativele de pace. Punctul opt al motivărilor, articolul unu, încadrează litigiul dintre „Kandia” și statul maghiar la grupa creanțelor speciale așa-zis administrative al căror titlu juridic datează dinainte de prăbușirea fostului Imperiu austro-ungar.

Prin această dispoziție cuprinsă în Convențiile de la Haga și Paris, puterile semnatare au extins obligațiile Guvernului Ungariei, bazate pe aliniatul doi al articolului 188 al Tratatului de Pace de la Trianon din 1920, și asupra obligațiilor contractate de fostul minister de război austro-ungar. După aceste decizii a devenit neîndoielnic că creanțele societății „Kandia” trebuie plătite de guvernul Ungariei¹⁶.

Pe baza acestei dispoziții societatea „Kandia” a somat, în 11 septembrie 1931, ministerul ungar de finanțe să plătească suma stabilită, invocând punctul unu din articolul doi al Convenției de la Paris. Pentru că guvernul Ungariei nu a dat curs somației, unitatea „Kandia” a intentat un proces statului maghiar la Tribunalul de Arbitraj Mixt Româno-Ungar. În sentința tribunalului dată la 11 iunie 1934, statul maghiar a invocat prescripția dreptului de acțiune, susținând că acțiunea societății „Kandia” a fost tardiv introdusă¹⁷.

13 *Ibidem*, f. 46.

14 *Ibidem*, f. 51.

15 *Ibidem*, f. 64.

16 *Ibidem*, f. 90.

17 *Ibidem*, f. 95.

Tribunalul Arbitral Mixt Româno-Ungar în sentința din 2 iulie 1934 a respins contestația părții maghiare, declarând acțiunea firmei „Kandia” ca fiind în termen și depusă conform legii. „Kandia” a fost obligată să prezinte un memoriu în care să justifice de ce a întârziat înaintarea plângerii inițiale. Memoriul a fost înaintat, dar președintele tribunalului mixt, Botella, a decedat și nu a mai fost înlocuit cu alt președinte, prin acest fapt tribunalul arbitral încetându-și activitatea¹⁸.

**Obstkonserven / Marmeladen / Grossbetrieb
Zuckerwaren- und Schokoladenwerke:**

„KANDIA” Aktiengesellschaft
Zuckerwaren-, Schokoladen- u. Konservenwerke
Ibisher Erste Süngarische
Dampfkonditen- und Schokoladenfabrik
Aktien-Gesellschaft

Temesvár-Süngarn.

Leistungsfähigste Fabrik des Landes in Massenartikeln.
Grosse Produktion in Apfelkern.
Vakuumverpackung. Arbeiterzahl
150 Pflanzkäfte. derselb 300.

Spezialitäten:
Säuerlinge, Dropse, Erfrischungsbombon,
Hochglanzdrages, hart und weich,
Spezialkaramellen, gewickelte Dessertwaren.

Export für die Balkanländer, Telegrammsadresse Konditenfabrik Temesvár.

Reclamă pentru „Kandia” în presa vremii.

În perioada care a urmat, societatea „Kandia” a făcut repetate demersuri pe lângă Ministerul Afacerilor Străine de la București, pentru ca un nou președinte al Tribunalului Arbitral Mixt Româno-Ungar să fie numit și astfel procesul să fie reluat.

Societatea „Kandia” a făcut demersuri pe lângă toate autoritățile românești competente pentru: repunerea în funcțiune a Tribunalului de Arbitraj Mixt Româno-Ungar, prin numirea unui nou președinte; intervenția pentru rezolvarea litigiilor pe cale tranzacțională amiabilă, la care guvernul de la Budapesta să fie dispus; luarea măsurilor necesare pentru asigurarea și conservarea drepturilor firmei „Kandia” față de statul maghiar cu ocazia tratativelor de pace; rezolvarea problemelor prin comisia mixtă româno-maghiară¹⁹.

În acest sens, societatea „Kandia” a înaintat Ministerului Afacerilor Străine al României, dar și altor autorități românești, mai multe memorii pentru rezolvarea procesului cu Ungaria.

La 2 aprilie 1935, memoriul cu numărul de înregistrare 21.227.

26 martie 1937, cu numărul de înregistrare 17.717.

24 mai 1939, cu numărul de înregistrare 40.004.

18 *Ibidem*, f. 99.

19 *Ibidem*, f. 102.

8 februarie 1940, cu numărul 7.460.

13 septembrie 1940, telegramă, către ministerul afacerilor străine.

16 octombrie 1940, cu numărul 65.893.

28 octombrie 1944, cu numărul 118.441.

26 septembrie 1945, cu numărul 25.590.

24 noiembrie 1945, cu numărul 1.612.

11 iulie 1947, cu numărul 47.497.

8 martie 1948, cu numărul 27.367²⁰.

Și Ministerul Afacerilor Străine al României a răspuns societății „Kandia” în 24 decembrie 1945, prin documentul înregistrat cu numărul 30.356 prin care înștiințează unitatea „Kandia” că problemele ei vor fi luate în discuție.

În 1940 s-a recalculat datoria statului maghiar față de „Kandia” și, după ce au fost luate în calcul dobânzile, suma a ajuns la 13.000.000 de coroane aur, aceasta reprezentând 400.000.000 de lei.

Societatea „Kandia” a trimis reprezentantului României prezent la Conferința de Pace de la Paris, constituită după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, un nou memoriu prin care cerea ca litigiul ei cu guvernul maghiar să fie luat în discuție.

Președintele delegației României la Conferința de Pace de la Paris, ministrul, profesor Mircea Nonu, a răspuns societății „Kandia” prin documentul înregistrat cu numărul 035423 din august 1946. Mircea Nonu confirmă primirea dosarului în legătură cu pretențiile firmei „Kandia” contra guvernului maghiar în valoare de 5.300.000 de coroane aur plus dobânzile legale de la data de 23 septembrie 1923. După atâtea eforturi depuse, datoria firmei „Kandia” nu a fost plătită până la naționalizarea din 1948. După această dată problema nu s-a mai pus niciodată²¹.

Bibliografie

Fonduri arhivistice:

Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond 473, inventar 1440, *Societatea Comercială „Kandia” S. A, ani extremi 1911-1986, 1992, 1998-2003.*

Lucrări generale

Hațegan, Ioan, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Timișoara*, Ed. Mirton, Timișoara 2000.

Munteanu, Ioan, *Banatul Istoric, 1867-1918, Ocupații, Economia, vol II*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006.

Pecican, Ovidiu, *Între cruciați, tătari, creștinătatea occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică*, Ed. Limes, București, 2006.

Scurtu, Ioan, Buzatu, Gheorghe, *Istoria Românilor în secolul XX, (1918-1948)*, Ed. Paidea, București, 1999.

20 *Ibidem*, f. 103-109.

21 *Ibidem*, f. 110.

Dr. Eusebiu Narai*

(Timișoara)

Operațiunile militare din Banat în anii 1944-1945

Abstract: *Since its formation, in the 8th-9th centuries, following a broad process of ethnogenesis, the Romanian people have contributed, substantially, through the great voivodes, but also through the simple peasants, considered, in a word, the „sole” of the country., to block all attempts of the Ottoman Empire to conquer Central Europe and to preserve human civilization in this part of the continent.*

The connections between the Romanian provinces, existing from the early Middle Ages, will intensify in the 18th-19th centuries.

At the beginning of the 20th century, the Bolshevik revolution in the Tsarist Empire (November 1917) and the collapse of Austria-Hungary (November 1918), at the end of the First World War, determined the fulfillment of the age-old dream of the Romanian people, to live, freely and independently, in the one country. Greater Romania, formed on December 1, 1918 and established, in its new borders, by the peace treaties of 1919-1920, will unfortunately last only two decades, but this dream will remain forever imprinted in the consciousness of all Romanians.

Keywords: Transylvania, Bessarabia, Bukovina, Banat, Austro-Hungary, Tsarist Empire, Greater Romania

În cursul nopții de 23/24 august 1944, în întreaga țară, armata română, la ordinul regelui, a început operațiunile pentru neutralizarea și dezarmarea unităților germane.

Trebuie menționat faptul că, în noaptea de 23 spre 24 august 1944, *Armata I Română* – dislocată din Banat și din sudul Transilvaniei – primise o misiune de anvergură, vizând zdrobirea trupelor germane din această parte a țării.

În zilele de 25-26 august, trupele românești au trecut – și în Banat – la dezarmarea unităților militare germane. Numai în județul Timiș-Torontal aproximativ 500 ofițeri și soldați germani au fost făcuți prizonieri în perioada 25 august-1 septembrie, tot atunci fiind dezarmați și membrii organizației paramilitare a Grupului Etnic German și ai S.S.-ului¹.

De asemenea, în lunile august-septembrie 1944 au fost semnalate lupte crâncene între armata română și

* Lect. univ., Universitatea de Vest din Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: eusebiu.narai@yahoo.com.

1 William Marin, Ioan Lunčan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733-1948)*, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 188.

armata germană în localitățile Orșova, Moldova Veche, Arad, Timișoara, Reșița ș.a.²

Unitățile Diviziei 19 Infanterie au dezarmat – în ziua de 27 august 1944 – garnizoanele germane din orașele Lugoj, Caransebeș, Anina, Reșița și din localitățile rurale Rușchița, Teregova, Crușovăț și Topleț. Pe lângă luptele duse pentru dezarmarea garnizoanelor germane existente în Banat s-au desfășurat ample acțiuni pentru oprirea armatelor germane care, la 6 septembrie 1944, trecuseră granița țării pe la Stamora-Moravița și se îndreptau spre Timișoara, cu scopul de a pune stăpânire pe defileul Cerna și Mureș.

Unul dintre punctele fierbinți de luptă în Banat a fost Moldova Veche, unde unitățile germane care veneau de dincolo de Dunăre au căutat să pună stăpânire pe malul românesc al fluviului; la 27 august 1944, inamicul a declanșat un puternic atac împotriva localității, încercând să debarce 400 de soldați și ofițeri germani. Acestei forțe i se opuneau – pe malul românesc – 22 de grăniceri. În noaptea de 27/28 august 1944, în sprijinul grănicerilor a venit o subunitate de infanterie. Grănicerii și infanteriștii și-au apărat, cu hotărâre, zona încredințată, mulți dintre ei cu sacrificiul suprem.

În sudul Banatului, ofensiva germană urmărea cucerirea defileului Dunării de la Porțile de Fier³.

Muncitorii Uzinelor Reșița au construit o baterie de tunuri și s-au plasat la 10 km de oraș, pe calea de acces Reșița-Anina, hotărâți ca – alături de ostașii armatei române – să oprească înaintarea trupelor germane⁴. La 20 septembrie 1944, unitățile germane erau ținute pe părțile vestice ale Munților Semenicului; tentativa lor de a cuceri Reșița a fost respinsă de trupele române; muncitorimea din această zonă industrială era pregătită să-și apere, cu orice preț, întreprinderile. De asemenea, numeroși țărani s-au opus, sub diferite forme, invaziei inamice; la Văliug (în spatele frontului) mai mulți locuitori au descoperit și prins o echipă de parașutiști germani lansată pentru spionaj și diversiune⁵.

În luna septembrie 1944, un mare număr de cetățeni s-au înrolat voluntar în diferite unități ale armatei române⁶.

2 Ioan Lunčan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944-decembrie 1947*, în „Studii de istoria Banatului” (în continuare „SIB”), Timișoara, VI-VII, 1978-1979, p. 230.

3 Idem, *Contribuția oamenilor muncii din Banat la reconstrucția economică a țării, la susținerea războiului antihitlerist, la democratizarea aparatului de stat și a vieții publice*, în „SIB”, Timișoara, XI, 1985, pp. 203-204.

4 Ion Șerban, *Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian (1940-1944)*, în „Banatica”, Reșița, 1, 1971, pp. 345-346.

5 Ioan Lunčan, *Contribuția...*, p. 206.

6 *Ibidem*, p. 209.

La sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie au fost eliberate două localități importante din județul Caraș și anume: Anina (27 septembrie 1944) și Oravița (2 octombrie 1944)⁷.

Trupele sovietice au pătruns în Banat în lunile septembrie-octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmacht-ului în retragere. Deși autoritățile locale și populația le-au organizat o primire binevoitoare, în speranța unui comportament pe măsură al noilor veniți, dezamăgirile nu au întârziat să se producă. Între timp, mii de locuitori, în special de naționalitate germană, părăsiseră Banatul odată cu unitățile Wehrmacht-ului, înțelegând că viitorul lor aici devenea, datorită noii conjuncturi, mai mult decât nesigur. În aceste condiții, revenirea la o viață normală era imposibilă.

Supunând țara unui jaf de mari proporții, sovieticii au avut suficiente motive de a intensifica această „activitate” în județele bănățene, cu atât mai mult cu cât acestea se numărau printre cele mai bogate. Bucurându-se, până atunci, de o relativă prosperitate economică și de un echilibru social-politic stabil, Banatul, fiind un mozaic etnic, lingvistic și confesional, a izbutit, totuși, să evite orice fel de dispută majoră pe asemenea teme. Noile evenimente vor marca, însă, profund regiunea și în ce privește aceste aspecte⁸.

Trebuie subliniat faptul că, la sfârșitul lunii noiembrie 1944, au fost parașutați, în Banat și în Transilvania (lângă Reșița, Brașov, Sighișoara) naștiți și legionari conduși de Andreas Schmidt. Misiunea acestora era de „a organiza acțiuni de sabotaj și diversiune în vederea recuperării – de către Wehrmacht – a acestor regiuni românești”. Toate aceste acțiuni s-au soldat cu eșecuri lamentabile, însă au alertat comandamentele sovietice aflate pe teritoriul României⁹.

După înlăturarea pericolului revenirii trupelor germane și maghiare în Banat, populația românească din zonă era îngrijorată de perspectiva anexării întregului Banat de către Iugoslavia, imediat după terminarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Această dorință a fost exprimată de statul iugoslav încă din perioada 1918-1919, iar după lovitura de stat de la 23 august 1944, a fost manifestată, în mod zgomotos, de mulți sârbi din Banatul românesc, nemulțumiți de tratamentul la care au fost supuși de jandarmii români atunci când s-au declarat

(Urmare în pag. 19)

7 William Marin, Ioan Lunčan, *op. cit.*, p. 186.

8 Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în „Banatica”, Reșița, 14, 1996, pp. 395-396.

9 William Marin, Ioan Lunčan, *op. cit.*, p. 186.

Dușan Baiski

(Timișoara)

Eroi cunoscuți și necunoscuți ai Cenadului

Zusammenfassung: *Nach den beiden Weltkriegen im 20. Jahrhundert wurden in der Gemeinde Tschanad, Kreis Timiș, Rumänien zur Erinnerung an die auf dem Schlachtfeld gefallenen Opfer bzw. Vermissten von verschiedenen Ethnien mehrere Denkmäler errichtet. Das im öffentlichen Raum positionierte Denkmal der im Ersten Weltkrieg gefallenen rumänischen Helden, wurde zum allgemeinen Denkmal, nachdem auch die Namen der im Zweiten Weltkrieg Gefallenen oder Vermissten, unabhängig von ihrer Volkszugehörigkeit, auf diesem Denkmal erfasst worden waren. Aus den jüngsten Erforschungen der Dokumente im Nationalarchiv des Kreises Timiș geht hervor, dass die Zahl der Helden des Zweiten Weltkriegs weitaus größer ist als die Namensinschriften auf dem gemeinsamen Denkmal.*

Schlüsselwörter: Krieg, Weltkrieg, Held, Denkmal, Tschanad, Dokument, Unfall, Invalide, Opfer

Cuvântul „erou” are, potrivit Dicționarului¹ explicativ al limbii române, nu mai puțin de douăsprezece definiții. Dacă prima se referă la termenul mitologic 1. *semizeu*, în contextul de față ne-am putea folosi de (imediat) următoarele trei: 2. Persoană care se remarcă prin vitejie sau prin fapte extraordinare de arme. Și: *brav, curajos, invincibil, viteaz*. 3. Soldat care a murit vitejește în luptă. 4. Persoană demnă de a fi glorificată și stimată datorită calităților sale excepționale, a devotamentului său pentru o cauză.

Desigur, cel care pentru o persoană, un grup sau un popor întreg înseamnă erou, pentru partea adversă poate însemna tot ceea ce se poate mai rău: criminal, ucigaș etc. etc. Istoria, însă, a dovedit, dacă mai trebuia dovedit, că rolurile se pot schimba între ele, în funcție de interesele celor care fac jocurile și care decid cum trebuie scrisă această istorie. Dar tocmai sfararii sunt, de regulă, criminalii, genocidarii etc. și nicidecum oamenii simpli trimiși să moară pe câmpurile de luptă pentru a apăra orgolii, mofături, vanități, sânge albastru sau extraterestru, interese financiare ale primilor. Așadar, cei care acum își dorm somnul de veci în cimitire sau aiurea, cu însemne (cruci, monumente) ori fără la căpătâi, care s-au privit reciproc prin cătarea puștii, indiferent pe ce parte a

frontului au fost, nu sunt cu toții decât niște victime și tocmai de aceea pot fi considerați eroi. Iar ceilalți sunt adevărații criminali și genocidari, devotați propriilor interese financiare și jocurilor de-a Dumnezeu. Întârzierea cu care a fost deschis un al doilea front împotriva naziștilor nu face decât să confirme ideea că nu avem de-a face cu nu știu ce teorii ale conspirației, ci cu adevărate conspirații, astăzi mai actuale decât oricând.

Dedicându-ne studiului istoriei relativ recente (cel de-al Doilea Război Mondial) a comunei Cenad, județul Timiș, sperăm ca prin prezentul material să reușim să vă oferim o situație mult mai apropiată de realitate, cum la fel de cert este că documente existente și necercetate pot completa un tablou cu nefericiții căzuți sau dispăruți în război, pe câmpul de luptă, pentru interese străine de orice neam și țară, lăsând în urmă părinți, văduve și orfani, destine și vieți distruse.

La Cenad există mai multe monumente² ale eroilor din cele două războaie mondiale: în curtea Bisericii Ortodoxe Române, un monument dedicat eroilor cenăzeni români din Primul Război Mondial, ridicat în 1937; în curtea Bisericii Ortodoxe Sârbe, un monument ridicat în memoria cenăzenilor sârbi din Cenad din Primul Război Mondial și, separat, un monument al ostașilor sovietici și două pietre funerare, în memoria celor 93 de ostași și trei ofițeri sovietici căzuți în cel de-al Doilea Război Mondial, în luptele pentru eliberarea Cenadului. În centrul comunei, aproape de Biserica Ortodoxă Română, lângă șoseaua internațională (DN6), se află un monument dedicat inițial eroilor români din Primul Război Mondial, dar care, după 1945, a devenit monument comun, fiindcă pe el au fost adăugate nume ale cenăzenilor de diferite etnii, căzuți sau dispăruți în luptă în cel de-al Doilea Război Mondial. La cimitirul romano-catolic a fost ridicat în 1926 un monument al eroilor germani cenăzeni din Primul Război Mondial, pe care, după 1945, au fost adăugate plăci de marmură cu numele germanilor cenăzeni căzuți/dispăruți în cel de-al Doilea Război Mondial și ale celor decedați în timpul deportării în U.R.S.S. sau în Bărăgan. De asemenea, cimitirul mai adăpostește și mormintele mai multor militari germani căzuți la Cenad în timpul luptelor cu armata sovietică în toamna lui 1944.

În interiorul Bisericii Romano-Catolice se află fixate pe zid mai multe plăci de marmură, cu numele morților și dispăruților de etnie germană în cele două războaie, cât și ale celor decedați în timpul deportării în U.R.S.S. și Bărăgan.

De ce anume pe cel puțin monumentul comun nu se află **toate** numele celor decedați/dispăruți pe front, în cel de-al Doilea Război Mondial, este o întrebare la care e greu, dar nu imposibil de răspuns. Numai că pentru a

¹ Vezi <https://dexonline.ro/definitie/erou>.

² Baiski, Dușan, *Cenad. Studii monografice*, ediția a II-a, Editura Artpress, 2015, Timișoara, pag. 194-203.

răspunde sunt necesare argumente plauzibile, dacă nu, firește, chiar dovezi. Până una-alta, putem doar presupune că lipsa dăltuirii unor nume de eroi pe monumentul comun se datorează: a) unor comandamente politice de moment (de genul impus de comuniști, pentru reprezentarea pe monument a tuturor etniilor cenăzene; b) diferențierea între cei buni și cei răi, cei buni fiind, firește, eroii învingătorilor în război și aliații acestora (inclusiv o serie de șvabi cenăzeni) c) lipsa informațiilor cu privire la eroi; d) lipsa de spațiu pe monument și soclu. Tindem să credem că a existat o oarecare grabă în a dăltui pe monument nume de eroi, dar totodată și o lipsă de viziune de ansamblu datorată presiunilor politice, mai cu seamă.

Documente și fișe întocmite de comitetul/biroul I.O.V.R. (Invalizi, Orfani și Văduve de Război) Cenad au fost trimise³, în mai multe etape (ultima găsită de noi fiind 10 aprilie 1946), atât la Prefectura județului Timiș-Torontal, cât și la Institutul Central de Statistică din București. În textul de față ne-am bazat doar pe fișele și documentele aflate la Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosarele nr. 2/1940, 1/1942-1946, 2/1943-1948. Din nefericire, din momentul în care Biroul I.O.V.R. Cenad a avut la dispoziție o mașină de scris, multe documente rămase în arhiva locală au fost doar copiile de proastă calitate, hârtia copiativă (indigo-ul) folosită fiind extrem de uzată, ca atare acestea sunt absolut ilizibile, fără nicio valoare documentară.

Pentru a evita confuziile, precizăm că, în timp, actuala comună Cenad a purtat diverse denumiri, prima fiind Morisena. Pe 11 ianuarie 1949, Cenadul Mare (locuit preponderent de români și sârbi) și Cenadul Vechi (locuind preponderent de germani șvabi) se unifică sub denumirea de Cenad. În documente apar Cenadul-Vechiu și Cenadul-Mare.

În câteva cazuri, pentru care există două sau chiar trei documente pentru una și aceeași persoană, am găsit diferențe atât la transcrierea numelui, cât și la data decesului sau dispariției de pe front. De asemenea, am dat de diferențe între numele din documente și numele dăltuite pe monumentul comun al eroilor din Cenad. Pe de altă parte, numărul total eroilor din cel de-al Doilea Război Mondial este sensibil mai mare decât al celor trecuți cu numele pe acest monument. Referitor la grafia numelor, trebuie neapărat precizat că autoritățile românești au recurs, la fel ca cele maghiare de dinainte de Marea Unire la ortografierea maghiară, la ortografierea românească. Ca atare, nume de botez precum Johann, János sau Jovan au devenit Ioan. Un Santa a devenit Șanta, un Gräbeldinger a devenit

Grabeldinger sau Grebeldinger, iar un Jeftić a devenit Eftici sau chiar Ertin sau Eftin.

Unele denumiri de localități unde au murit cenăzenii au fost transcrise greșit. De exemplu, Warwarowka, notată în documente a fi undeva în Ucraina, nu există cel puțin cu această ortografie. Am găsit doar Varvarovka, denumire purtată de patru localități din Rusia, dar și una din Belarus. Iar o localitate notată ca Jurijewka nu am găsit, ci doar Jurjevka, situată în Regiunea Kemerovo, aproape de Mongolia.

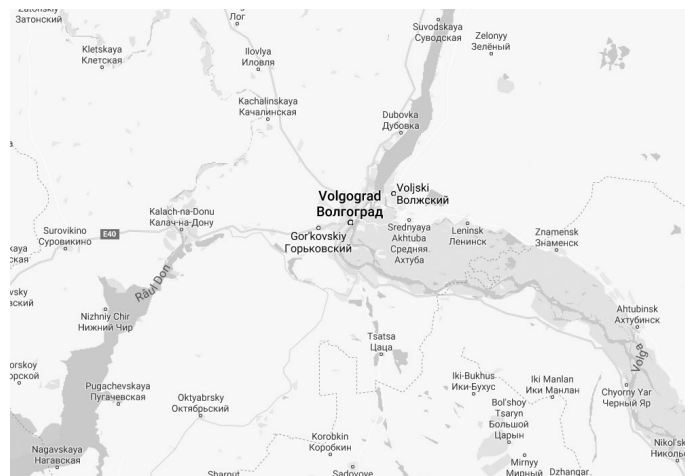

Fig. 1. Harta cuprinzând zona orașului Stalingrad (astăzi, Volgograd) și Cotul Donului, un vast cimitir pentru cei peste 140.000 de militari români decedați/dispăruți pe Frontul de Est. Sursa imaginii: Google Maps.

Facem observația că, în majoritatea cazurilor, cenăzenii au murit/dispărut pe Frontul de Est, în U.R.S.S., în luptele de la Cotul Donului, la Stalingrad (astăzi, Volgograd), dincolo de Bug, în Moldova (inclusiv actuala Republica Moldova). Dar trebuie neapărat remarcat faptul că mulți au fost dați dispăruți pe front la 23 august 1944, ziua în care România a întors armele împotriva Germaniei. Ce anume s-a întâmplat atunci? De ce au dispărut atât de mulți cenăzeni într-o singură zi? Să fi fost răzbunarea (logică, nu-i așa?) aliaților germani de până atunci? Foarte puțini sunt cei care au căzut pe Frontul de Vest (incluzând aici Ungaria și Cehoslovacia). În luptele din 4-8 octombrie de la Cenad au fost și câteva victime „colaterale” (potrivit limbajului de lemn al N.A.T.O. din 1999, anul agresiunii din partea acesteia, fără autorizare din partea Organizației Națiunilor Unite, asupra unui stat european suveran), adică civili, cazurile fiind prezentate în documente drept accidente de război.

Inițial, am vrut să vă oferim și date privind ajutorul material și financiar destinat ajutorării urmașilor acestor eroi (părinți, văduve, orfani), dar din cauza spațiului tipografic disponibil ne vom limita la date elementare pentru fiecare în parte, atâtea câte ne-au fost dezvăluite de documentele

³ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond nr. 942, inv. nr. 1388, Primăria Cenad, dosar nr. 1/1942-1946, f. 59.

cercetate până acum. Așadar, vă oferim amănunte personale ale eroilor, inclusiv numele părinților, deși cu o oarecare doză de rezervă, fiindcă în cele mai multe cazuri numele mamei eroului apare ca fiind cel de fată, nu cel de după căsătorie cu tatăl eroului, de aici putând rezulta ideea cum că părinții au trăit în concubinaj, ceea ce pare puțin verosimil într-o societate cu reguli familiale stricte așa cum a fost cea de cel mult până la finele secolului al XX-lea. Iar dacă în multe cazuri la drepturile de urmaș apar doar unul sau chiar amândoi părinți și nicidecum văduva și copilul/copiii eroului, e greu de crezut că a fost așa. Din păcate, dosarele sus-pomenite nu conțin documente pentru cei mai mulți dintre eroii al căror nume apare pe monumentul comun, dar completează lista eroilor cu nume despre care cenăzenii nu știau poate decât cel mult la nivel de familie.

Fig. 2. Fișa medicală a lui Eftici Dușan, rănit pe front de două ori, dispărut la 23 august 1944.

Se consideră că doar în luptele de la Cotul Donului și în Stepa Kalmukă au pierit între 140.000 și 150.000 de militari români, un adevărat dezastru în istoria militară a românilor. Printre victime, și o mulțime de cenăzeni. Iar bătălia de la Stalingrad este considerată a fi cea mai mare și mai sângeroasă bătălie din istoria omenirii, marcată prin brutalitate maximă față de civili. Din nefericire, la această bătălie a participat și Armata Română, alături de cea germană, croată, italiană și ungară.

Potrivit documentelor accesibile în dosarele de la S.J.T.A.N. amintite mai sus, din cele 100 de persoane ale căror nume le-am identificat (cel puțin deocamdată), doar 52 sunt trecute pe monumentul comun al eroilor din Cenad, iar 48, nu. Dar iată și o serie a cenăzenilor care au murit/dispărut pentru libertate (a cui?), în cel de-al Doilea Război Mondial, pentru care am găsit în dosare ceva mai mult decât un nume. Pentru a evita trimerile la note de subsol, la

fiecare persoană am notat, la final, doar numărul dosarului/dosarelor și al filelor în care am găsit datele respective.

Ardelean Gheorghe, născut la 16 iunie 1922, la Ciumeghiu, județul Bihor, fiul lui Ardelean Gheorghe și Ilieșiu Floare, muncitor agricol, soldat la Regimentul 95 Infanterie, contingentul 1944, dispărut de pe câmpul de luptă la 23 august 1944, pe Frontul de Est, la Sârca – Iași. A lucrat ca zilier, alături de alți bihoreni, pe câmpurile agricole din zona (tarlăua) Begova (Cenad). Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 48; nr. 2/1943-1948, f. 31, 53).

Baba Gheorghe, fiul lui Dimitrie și Elița, fruntaș în cadrul Regimentului 2 Roșiori, contingentul 1942, mort în luptele de la Klețkaia, în campania din Rusia din 1941. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1940, f. 17).

Belici Arcadie, fiul lui Alexa și Persa, soldat în Regimentul 18 Infanterie, contingentul 1943, a dispărut pe front la 23 august 1944, în luptele din Moldova. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 54).

Blidariu Gheorghe, născut pe 23 februarie 1915, la Cenadul Mare, fiul lui Vichentie și Ana, de profesiune agricultor, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, a dispărut pe câmpul de luptă la Samoilowka (scris corect. Samoylovka), la nord de Volgograd (fostul Stalingrad), pe 7 februarie 1942. Numele său nu este trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 5).

Bolchiș Dimitrie, caporal în cadrul Regimentului 85 Infanterie, a dispărut pe front la 20 noiembrie 1942, în luptele de la Varilevka (inexistent pe hartă, dar există Vasilevka, nu departe de fostul Stalingrad). Căsătorit cu Bolchiș Elena. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 80).

Buciuman Gaicici Ioan, fiul lui Gaicici Ioan și Rozalia, soldat la Regimentul 18 Infanterie, contingentul 1943. A dispărut pe front la 5 februarie 1945, în luptele din Cehoslovacia. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 67).

Bugian Dimitrie, fruntaș în cadrul Divizionului 1 Artilerie Călăreață, a decedat pe front la 16 noiembrie 1942, în luptele de la Stalingrad. Căsătorit cu Bugian Floare, cu care a avut un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 33, 68).

Ciorda Milorad, fiul lui Milan și Boica, soldat în cadrul Regimentului 1 Infanterie (într-un alt document, Regimentul 90 Infanterie Grăniceresc), contingentul 1943, a dispărut pe front la 24 august 1944, în luptele din Moldova. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor

cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1940, f. 28; nr. 2/1943-1948, f. 57).

Ciurdar Mihai, fiul lui Petru și Oana, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, contingentul 1938, dispărut în campania din Rusia la 1 decembrie 1942. (Dosar nr. 2/1940, f. 33).

Costa Iosif, fiul lui Costa Maria, soldat în cadrul Batalionului 11 Vânători de Munte, a dispărut pe front la 11 aprilie 1944, în luptele din Peninsula Crimeea (Rusia). Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 24).

Crăciun Simeon, fruntaș în cadrul Batalionului 8 Vânători de Munte, a dispărut pe front la 13 februarie 1943, în luptele de la Lebedinski (corect Lebedinskiy, la 120 km de Kursk, unde s-a dat cea mai mare bătălie de tancuri din istorie, finalizată cu victoria rușilor). Căsătorit cu Crăciun Catița, cu care a avut un copil. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 76).

Damian Dimitrie, născut la 24 mai 1922 la Cenadul Mare, fiul lui Damian Dimitrie și Drilea Ana, agricultor proprietar, caporal la Regimentul 94 Infanterie, mort pe câmpul de luptă la 17 februarie 1945, pe frontul de Vest. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 57).

Dean Vasile din Cenad „...a căzut pe câmpul de onoare în luptele contra bolșevicilor în ziua de 16 (a) V-a 1942. Locul unde este înmormântat nu se cunoaște până în prezent. Luați măsuri ca numele acestui erou să fie pomenit în biserică.” Așa scrie în depeșa trimisă Primăriei comunei Cenadul Mare la 16 iunie 1942 de către Regimentul 5 Vânători. Din răspunsul Primăriei Cenadul Mare, din 20 august 1942, reiese că Dean Vasile este fiul lui Ioan și Maria Boldovici și în urma căsătoriei sale cu Anișoara Dean a luat numele de familie al acesteia. Din acest mariaj s-a născut o fiică. Întrucât Dean Vasile a avut domiciliul în București, Calea Călărașilor nr. 215, (probabil în chirie) la un anumit Drisu Vasile, decizia de ajutorare a familiei îi revenea Bucureștiului. Este trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad cu numele Boldovici Vasile. (Dosar nr. 2/1940, f. 45-46).

Eftici Dușan, (unchiul dinspre mamă al autorului textului de față), născut la 26 august 1920 la Sânpetru Mare, fiul lui Eftici Milan și Budișin Elena, muncitor agricol, soldat la Batalionul 16 Vânători de Munte, rănit de două ori, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august 1944, pe frontul din Moldova. Numele său apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni sub forma Jeftici, conform ortografiei acestui nume sârbesc. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 55; nr. 2/1943-1948, f. 41).

Farago Iosif, născut la 23 februarie 1920, fiul lui Ilie Farago și Imre Etel, muncitor agricol, soldat la regimentul 11 Roșiori, mort pe câmpul de luptă la

20 noiembrie 1942, pe Frontul de Est, la Glinovrebi. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 54; nr. 2/1943-1948, f. 10, 35).

Fazekas Petru – Fiul lui Ștefan și Vera, soldat la Compania 7 Sanitară Sibiu, contingentul 1931, dispărut pe front. Căsătorit cu Fazekas Ana. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 133).

Flueraș Gh. Nicolae, fiul lui Ana Flueraș, soldat în cadrul Regimentului 90 Infanterie, contingentul 1933, a dispărut pe front în campania din Rusia, în luptele de la Privolski (Rusia) din 20 noiembrie 1942. Într-un alt document, scrie că a dispărut pe front la 21 noiembrie 1942, în luptele de la Stalingrad. Există o localitate Voljski lângă Volgograd (Stalingrad), dincolo de Volga. Căsătorit cu Flueraș Iuliana, cu care a avut un copil. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 36; nr. 2/1943-1948, f. 8, 83, 112).

Ghilot Petru Anton, născut pe 1 ianuarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Ghilot Petru și Sauer Magdalena, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 85 Infanterie, contingentul 1942, dispărut pe câmpul de luptă la 27 decembrie 1942, pe Frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni, pe acesta existând însă numele lui Gilot Ioan. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 29).

Giulincev Ilie, născut la 23 februarie 1921, la Cenadul Mare, fiul lui Giulincev Gheorghe și Iancovici Elisabeta, calfă de frizer, soldat la Regimentul 90 Infanterie Grăniceresc, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august (în alt document, la 24 august) 1944, pe frontul din Moldova. Numele său de botez apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni sub forma de Ilia. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 51).

Grebeldinger N. Adam, (corect: Gräbeldinger) născut la 22 februarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Grebeldinger Nicolae și Koreck Magdalena, calfă de croitor, soldat la Regimentul 85 Infanterie, contingentul 1942, a fost dat dispărut de pe front în luptele de la Wersalschi (Wersalsky, oricum, imposibil de localizat pe harta Google), din ziua de 27 decembrie 1942. Pe monumentul comun al eroilor din Cenad apare ca Grabeldinger Adam. (Dosarele nr. 2/1940, f. 30; nr. 1/1942-1946, f. 35).

Iancov Arsa, născut la 22 noiembrie 1898, agricultor proprietar, fiul lui Sava și Emilia (în altele documente, Mița), soldat la Regimentul 90 Infanterie, contingentul 1920. A decedat la 11 martie 1943, la Spitalul Militar din Brașov, de pe urma rănilor primite pe câmpul de luptă. Căsătorit cu Iezdimir Istirca, cu care a avut doi copii. (Dosar nr. 2/1940, f. 21; dosar nr. 1/1942-1946, f. 46).

Irimie Ioan, soldat în Regimentul 5 Vânători, a dispărut pe front la 7 februarie 1942, în luptele de la

Samoilovka. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 31).

Isac Ioan, caporal în cadrul Divizionului 1 Artilerie Călăreață. A dispărut pe front la 2 februarie 1943, la Stalingrad. Căsătorit cu Isac Roxa. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 8, 34).

Iuhasz Iosif, fiul lui Iosif și Clara, soldat la Regimentul 12 Dorobanți, a dispărut pe front la data de 21 noiembrie 1942. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 38).

Jivin Gheorghe, născut pe 9 martie 1904, la Cenadul Mare, fiul lui Jivin Jifco și Jivin-Dogojie Roxa, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 97 (în alt document, 96) Infanterie, contingentul 1928, mort pe câmpul de luptă la 27 septembrie 1943, pe Frontul de Est, în luptele din portul Ticherei (neidentificabil pe hartă), în Caucaz. Din căsătoria sa cu Craiovan Siba (numele de botez Siba apare scris pe documente chiar de aceasta) a avut un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 39; nr. 2/1943-1948, f. 5, 79).

Jivu Ioan, sergent în cadrul Regimentului 5 Vânători, dispărut pe front la 21 februarie 1942, în luptele de la Domacha (denumire neidentificabilă pe hartă, însă există o localitate Domaha în Ucraina, lângă Dnipropetrovsk). Căsătorit cu Jivu Livia. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor de la Cenad. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 77).

Kollar Ioan, soldat la Regimentul 8 Dorobanți, a dispărut pe front la 26 noiembrie 1942, în luptele de la Cotul Donului. Căsătorit cu Kollar Rozalia, cu care a avut un copil. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 87).

Koreck Anton, soldat în cadrul Batalionului 12 Vânători de Munte. A decedat la domiciliu, la 16 aprilie 1943. Căsătorit cu Koreck Barbara, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 73).

Koreck Gheorghe, născut pe 18 noiembrie 1921, la Cenadul Mare, fiul al lui Koreck Anton și Lux Ecaterina, muncitor agricol, soldat în cadrul Batalionului 10/16 Vânători de Munte, contingent 1943, dispărut pe câmpul de luptă pe 13 mai 1944, pe Frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 34).

Koreck Nicolae, fiul lui Koreck Nicolae, soldat în cadrul Regimentului 8 Dorobanți, a dispărut pe front în perioada 19-26 noiembrie 1942, în luptele de la Cotul Donului. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 15).

Koreck Petru, născut 19 octombrie 1919, la Cenadul Mare, fiul lui Anton și Elisabeta, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 1 Roșiori, dispărut pe

câmpul de luptă la 1 februarie 1943, pe Frontul de Est. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 58).

Lazăr Ioan, jandarm sergent-major, a decedat în timpul luptelor de la Cenad din octombrie 1944. La 10 noiembrie 1944, Serviciul Sanitar al Județului Timiș-Torontal aprobă dezhumarea sa și transportul în comuna Jabăr din județul Severin pentru a fi acolo reînhumat. (Dosar nr. 2/1940, f. 64).

Lutzo Mihai, fiul lui Mihai și Carolina, soldat în cadrul Regimentului 34 Infanterie, căzut pe front la Cotul Donului (Rusia) la 19 noiembrie 1942. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor cenăzeni, în schimb apare numele Luczo Iosif. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 14).

Malița Nicolae, născut la 23 noiembrie 1919, la Satu Nou, jud. Timiș-Torontal, fiul lui Malița Costa și Boleanț Aurelia, muncitor agricol, soldat la Regimentul 18 Infanterie, mort pe câmpul de luptă la 5 noiembrie 1944, la Budapesta. A lăsat în urmă văduva Elena Gâlcă (în alt document, Malița Iuliana) și minorul Malița Ioan, de patru ani (născut la Șerpeni, Caliacra), rămas în grija lui Malița Elena (nu se specifică gradul de rudenie cu tatăl). Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 26; nr. 2/1943-1948, f. 61).

Micu Ioan, fiul lui Iovan și Ana, caporal în cadrul Regimentului 93 Infanterie „Cloșca”, mort în campania din 1941, în luptele de la Kristaovka. (Dosar nr. 2/1940, f. 47-48).

Miculescu Gheorghe, născut la 14 martie 1912, la Cenadul Mare, fiul lui Miculescu Dimitrie și Regep Maria, agricultor, soldat în cadrul Regimentului 5 Vânători, dispărut pe câmpul de luptă la 1 decembrie 1942, pe Frontul de Est. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 25).

Mijur Emerich, născut la 16 septembrie 1921, la Sărănad (Sălaj), fiul lui Mijur Emerich și Varga Elisabeta, muncitor agricol, soldat la Regimentul 94 (sau 34, potrivit altui document) Infanterie, dispărut pe câmpul de luptă la 21 noiembrie 1942, pe frontul de la Cotul Donului. Pe monumentul comun al eroilor cenăzeni este trecut cu numele de Miszur Emeric. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 28; nr. 2/1943-1948, f. 30, 82).

Mizu Petru, născut la 17 februarie 1921, la Cenadul Mare, fiul lui Svetozar și Elisabeta, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie, contingentul 1943, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august (într-un alt document, 26 august) 1944, în luptele din Moldova. Căsătorit cu Mizu Paulina. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 53; nr. 1/1942-1946, f. 43; nr. 2/1943-1948, f. 58, 59).

Muntean Gheorghe, fiul lui Dumitru și Maria, sergent la Regimentul 93 Infanterie, a dispărut pe front pe

15 septembrie 1944, în luptele din Ungaria. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 24).

Nedelcov Mladen, fiul lui Dușan și Cumria, soldat în cadrul Divizionului 1 (4, într-un alt document) Tunuri Munte, decedat la 14 octombrie 1942, la Spitalul Militar din Beiuș. (Dosarele nr. 2/1943-1948, f. 11, 36, 81).

Obercnez Sava, (în alte documente, Oberkneževici) fiul Jivco și Dinca, a luptat ca soldat în cadrul Diviziei 36, Brigada IV, Batalionul 2, Compania 2, a voluntarilor partizani din Iugoslavia. A fost ucis în luptă la 14 martie 1945, fiind înmormântat în cimitirul din Velika Chichinda (astăzi Kikinda, Serbia). (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 136, 138).

Papeș Ioan, născut la 19 martie 1913, la Cenadul Mare, fiul lui Ilie Pescariu și Lucreția Pescariu (de observat că și soacra sa, respectiv mama soției sale Ana, a purtat tot numele de Pescariu), agricultor zilier, soldat în cadrul Regimentului 1 Artilerie, a decedat pe câmpul de luptă la 25 mai 1942, dincolo de Bug, la Pavlovka. Soția Ana s-a născut la Saint Paul, S.U.A. Cel care a întocmit fișa a fost învățătorul Traian Pescariu. Nu am aflat de unde a primit numele de Papeș. Mai există un erou din Primul Război Mondial cu același nume de familie și anume Papeș Gheorghe. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 3).

Regep Gheorghe, născut la 14 octombrie 1914, fiul lui Ioan și Elisabeta, de profesie frizer (patron), soldat la Regimentul 7 Pionieri, a decedat la 22 mai 1942, în timpul transportului său de la stația de trăsuri la ambulanța Diviei I Infanterie (ambulanța M.U. nr. 115), fiind rănit. A fost înmormântat a doua zi, pe 23 mai 1942, în cimitirul eroilor Diviziei I Infanterie din comuna Warwarowka (Ucraina), situat lângă șoseaua Warwarowka-Jurjiewka. (Dosarele nr. 2/1940, f. 49-51; nr. 1/1942-1946, f. 4; nr. 2/1943-1948, f. 86, 89).

Rusu Teodor, contingentul 1937, a dispărut pe front la 23 august 1944, în luptele din Moldova. A lăsat în urmă un copil orfan. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 65).

Sala Ștefan, născut la 22 august 1915, la Buntești, județul Bihor, fiul lui Costan și Ana, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 7 Vânători de Munte, dispărut de pe câmpul de luptă la 23 august 1944, în luptele din Moldova. Căsătorit cu Sala Florica, fără copii. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 40; nr. 2/1943-1948, f. 62).

Sauer Petru, fiul lui Sauer Petru și Lux Elisabeta, născut la 28 octombrie 1914, la Cenadiu Vechi, muncitor agricol, soldat la Regimentul 6 Dorobanți, contingentul 1931, dispărut pe câmpul de luptă la 10 iulie 1941, pe

Frontul de Est. Căsătorit cu Ana, născută Dornbach. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 36).

Sava Matei Pavel, fiul lui Matei Maria, tată necunoscut, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie. A fost căsătorit cu Colompar Micluț Vihelmina, cu care a avut patru copii legitimi. Nu se specifică unde a decedat. Pe decizia din 20 ianuarie 1944, întocmită de Comitetul I.O.V.R. al comunei Cenadul Mare apare sub numele de Sava Pavel, soldat la Regimentul 5 Vânători Timișoara, dispărut pe front la 27 decembrie 1942. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 35; nr. 2/1943-1948, f. 12, 27, 78).

Schneider Iosif, născut pe 7 ianuarie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Petru și Elisabeta, muncitor agricol, soldat la Regimentul 5 Vânători, a dispărut pe câmpul de luptă la 27 decembrie 1942, pe Frontul de Est. Numele nu-i este trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 24).

Schuszler Ioan, soldat în cadrul Regimentului 18 Dorobanți, a dispărut pe front la data de 21 noiembrie 1942, în luptele de la sud de Stalingrad (astăzi Volgograd), din Rusia. Căsătorit cu Schuszler Magdalena, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 6, 75).

Schutz Iosif, a decedat în accident de război. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 10).

Serafolean Dimitrie, fiul lui Nicolae și Elena, contingentul 1937, a dispărut pe front la 29 decembrie 1942, pe Frontul de Est. Pe monumentul comun al eroilor cenăzeni există numele de Serafolean Ilie. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 66).

Simedru Ilie, fiul lui Simedru Ilie, soldat în cadrul Regimentului 1 Artilerie Moto, a dispărut pe front la 1 februarie 1943, în luptele de la Cotul Donului. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 22).

Stanciu Ferdinand, născut la 2 martie 1911, la Cheglevici, fiul lui Nicolae și Floare, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie (într-un alt document, Compania 19 Poliție), contingentul 1933, mort la 5 ianuarie 1945 pe câmpul de luptă, la est de Budapesta. A trăit în concubinaj cu Șebu Iela din Beba Veche, cu care a avut trei copii. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 37; nr. 2/1943-1948, f. 55-56).

Suciu Gheorghe, născut la 6 mai 1922, fiul lui Gheorghe și Ana, muncitor agricol, soldat la Regimentul 3 Dorobanți, căzut pe câmpul de luptă la 27 octombrie 1944, pe Frontul de Est, la Witka (există o localitate Witka în Polonia și o Vitka în Ungaria; după toate probabilitățile, Suciu Gh. a căzut la Vitka). Căsătorit cu Maria Munteanu. La 8 februarie 1945, Primăria comunei Cenadul Mare va solicita

Regimentului 3 Dorobanți din Slatina să i se comunice locul unde a fost înhumat soldatul Suciuc Gheorghe din Cenad, contingentul 1944, „căzut eroic pe câmpul de luptă, întrucât în comunicarea făcută de Domnia Voastră se prevede Oarba de Mureș, iar în extrasul de moarte comuna Witka. Întrucât familia eroului voește a face demersuri pentru deshumarea lui și înhumarea în această comună, vă rugăm a dispune să ni se comunice locul exact unde se găsește precum și mențiunea dacă este în România sau Ungaria, împreună cu detaliile necesare, Județul, Stația de C.F.R., într-un cuvânt toate datele necesare pentru identificarea mormântului.” (Dosarele nr. 2/1940, f. 43-44; nr. 1/1942-1946, f. 42; nr. 2/1943-1948, f. 26).

Suvac Jifco, fiul lui Mihai și Liubița, soldat la Centrul de instrucție nr. 5 de la Sărata, contingentul 1938, decedat în campania din Rusia, în luptele din data de 25 aprilie 1943. Într-un alt document apare sub numele de Șuvac Jivco, soldat în batalionul 994 Infanterie, și a decedat pe front la 26 februarie 1943. (Dosarele nr. 2/1940, f. 19-20; nr. 2/1943-1948, f. 25).

Szoboszlai Ioan, născut la 19 ianuarie 1913, la Cernei, județul Arad, fiul lui Szoboszlai Ioan și Molnar Maria, soldat în cadrul Regimentului 14 Dorobanți, contingentul 1935, ucis la 13 octombrie 1943 în luptele de la Nogay (Rusia). Într-un alt document I.O.V.R. apare ca fiind dispărut pe front în stepa Nogay, pe 31 octombrie 1943. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor din Cenad. (Dosarele nr. 2/1940, f. 54; nr. 1/1942-1946, f. 56; nr. 2/1943-1948, f. 21).

Șanta Andrei, probabil Santa (el fiind etnic maghiar), născut pe data de 28 septembrie 1921, la Ineu, județul Arad, fiul lui Șanta Andrei și Boda Victoria, muncitor agricol, soldat la Regimentul 25 Infanterie, contingentul 1943, dispărut pe câmpul de luptă la 21 noiembrie 1942 (după un alt document, la 20 noiembrie 1942), pe Frontul de Est. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 30; nr. 2/1943-1948, f. 19).

Târziu Vasilie, fiul lui Gheorghe și Eva, soldat, contingentul 1937, mort prin accident de război. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. Prin procesul-verbal⁴ din 10 august 1945, încheiat de Biroul I.O.V.R. din Cenadul Mare, se propune clasarea cazului ca accident de război întrucât numitul: „...a decedat în timpul luptelor de stradă cari s-au dat pe teritoriul comunei noastre în zilele de 4-8 octombrie 1944, pentru scoaterea inamicului din țară. Constatăm că defunctul în timpul luptelor a stat în adăpostul familiei, de pe intravilanul propriu. Că inamicul în retragere a tras cu arma asupra adăpostului omorând pe defunctul Târziu Vasilie...”. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 113).

⁴ Fond nr. 942, inv. nr. 1388, *Primăria Cenad*, dosar nr. 2/1943-1948, f. 117.

Theil Anton, născut la 21 iulie 1919 la Cenadul Mare, fiul al lui Petru și Ana, de profesie frizer (patron), soldat în cadrul Regimentului 93 Infanterie „Cloșca”, dispărut pe câmpul de luptă, dincolo de Bug, la data de 20 februarie 1942. Numele său nu figurează pe monumentul comun al eroilor de la Cenad. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 8).

Todici Ioan, soldat în cadrul Regimentului 10 Infanterie (într-un alt document, Dorobanți), contingentul 1942, a dispărut în luptele de la Cotul Donului la 23 noiembrie 1942. Căsătorit cu Todici Iovanca. Pe monumentul comun eroilor din Cenad apare cu numele de Todici Iovan. (Dosarele nr. 2/1940, f. 34; nr. 2/1943-1948, f. 70).

Tripșa Ștefan, fiul lui Mihai și Maria, soldat, contingentul 1924, mort în accident de război. A fost căsătorit cu Blaj Iuliana, cu care a avut un copil. Numele său nu apare pe monumentul comun al eroilor din Cenad. Potrivit procesului-verbal din 28 mai 1945 al Biroului I.O.V.R. Cenad, Ștefan Tripșa a decedat în urma rănilor primite în timpul luptelor de la Cenad, din 4-8 octombrie 1944: „...inamicul a aruncat asupra adăpostului o grenadă, care, făcând explozie, a rănit grav pe decedat, iar după izgonirea inamicului, a fost internat în Spitalul de Stat din Sănnicolau Mare, unde în ziua de 13 octombrie 1944 a decedat din cauza plăgilor provocate din cauza mijloacelor de luptă, fără vina sa, stând în tot timpul luptelor în adăpost.” (Dosar nr. 2/1940, f. 38-39).

Tűszer Ioan (în alte documente: Tuscher, Tusser, maghiar), născut la 29 iunie 1909, fiul lui Ioan și Susana, de profesie calfă de hornar, soldat în cadrul Regimentului 92 Infanterie, contingentul 1931, mort pe câmpul de luptă la 26 iunie 1942, la Sevastopol. Pe monumentul comun al eroilor din Cenad apare cu numele de Tusser. (Dosarele nr. 2/1940, f. 24; nr. 1/1942-1946, f. 6).

Țveici Glișa, fiul Lui Vlada și Maria, soldat la Batalionul 13 Vânători de Munte, contingentul 1944, a dispărut pe front la 24 august 1944, în luptele de la Târgu Neamț. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 51).

Ugleșin Jivco, (în unele documente, Uglișin), fiul lui Ugleșin Velimir și Cotoraci Emilia (Milița), calfă de frizer, soldat în cadrul unei unități de instrucție Cavalerie, contingentul 1934, a dispărut de pe câmpul de luptă la 5 februarie 1943, la Stalingrad. A lăsat în urmă o văduvă, pe Cojorean Maria, și pe fiul Aurel. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 2; nr. 2/1943-1948, f. 13, 72).

Vingan Dumitru, născut pe 21 martie 1920, la Cenadul Mare, fiul lui Vingan Ioan și Perian Elena, muncitor agricol, soldat în cadrul Regimentului 94 Infanterie, contingentul 1942, dispărut pe Frontul de Est la 23 august 1944. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 1/1942-1946, f. 27).

Vlașcici Nicolae, născut la 3 noiembrie 1907, la

Cenadul Mare, fiul lui Vlașcici Liuba și Ostoin Jifca, agricultor proprietar, soldat la Regimentul 35 Infanterie, contingentul 1929, dispărut pe câmpul de luptă la 23 august 1944 (în alt document în 1945), pe Frontul de Est, în luptele de la Purcari. A fost căsătorit cu Vucosava Petrov din Gelu, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosarele nr. 1/1942-1946, f. 49; nr. 2/1943-1948, f. 52).

Vlașcici Voin, soldat la Compania 7 Sanitară, a decedat pe front la 21 decembrie 1942, la Spitalul de Campanie C.R. nr. 5. Căsătorit cu Vlașcici Darinca, cu care a avut doi copii. Numele său nu se află pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 69).

Wambach Petru, fiul lui Anton și Ecaterina, soldat la Divizia 1 Artilerie Călărească, contingentul 1934, a dispărut pe front la 2 februarie 1943, în luptele de la Stalingrad. În urma sa au rămas soția Terezia, născută Rausch, și un copil minor, Ida. (Dosarele nr. 2/1940, f. 25-26; nr. 2/1943-1948, f. 74).

Wolf P. Nicolae, născut în Cenadul Vechi, fiul lui Petru și Ana, sublocotenent în rezervă la Regimentul 17 Infanterie, contingentul 1940, dispărut pe câmpul de luptă. A fost căsătorit cu Iung Ana. Numele său nu e trecut pe monumentul comun al eroilor cenăzeni. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 100).

La 9 iunie 1946, învățătorul Traian Pescariu, șeful I.O.V.R. din Cenadul Mare întocmește un tabel nominal cu văduvele de război din comuna respectivă, cu prilejul colectei de bani din 14 aprilie 1946. Suma strânsă, de 738.900 de lei, a fost destinată cumpărării de bumbac și pânză pentru orfanii de război și a fost distribuită văduvelor, în funcție de numărul de copii. Notăm în continuare numele văduvelor și al orfanilor (în paranteze), fără a mai pomeni și sumele primite, acestea neavând vreo anume relevanță în contextul de față): Bugian Floare (un copil); Vlașcici Darinca (doi copii), Nedelcov Zorca (un copil), Túszer Ana (patru copii), Iancov Istirca (doi copii), Galetariu Floare (doi copii), Obercnez Dafina (un copil), Malița Iuliana (un copil), Pavel Vilhelmina (trei copii), Stanciu Elița (trei copii), Ugleșin Maria (un copil), Kollar Rozalia (un copil). Pe tabel era și orfana Micu Eva. (dosar nr. 1/1942-1946, f. 13).

Potrivit tabelului nominal redactat la 4 iunie 1946, de Biroul I.O.V.R. din Cenadul Mare, la acea dată au fost identificați și acceptați ca atare 44 de invalizi și văduve de război din cel de-al Doilea Război Mondial, respectiv 62 din Primul Război Mondial. (dosar nr. 1/1942-1946, f. 17-18).

Un alt tabel, nedatat, conține numele a 15 invalizi, 37 de văduve de război și 3 orfani de ambii părinți. Iată și numele invalizilor din al Doilea Război Mondial: Ivașcu Ioan, Gornic Tolomei, Văcariu Lazăr. Pecican Iulian, Anuichi Ioan, Jivin Gheorghe, Blaj Ioan, Oprean Vasile,

Crainic Toma, Oncia Traian (Regimentul 92 Infanterie, contingentul 1943, rănit în luptele din Moldova), Schmeltzer Petru, Rotariu Mihai, Spătariu Lazăr, Dornbach Nicolae, Damian Ioan. Așadar, dacă existau 37 de văduve de război, existau 37 de decedați sau dispăruți pe front. Însă nu toți au fost căsătoriți la data mobilizării, deci numărul lor este mai mare. Într-un alt tabel, din 23 ianuarie 1950, mai apar două nume de invalizi: Melnic Andronic și Huller Anton. (Dosar nr. 2/1943-1948, f. 102, 141).

În procesul-verbal⁵ încheiat la 28 mai 1945, de către Biroul I.O.V.R. al comunei Cenadul Mare, se propune Comandamentului 7 Teritorial Craiova clasarea lui Damian Ioan (contingentul 1912), fiul lui Mihai și Iuliana, căsătorit cu Damian (fostă Jivu) Elena, ca accidentat de război, aceasta în baza art. 22 din Legea nr. 794/1941, care prevede că toți cetățenii români pot fi considerați accidentați de război, fără vină, din cauza mijloacelor de luptă. „Luând în cercetare cerere(a) făcută de Dl Damian Ioan, domiciliat în comuna Cenadul-Mare, nr. 754, jud. Timiș-Tor(ontal). Înregistrată la nr. 1525/1945, de a fi declarat accidentat de război și înscris la pensie, în urma rănirii sale în timpul luptelor date pentru scoaterea inamicului din țară, cari lupte s-au dat pe teritoriul comunei, în zilele de 4-8 octombrie 1944. Constatăm că susnumitul, în timpul luptelor date în interiorul comunei, a stat tot timpul în adăpostul de la subsolul casei (în pivniță) cu întreaga familie, și a fost rănit prin împușcare fără vina sa, la retragerea inamicului.” În grija soților Ioan și Elena au rămas fiica lor, Iuliana și nepotul în vârstă de trei ani, Iuliana fiind văduva lui Flueraș Gh. Nicolae, dispărut pe front.

Din păcate, rusofobia din România, prost înțeleasă și, mai cu seamă, abil întreținută de o mass-media mainstream aservită, aflată în derivă și tot mai departe de români, împiedică, cel puțin teoretic, o comemorare a eroilor de război așa cum se face în ultimii ani pe plan mondial, prin mișcarea „Regimentul nemuritor”, în cadrul căreia, de fiecare dată de 9 mai, Ziua Victoriei Coaliției Națiunilor Unite în cel de-Al Doilea Război Mondial, urmașii eroilor mășăluiesc pe străzile marilor orașe ale lumii, pe toate continentele, cu portretele celor decedați/dispăruți în cel de-al Doilea Război Mondial, aceasta spre aducere aminte, dar mai ales ca avertisment pentru generațiile de astăzi, care nu trebuie să permită niciodată un alt război.

Bibliografie:

Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Fond nr. 942, inv. nr. 1388, *Primăria Cenad*, dosarele nr. 1/1942-1946 și nr. 2/1943-1948

⁵ Fond nr. 942, inv. nr. 1388, *Primăria Cenad*, dosar nr. 2/1943-1948, f. 104).

Prof. Daniela Curelea*

(Sibiu)

Considerații privind legătura interinstituțională dintre ASTRA și unitățile militare din Basarabia și Dobrogea între 1924-1930

Abstract: *Regarding the material and moral support that the Army offered to Astra in Bessarabia, we note that since the summer of 1923, the Romanian non-commissioned officers and officers have contributed to the establishment of several divisions of the Association in this eastern part of the country. The first was constituted by the members of the Romanian elite (military, intellectuals, priests) in Cetatea-Albă county (July 8, 1924), and the second was the one recorded on January 1, 1924, in the same county and was mentioned as being established in one of the great military units existing in the province at that time: 30th Infantry Regiment „Matei Basarab”. The remarkable was the activity of Captain M. Dumitrașcu who in 1925 was involved in the creation of three other divisions/partitions of Astra in the south of Bessarabia, active and with the contribution of military units in this part of Romania: Astra's Partitions in Tighina and Astra's Partitions in the Hunting Battalion in the same locality respectively the Astra's Partitions which was organized in the 28th Infantry Regiment in Ismail County. Also we note that on May 5, 1927, the constitution of the „Astra Dobrogean” Regional and the Central County Partitions of Astra in Constanța. In the service of Astra from the Dobrogea part of Romania he activated General Ion Vlădescu and with the agreement of the president of Astra from that period Vasile Goldiș. General I. Vlădescu was familiar with the activity of the Association from the time when he was in Sibiu to the leadership of the VII Territorial Army Corps and that he collaborated with Central Comitee of Astra in the cycle of conferences entitled The need to have an army.*

* Prof. Daniela Curelea, director-adjunct la Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu. Membru asociat al Comitetului Român de Istoria Filosofiei, Științei și Tehnicii al Academiei Române, Filiala Brașov. E-mail: c_drg@yahoo.com.

Keywords: Astra, libraries for soldiers, reading rooms, military units, officers, non-commissioned officers, soldiers, local priests, Bessarabia, Dobrogea, the White Fortress/Cetatea Albă, Tighina, Ismail, Balchik, Constanța, Caliacra, Medgidia, Tulcea, Remus Scărișoreanu (general), Mihail Dumitrașcu (major), Ion Vlădescu (general)

Cu privire la sprijinirea materială și morală pe care Armata a oferit-o Astei în Basarabia, remarcăm că, încă din vara anului 1923, subofițerii și ofițerii români au contribuit la înființarea mai multor despărțăminte ale Asociațiunii în această parte răsăriteană de țară. Primul a fost constituit de membrii elitei românești (militari, intelectuali, preoți) din județul Cetatea-Albă, în 8 iulie 1924, iar al doilea a fost consemnat documentar la 1 ianuarie 1924, în același județ, și era menționat ca fiind înființat într-una dintre marile unități militare existente atunci în provincie: Regimentul 30 Infanterie „Matei Basarab”¹. Despărțământul din Cetatea Albă al Astei avea în comitetul de conducere pe Teodor Iacobescu, (institutor, deputat și președinte al acestei structuri teritoriale a Astei în sudul Basarabiei), Alexandru Rotta, (fost procuror, vicepreședinte), Eugen Ionescu Darzeu (președinte de tribunal, judecător, secretar al Astei locale din Cetatea Albă). Alături de cei amintiți, în biroul local de conducere mai activau Ion Topor, din partea instituției militare (locotent-colonel), Alexandru Teodorescu (revizor școlar județean), și căpitanul Mihail Dumitrașcu, venit din Transilvania și inițiatorul ideii de înființare a structurii locale astriste în această parte sudică a Basarabiei. Alături de aceștia se mai aflau Dumitru Bărbulescu (fost prefect al județului), Vasile Făureanu (preot și fost senator), F. Filipescu (avocat și decanul Baroului din Cetatea Albă), Ion Anbinder (librar și editor local), Petre Solomon (revizor școar pentru învățământul primar), Alexandru Prolorenzo (profesor și director de liceu)².

1 *Transilvania*, anul 55, nr. 10-11, 1924, p. 424, 445, 450; [Horia Petra Petrescu], „Astra” în anii de după război (1918-1928), p. 65-67; Paul Abrudan, *Documente inedite privind activitatea Astei pentru înființarea de biblioteci literare în unitățile militare din Transilvania în anul 1919*, în volumul *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, XIII, 1980, p. 341-354. În perioada care a urmat Unirii din anul 1918, ofițerii, subofițerii, gradații, chiar și soldații într-un entuziasm colectiv generalizat au aderat la Astra, Armata contribuind cu bani, efecte și cadre la propaganda și răspândirea mesajului Asociațiunii și în afara Transilvaniei. Vezi în acest sens, cu privire la implicarea ofițerilor în activitatea de culturalizare a maselor și prin intermediul Asociațiunii, și în: Ștefan Zeletin, *Burghesia română. Neoliberalismul*, București, Editura Nemira, 1997, p. 496.

2 *Transilvania*, anul 55, nr. 10-11, 1924, p. 3, 69, 370, 424; Mihail Iliev, *Astra. Regionala Basarabiei (1924-1935) (I)*, în *Transilvania*, Serie nouă, 9, 2013, p. 91.

Între 1924-1926 structura locală a Astei din Cetatea Albă a avut în componență 40 membri, care au contribuit cu sume care au oscilat între 200 și 400 lei la bunul mers al activităților din despărțământ și în plasele și cercurile culturale din comune. În perioada care a urmat constituirii despărțământului erau înființate 10 biblioteci pentru popor, dotate cu sală de lectură în comunele mai importante din județ. În 13 iulie 1924, la sediul despărțământului din Cetatea Albă, profesorul dr. Constantin Fedeleș, de la Universitatea din Iași, a prezentat în fața publicului local o conferință privind istoria românilor, sublinind în fața celor prezenți rolul și locul Astei în perioada modernă a istoriei noastre³. O a doua structură teritorială a Astei în Basarabia a fost organizată, așa cum menționam anterior, într-una din marile unități militare de infanterie din provincie. A avut în arondarea sa 16 agenturi culturale și 15 biblioteci organizate pentru popor, frecventate atât de militarii români, cât și de locuitorii educați din respectivele așezări. În rândurile propagandiștilor culturali care au acționat în serviciul Astei în Basarabia s-a remarcat în primul rând căpitanul Mihail Dumitrașcu⁴, care a susținut numeroase prelegeri, atât pentru soldații în termen, cât și pentru popor în mai multe localități din județele aflate în sudul Basarabiei.

Cu doșebire, s-au remarcat prelegerile pe care acesta le-a prezentat într-o așezare rurală denumită Palanca, acolo unde ofițerul menționat a vorbit în fața unui numeros public despre istoria provinciei, dar și despre scopul activității pe care o desfășura Asociațiunea în partea estică a României, în sensul educației adulților, dar și cu referire la pedagogia socială, astfel încât locuitorii din această parte de țară să recupereze decalajele constatate în raport cu locuitorii

3 *Transilvania*, anul 55, nr. 10-11, 1924, p. 424; [Horia Petra Petrescu], „Astra” în *anii de după război (1918-1928)*, p. 65-67; Dragoș Petrescu, *Activitatea Astei în perioada interbelică în Basarabia*, în <http://astra.iasi.roedu.net/texte/petrescu.html>, accesat în 16.12.2018, orele 12,22. Universitarul ieșean C. Fedeleș a făcut referire la scopul Astei în perioada care a premers Unirea din 1918, dar și la implicarea instituției din Transilvania în amplul proces de reformare prin pedagogie socială, educație a adulților și cultura pentru mase, venind astfel și în sprijinul sistemului oficial de învățământ prin contribuția adusă la combaterea și diminuarea analfabetismului în rândul românilor.

4 Valer Moga, „Astra” în *relațiile interinstituționale ale României (1918-1930)*, p. 240. Cu privire la activitatea acestui ofițer, care s-a remarcat în serviciul Astei atât în Transilvania, susținând prelegeri pentru locuitorii satelor din județul Sibiu, cât și în spațiul sud-basarabeian, prezentând, atât prelegeri în fața publicului din mediul rural, cât și conferințe pentru intelectuali în localitățile Cetatea Albă, Ismail și Tighina. Comitetul central al Astei prin vocea președintelui Astra, Vasile Goldiș a apreciat și a elogiat în mod constant „nobilele și neîntrecutele stăruințe ale d-lui. căpitan Mihail Dumitrașcu din Regimentul 35 Infanterie «Matei Basarab» din Cetatea Albă”.

celorlalte provincii ale României Mari⁵. Despărțământul „Matei Basarab” al Astei a avut 102 membri activi (gradați, subofițeri și ofițeri) și 953 de membri ajutători, cu deosebire toți soldații acestei unități militare. În fruntea structurii locale a Astei au activat ca președinți doi ofițeri superiori: locotenent-colonelul Alexandru Cantuniari, urmat apoi de colonelul Ilie Cornea⁶.

Director al activității de alfabetizare pe companiile regimentului menționat conform ordinului Ministerului de Război a fost numit căpitanul M. Dumitrașcu. Din raportul înaintat pe adresa Comitetului central al Astei din Sibiu de către același ofițer remarcăm că în această structură a Astei au existat biblioteci pentru popor, cu un fond de 150 volume, dar și diferite numere ale periodicelor *Transilvania* și *Cultura poporului*. Căpitanul M. Dumitrașcu mai remarcă și câteva date statistice, din care desprindem informația că doar 2/3 din totalul membrilor acestei structuri militare a Astei din Basarabia erau cunoscători de carte, restul nu, ceea ce implica, în accepțiunea căpitanului Dumitrașcu, adoptarea unor măsuri imediate de remediere a situației și alfabetizare a trupei⁷. Din perspectiva activității propagandistic-culturale, dar și a manifestărilor funcțional-organizatorice având un caracter constitutiv, remarcabilă, în pofida dificultăților financiare de care s-a lovit, a fost activitatea căpitanului M. Dumitrașcu, care, în a doua parte a anului 1925, a fost implicat în procesul de constituire a altor trei despărțăminte în sudul Basarabiei în cadrul și cu aportul unor unități militare din zonă: Despărțământul Astra din Tighina și Despărțământul din cadrul Batalionului de Vânători din aceeași localitate (județul Tighina), respectiv Despărțământul Astra care a fost organizat și a activat în cadrul Regimentului 28 Infanterie din localitatea Ismail.

Conducerea Asociațiunii aducea la cunoștința comandamentului respectivei unități militare că fiecare dintre companiile sale vor beneficia de o bibliotecă, dar și alte volume și periodice necesare atât ofițerilor, cât și trupei⁸. Redacția oficiului sibian al Astei, revista

5 Antonio Basciani, *Dificila unire. Basarabia și România Mare*, Chișinău, Editura Cartier, 2018, p. 179, 198, 239-248, 250.

6 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 1724/1924, f. 1; *Transilvania*, anul 55, nr. 1-2, 1924, p. 61; *Ibidem*, nr. 5, p. 172; *Ibidem*, nr. 10-11, 1924, p. 370. Înregistrarea cu fond de carte și periodice a celor două structuri locale din localitatea Cetatea Albă a revenit, în principal Asociațiunii Transilvane din Sibiu, dar și Societății Culturale „Mihai Eminescu” și Societății Culturale „Biblioteca Ion C. Bibicescu” din Drobeta-Turnu Severin. De altfel, prezența militarilor, indiferent de gradul lor și comanda pe care o dețineau în comitetele locale ale diferitelor despărțăminte ale Astei, a fost un fenomen specific perioadei 1919-1921/1922.

7 *Transilvania*, anul 55, nr. 10-11, 1924, p. 445.

8 *Ibidem*, anul 56, nr. 3, 1925, p. 89; *Ibidem*, nr. 9-10,

Transilvania, mai nota și că 27 ofițeri din Regimentul nr. 28 Infanterie din Ismail s-au abonat individual la revista menționată mai sus. Totodată, mai era amintit demersul de constituire a unor biblioteci pentru popor, atât în Cetatea Albă, cât și în Ismail⁹. În perioada Sărbătorilor de Rusalii din 1925, o delegație a Centralei Astei din Sibiu a vizitat Basarabia, sub conducerea președintelui Vasile Goldiș, la invitația Arhiepiscopului Iurie Grosu al Chișinăului¹⁰.

Cu privire la demersurile constitutive din 5 mai 1927 desfășurate în Constanța, la Cercul Militar, care au condus la înființarea Regionalei „Astra Dobrogeană” și a Despărțământului central județean Constanța, notăm că au avut loc din inițiativa generalului Ion Vlădescu¹¹ și cu acordul președintelui Astei din acea perioadă, Vasile Goldiș. Istoriografia acestei Regionale cultural-naționale de la malul Mării Negre menționează începutul lunii mai a anului 1927 ca un moment esențial în procesul de extindere a Astei și în spațiul Dobrogei¹². De altfel, Regionala, cu sediul în Constanța, a avut sediul său central în imediata apropiere a Ateneului popular „Înfrățirea”, în clădirea Școlii primare nr. 7 Mixtă din localitatea menționată mai

1925, p. 339; Paul Abrudan, *Colaborarea dintre Astra și unitățile militare în domeniul cultural în perioada interbelică*, în Victor V. Grecu (Coordonator), *Astra 1861-1950, 125 de ani de la înființare*, Sibiu, Institutul Poligrafic Sibiu, Editura Academiei, 1987, p. 104.

9 S.J.S.A.N., doc. nr. 1337/1925, f. 4-5; *Transilvania*, anul 56, nr. 7-8, 1925, p. 290; *Ibidem*, nr. 9-10, 1925, p. 359; *Ibidem*, p. 418. De remarcat că în fiecare dintre companiile batalionului menționat era organizată o bibliotecă cu fond de carte și sală de lectură.

10 [Horia Petra Petrescu], „Astra” în anii de după război (1918-1928), p. 48, 65-66.

11 Alexandru Ioanițiu, *Războiul României: 1916-1918*, vol. I, București, Tipografia Armei Geniu, 1929, p. 343; *Cartea Încoronării. Album comemorativ al Încoronării Majestăților Lor Regele Ferdinand și Regina Maria*, Chișinău, Tipografia „Carmen Sylva”, 1922; vezi mai recent și în: Adrian Stroea; Marin Ghinoiu, *Din elita artileriei*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2012, p. 343. Generalul Ion Vlădescu (1870-1949) a fost un înalt ofițer român care în perioada participării României la Primul Război Mondial a îndeplinit funcțiile de Șef de Stat Major al Corpului I Armată și comandant al Diviziei I Infanterie. După Unirea din anul 1918 și formarea României Mari, generalul Ion Vlădescu a fost comandant al Corpului VII Teritorial de Armată din Sibiu, apoi al Diviziei a IX-a Infanterie. Din anul 1927 a fost numit comandant al Jandermeriei Române. În cursul anului 1930 a fost trecut în rezervă. A fost un ofițer superior român decorat de statul român pentru meritele sale cu Ordinul „Steaua României” în Grad de Ofițer; Ordinul „Coroana României” în Grad de Comandor și Medalia „Avântul Țării cu distincția „Campania din anul 1913”.

12 [Horia Petra Petrescu], „Astra” în anii de după război (1918-1928), p. 68.

sus, iar activitatea sa a fost, cel puțin în perioada 1927-1930, sprijinită financiar constant de autoritatea publică locală, prin intermediul instituției Primăriei¹³.

Rolul definitoriu în această întreprindere național-culturală l-a avut generalul menționat mai sus, care la data respectivă a invitat reprezentanții elitei românești (laici, clerici, ofițeri, jurnaliști, preoți-paroahi, învățători) din această provincie la Cercul Militar din localitate pentru a le solicita concursul în vederea înființării structurii regionale a Asociațiunii Transilvane¹⁴. În aceeași zi, a fost luată hotărârea înființării Despărțământului central județean Constanța al Astei¹⁵. În alocuțiunea inaugurală a acestei Regionale a Astei, înaltul ofițer român a evidențiat în fața publicului participant care au fost realizările și contribuțiile Astei la construcția națiunii române, cu deosebire în Transilvania și Banat, remarcând că toate acestea pot fi transpuse în timp și în provincia dintre Dunăre și Mare, vizând obiective de pedagogie socială, educație a adulților și recuperare a decalajelor sociale și culturale care se înregistrau în acest teritoriu. Regionala

13 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2782/1927, (*Anexa nr. IX*); *Ibidem*, loc. cit., doc. nr. 2792/1927, f. 6 (*Anexa nr. IX*); *Ibidem*, loc. cit., doc. nr. 2812/1929 (*Anexele VIII-IX*); *Ibidem*, loc. cit. doc. nr. 5035/1930, f. 4 (*Anexa nr. VI*); Gheorghe Preda, *Activitatea „Astei” în 25 ani de la Unire*, p. 38.

14 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 2958/1927, *Registrul de procese-verbale ale ședințelor Comitetului Central al Asociațiunii pentru perioada 1927-1932*, p. 118; Gheorghe Preda, *Activitatea „Astei” în 25 ani de la Unire*, p. 133-134; Pamfil Matei, „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român” (*Astra*) și Rolul ei în cultura națională, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 67, 88-89; Valer Moga, *Astra și Societatea*, p. 91. În perioada imediat următoare Unirii din 1918, generalul Ion Vlădescu s-a aflat pentru o perioadă în Sibiu, unde a fost comandantul Corpului VII Armată. În această localitate sud-transilvăneană, înaltul ofițer român a luat contact cu activitatea Comitetului central al Asociațiunii, fiind și unul dintre membrii pe viață ai instituției cultural naționale menționate. Din anul 1921, generalul I. Vlădescu a semnat un acord cu Despărțământul Sibiu al Astei, în baza căruia ofițerii conferențiau în fiecare duminică, pe marginea unui subiect care s-a înscris în aria tematică *Nevoia de a avea oștire*, dar și asupra altor subiecte de interes în acea perioadă.

15 *Transilvania*, anul 58, nr. 10-11, 1927, p. 406; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, anul XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 627-628. În perioada care a urmat Unirii din anul 1918, ofițerii, subofițerii, gradații, într-un entuziasm colectiv generalizat au aderat la Astra. Armata a contribuit cu bani, efecte, cadre la propaganda și răspândirea mesajului Asociațiunii și în afara Transilvaniei. Vezi în acest sens, cu privire la implicarea ofițerilor în activitatea de culturalizare a maselor și prin intermediul Asociațiunii, și în: Ștefan Zeletin, *Burghesia română. Neoliberalismul*, București, Editura Nemira, 1997, p. 496.

„Astra Dobrogeană” s-a angajat, în acest fel, să sprijine financiar, dar și cu donații în fond de carte, elevii merituosi care proveneau din zonă¹⁶.

Comandantul Jandarmeriei din România a arătat, în discursul pe care l-a avut cu acest prilej, că satele și comunele românești din Transilvania, în urma acțiunii constante a Astei, nu au avut decât de câștigat ca educație, emancipare, construcții de utilitate publică, monumente, cassine, școli etc. Înaltul ofițer a efectuat o paralelă între situația care exista atunci în Transilvania și situația mai mult decât îngrijorătoare care exista în satul dobrogean, cu deosebire în mediul rural din Cadrilaterul încorporat la România în anul 1913. În acest sens, generalul I. Vlădescu a invitat intelectualitatea din spațiul dobrogean, dar și elementul ofițeresc să se implice în mod esențial într-o Regională a Astei care să contribuie la emanciparea românilor din acest spațiu, dar nu numai a lor¹⁷.

„Construcția la Constanța a unei case denumită «casa Astei Dobrogeane» este o mare necesitate. Ea ar trebui să aibă sală de cinematograf, muzeu, bibliotecă, săli de sfat și lectură. În ziua «Astei Dobrogeane», care este Sfinții Constantin și Elena, se va sărbători la Constanța și în toate satele cu cea mai mare pompă. «Astra» va premia cele mai frumoase costume femeiești, satul care va avea cele mai multe războaie de țesut. Șezătorile vor fi de două feluri: cultural-artistice și strămoșești: lucru de mână și povestiri”¹⁸.

În mai 1928 în rândurile unui raport înaintat pe adresa Comitetului central al Astei, generalul I. Vlădescu menționa organizarea a trei reprezentații teatrale, două festivaluri regionale în Constanța, două concerte în aceeași localitate, 97 de întruniri în satele și orașele din provincie în care s-au prezentat publicului local prelegeri de interes pentru popor și conferințe tematice pentru intelectuali, cum ar fi: scopul Astei, igiena personală, economisirea banilor, problemele testamentare, educația adulților, aviația, scopul cinematografului și noua artă: filmul¹⁹. De asemenea, mai

16 Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 630-631; Adriana Gheorghe, *Astra Dobrogeană – focar civilizator al spațiului dintre Dunăre și Mare*, în *Conferințele Bibliotecii „Astra” din Sibiu*, nr. 148/2011, p. 154-158.

17 *Transilvania*, anul 58, nr. 10-11, 1927, p. 406;

18 *Astra dobrogeană*, anul I, nr. 3-4, septembrie 1929, p. 5.

19 Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 630-631. În conformitate cu *Statutele Asociațiunii din anul 1925* și cu *Regulamentele* adoptate în același an, prelegerile erau expuse de conferențiarul Astei în comunitățile din mediul rural, sau în mediile muncitorești, iar conferințele, de regulă, aveau ca destinatari intelectuali din comunitățile urbane, fiind susținute în general de protopopi, ofițeri superiori sau profesori secundar sau/și universitari.

amintea în respectiva dare de seamă despre înființarea unui cor regional format din 85 persoane calificate, a unei orchestre județene care a avut 35 persoane angajate, a unei secții de teatru și a unei de sport, igienă și educație fizică, ambele având 155 membri, respectiv constituirea în spațiul județelor din regiune a 47 de cercuri culturale comunale, care activau ca substructuri locale ale Regionalei, după modelul oferit de Astra în Transilvania²⁰.

Din punct de vedere organizatoric, Regionala „Astra Dobrogeană” a avut trei componente structural-ierarhizate: Regionala (condusă de generalul I. Vlădescu), Despărțământului central județean Constanța (a fost ales juristul Nicolae Papadat), iar avocatul Bucur Constantinescu a fost ales la conducerea despărțământului organizat în plasa administrativ-teritorială Constanța (despărțământ orașenesc)²¹. În condițiile în care avocatul B. Constantinescu și-a declinat competența, cum am observat anterior, în fruntea Despărțământului din Constanța a fost ales medicul P. Stoenescu²². Conducerea Despărțământului central județean Constanța în colaborare cu Regionala și Comitetul regional al acesteia a acordat sume în vederea premiei concursurilor literare și de educație plastică la care au participat elevii talentați din liceele aflate în Constanța (3.000 lei), iar pentru concursul de colinde organizat în decembrie 1927 au fost alocați 5.000 lei, respectiv pentru premiera activităților organizate cu prilejul Unirii Principatelor Române în 24 ianuarie 1928 erau alocați alți 2.000 lei²³.

Cu prilejul festivităților care au fost organizate în 10 mai 1928, în Cazinoul din Constanța s-a desfășurat un festival la care generalul Traian Moșoiu a cuvântat publicului local despre opera culturală și națională realizată de Regele Ferdinand I. Tot în anul 1928, menționăm și activitatea maiorului M. Dumitrașcu, care, în 18 martie același an, a participat, ca reprezentant delegat

20 Horia Petra Petrescu], „Astra” în *anii de după război (1918-1928)*, p. 68; Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu, Editura Astei, 1944, p. 26.

21 [Horia Petra Petrescu], „Astra” în *anii de după război (1918-1928)*, p. 68; Gheorghe Preda, *Activitatea Astei în 25 ani de la Unire*, p. 133.

22 Pamfil Matei, „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român” (*Astra*) și *Rolul ei în cultura națională*, p. 81-89; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 637, 640. Dincolo de organizarea substructurilor comunale, au avut loc activități organizate pentru ostași, profesori, muncitori, după cum urmează: pentru militari (ofițeri, subofițeri, gradați, teriști) în fiecare duminică la Casa Armatei din localitatea reședință a județului și Regionalei. Pentru locuitorii din zonele imediat limitrofe Constanței, în fiecare zi a săptămânii, în toate cele șase suburbii ale orașului anterior menționat.

23 *Transilvania*, anul 59, nr. 12, 1928, p. 1001-1005.

al Regionalei „Astra Dobrogeană”, în localitatea Negru Vodă, unde a vorbit locuitorilor despre dușmanii din interior, precum ignoranța, analfabetismul, superstițiile, etc²⁴. Câteva zile mai târziu, în 25 martie 1928, reținem și activitatea organizată de conducerea Regionalei în Medgidia, reprezentantul Astei fiind același ofițer M. Dumitrașcu. Remarcăm versurile recitate de elevii Școlii din localitate, dar și de gradații trupelor de grăniceri din unitatea militară aflată în localitate. Activitatea organizată de Astra în Medgidia a fost acompaniată de corala Regimentului 2 Grăniceri, care a prezentat în fața publicului un program muzical²⁵.

În 20 ianuarie 1929 activitatea Regionalei „Astra Dobrogeană” este deschisă în sala de festivități a Cinematografului Tranulis din Constanța de corala Regimentului 34 Infanterie din localitate, care a intonat Imnul României, dar și Imnul Astei. De asemenea, mai rememorăm și că în prima parte a anului respectiv, elementul ofițeresc fie activ, fie cel aflat în rezervă, a fost implicat în demersurile organizatorice, dar și în manifestările culturale organizate de Regională în toată zona Dobrogei. În lunile ianuarie-martie 1929 corala Regimentului 34 Infanterie a susținut cu intonări și programe muzicale toate prelegerile, expozițiile și conferințele organizate pentru publicul din zonă în sala de festivități a Casei Ostășești din Constanța. În luna aprilie a fost rândul ofițerilor și subofițerilor din Uniunea ofițerilor de Rezervă să sprijine demersurile desfășurate de Regionala Astei de la malul Mării Negre. De remarcat și activitatea în serviciul Astei depusă ca principal conferențiar cultural al Regionalei de către locotenent-colonelul de rezervă, Alexandru Beiu, avocat și membru al Baroului din Constanța²⁶.

Din aprilie 1929 la conducerea Despărțământului central județean Constanța, odată cu părăsirea funcției de către consilierul juridic Nicolae N. Papadat, a venit medicul Petre Stoenescu. De menționat că în urma unei prelegeri, dar și a îndemnurilor adresate delegației din Tulcea, la care a participat în iunie 1929, în sala de spectacole a Cinematografului Regal, generalul I. Vlădescu anunța înființarea Despărțământului din Tulcea al Astei ca substructură teritorială a Regionalei, iar în fruntea acestuia a fost ales și aclamat un ofițer superior, colonelul

I. Homoceanu²⁷. În cadrul Regionalei, în afara filialei (despărțământului) din Tulcea au mai fost constituite despărțăminte ale Astei în Caliacra (16 mai 1929) ca urmare a unei festivități inaugurale în prezența generalului I. Vlădescu și care a fost organizată în Cercul Militar din localitate, dar și ca urmare a implicării efective a ofițerilor din garnizoana respectivă la solicitarea înaltului ofițer român. Între participanți, alături de soțiile lor, menționăm și că au fost de față generalul Ștefan Popescu, comandantul Brigăzii a IX-a Infanterie, ofițerii statului major ai marii unități anterior menționate, autorități publice locale, reprezentanții clerului, dar și aceia ai administrației școlare.

Ca urmare a propunerii avocatului Vasile Covată, care a reprezentat Baroul și consiliul local din Caliacra, dar și cu acordul generalului I. Vlădescu, a fost ales ca președinte al Despărțământului Astei, care a fost organizat în Garnizoana din Calicara, colonelul Petru Stratulat²⁸. De asemenea, remarcăm buna colaborare dintre coloneii Petru Stratulat și I. Costăchescu, comandantul Regimentului 40 Infanterie din zona Caliacra-Bazargic, care au declanșat începând din noiembrie 1929 o activitate intensă în colaborare cu Astra Dobrogeană, organizând frecvent seri de literatură, proiecții de filme documentare, prelegeri pentru soldați și subofițeri, respectiv conferințe pentru ofițerii din Garnizoana Caliacra și cursuri generale de alfabetizare pentru tinerii soldați care nu știau să scrie și să citească. Totodată, menționăm și înființarea în această structură organizatoric-militară sud-dobrogeană²⁹ a unei corale militare.

În același an, 1929, a apărut în Constanța periodicul regional „Astra Dobrogeană”, care a fost structurat pe mai multe pagini. De notat și că una dintre acestea se intitula în mod sugestiv: *Pagina Armatei*, fiind tribuna de exprimare a comandanților unor unități militare din regiune în cadrul cărora au fost înființate cercuri culturale pe companii sau chiar despărțăminte ale Asociațiunii în batalioane și regimente³⁰.

27 *Ibidem*, anul XXV, nr. 125, 15 iunie 1929, p. 1-2. De asemenea, în urma conferinței pe care a prezentat-o cu această ocazie, generalul Vlădescu a premiat pe învățătorii din diferite localități care s-au distins în serviciul acestei Regionale a Astei din Dobrogea.

28 *Dobrogea jună*, anul XXV, nr. 110, 28 mai 1929, p. 1; *Marea noastră*, anul II (VII), nr. 32, 30 mai 1929, p. 1-2; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 640. De semnalat și că Regionala „Astra Dobrogeană” a serbat Ziua Astei și în orașul Caliacra, în 1 decembrie 1929; Dragoș L. Curelea, Daniela Curelea, *Contribuții cu privire la constituirea și activitatea cultural-națională a Regionalei „Astra Dobrogeană” între 1927-1935 (I)*, p. 20-24.

29 *Activitatea Despărțământului Caliacra*, în *Astra Dobrogeană*, anul I, nr. 8, noiembrie 1929, p. 26; Pamfil Matei, „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român” (*Astra*) și Rolul ei în cultura națională, p. 88.

30 *Transilvania*, anul 60, nr. 7-8, 1929, p. 656; Pamfil

24 [Nofinis], *Cercul cultural din Mircea Vodă*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 67, 28 martie 1928, p. 1; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 632.

25 *Astra la Medgidia. Inaugurarea conferințelor Astei*, în *Dobrogea jună*, anul XXIV, nr. 67, 28 martie 1928, p. 1-2; *Astra la Medgidia*, în *Marea noastră*, anul I (V), nr. 26, 1 aprilie 1928, p. 3.

26 *Conferințele Astei*, în *Dobrogea jună*, anul XXV, nr. 90, 26 aprilie 1929, p. 1.

În luna martie 1930, revista regională anterior menționată nota în rubrica dedicată, *Cronica Astrei*, despre conferințele prezentate în fața publicului conștanțean de către comandorul de marină Aurel Negulescu, remarcat și sub pseudonimul Moș Delamare³¹. Conducerea Regionalei „Astra Dobrogenă” a proiectat în ședința Comitetului său regional de conducere să deruleze, pentru finalul lunii martie 1930, un Bal național în clădirea Cercului Militar, în vederea premierii a celor mai bune costume specifice portului regional dobrogean, dar și a celui național românesc³².

În încheierea studiului de față mai remarcăm și că pe listele membrilor Asociațiunii, publicate constant în revista *Transilvania*, în prima parte a anului 1930 figurau alți 65 ofițeri, dar care nu se regăseau pe listele membrilor vreunui despărțământ central județean al Astrei³³. Multe dintre prelegerile pentru popor și conferințe destinate intelectualilor au fost expuse de ofițeri sub egida programului *Nevoia de a avea oștire*. Prin acest demers s-a urmărit, cu deosebire, schimbarea percepției și a atitudinii generale a populației românești față de instituția militară și rostul serviciului militar obligatoriu. De asemenea, apreciem și că acest program comun s-a integrat în mod firesc în pledoaria pentru unirea suflutească a poporului român, care trebuia să completeze, respectiv să consolideze actul politic definitiv de la 1 decembrie 1918, care a consacrat România Mare.

În concluzii menționăm că în decadele I-II ale secolului al XX-lea a existat o fructuoasă colaborare interinstituțională între ASTRA și Armata României Mari, care poate fi observată atât în Transilvania, dar și în Regionalele Astra din Basarabia și din Dobrogea după anul 1923, respectiv începând din anul 1927. Colaborarea cultrală dintre cele două instituții a avut în

Matei, „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român” (*Astra*) și Rolul ei în cultura națională, p. 88; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 641; Dragoș L. Curelea, Daniela Curelea, *Contribuții cu privire la constituirea și activitatea cultural-națională a Regionalei „Astra Dobrogeană” între 1927-1935 (II)*, p. 23-24.

31 *Cronica Astrei*, în *Astra Dobrogeană*, anul II, nr. 1, martie 1930, p. 24-26.

32 Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrii” în 25 ani de la Unire (1918-1943)*, p. 133-134; Lavinia Gheorghe, *Astra Dobrogeană – punte de legătură între români*, p. 643.

33 *Transilvania*, anul LII, nr. 7-8, 1921 p. 668-670; *Buletinul Despărțământului județean Sibiu al „Asociațiunii” („Astra”)*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1930, p. 119-124; Valer Moga, „Astra” în relațiile interinstituționale ale României, p. 240. Despărțământul sibian al Astrei s-a remarcat printr-o bună colaborare cu Corpul VII Armată Teritorial Sibiu. Printre demersurile culturale comune semnalăm: conferințele pentru intelectuali și prelegerile pentru popor având caracter cultural, economic, sanitar, moral-religios, dar și de specialitate militară.

vedere sprijinirea materială, dar și culturală a demersurilor de reactivare postbelică a despărțămintelor Astrei din Transilvania și Banat, a înființării unor noi despărțăminte ale instituției și în alte provincii ale României Mari, a edificării bibliotecilor pentru popor, cu fond de carte și periodice, cu sală specifică de lectură și bibliotecar în cadrul unităților militare, a organizării prelegerilor pentru soldați, respectiv, a conferințelor susținute pentru ofițerii din aceste unități militare române.

Operațiunile militare...

(continuare din pag. 5)

adepti ai lui Tito. De altfel, elocvente în acest sens sunt și declarațiile românilor refugiați din Banatul iugoslav, datorită persecuțiilor săvârșite de partizanii sârbi asupra lor¹⁰. Însă acțiunile iredentei sârbe din Banat vor fi tratate ca o altă fațetă a activității organizațiilor minorității sârbe din zonă.

Operațiunile militare desfășurate în Banat au determinat întreruperea, în mare măsură, a lucrărilor agricole, fapt ce a influențat, în mod negativ, aprovizionarea populației și, implicit, starea de sănătate a acesteia.

Bibliografie

1. Luncan, Ioan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944-decembrie 1947*, în „Studii de istoria Banatului”, Timișoara, VI-VII, 1978-1979, p. 230.

2. Luncan, Ioan, *Contribuția oamenilor muncii din Banat la reconstrucția economică a țării, la susținerea războiului antihitlerist, la democratizarea aparatului de stat și a vieții publice*, în „Studii de istoria Banatului”, Timișoara, XI, 1985, pp. 203-204, 206, 209.

3. Marin, William; Luncan, Ioan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733-1948)*, Timișoara, Editura Facla, 1984.

4. Rusnac, Mircea, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în „Banatica”, Reșița, 14, 1996, pp. 395-396.

5. Serviciul Județean Caraș-Severin (Caransebeș) al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Caraș*.

6. Șerban, Ion, *Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian (1940-1944)*, în „Banatica”, Reșița, 1, 1971, pp. 345-346.

10 Serviciul Județean Caraș-Severin (Caransebeș) al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Caraș*, d. 5/1945, f. 1-4.

Dr. Miodrag Milin

(Timișoara)

Sârbii din România, într-o democrație recentă, la marginea Europei

Abstract:

– Which were the main means of repression mechanism and political control developed by the system toward the minorities?

– Which were the „special” treatments exercised by Securitate on the Serbian orthodox church, the most conservative minority institution, passed as such under the control, surveillance and thorough checking and, on case by case basis, callous repression with painful consequences to the community life?

– What destructive effects did cause this negative action on the „system servants” from within the community?

– And finally – what was the outcome of these complicated reactions and malefic interconnections in the minority alchemy of the new domestic democracy?

The following pages are, in their own way, possible explanations to these series of sensitive questions... Minorities who, as an integral part of the deranged Romanian world, failed to prove the necessary maturity for a genuine new beginning and absolution from the repudiated phantoms of the past which are keeping haunting, being resurgent by the collective subconsciousness of our problematic democracy.

Keywords: Democracy, Minorities, Securitate, Collaboration, Credibility

În recenta noastră democrație unul dintre cele mai atrăgătoare sloganuri electorale, la care toți ciuleau periodic urechile prin Clisura Dunării, era cel ce promitea refacerea podului de peste Nera, între Socol și comuna sârbească Vračev Gaj. S-a turnat chiar și asfaltul pe strada familiei Belodedici, ce duce spre Nera, până la apă, dar... dar...

Pe acolo trecea, urmând traseul Anina-Oravița-Iam-Jasenovo-Biserica Albă-Vračev Gaj-Socol-Baziaș, cea mai veche linie ferată de pe teritoriul de azi al țării noastre, construită imediat după potolirea furtunoasei răzmerițe de la 1848-49; la fel și o altă cale ferată, ridicată și ea imediat atunci, în anii 50, pornind de la Timișoara-Deta-Vârșeț-Biserica Albă, cu finalitate tot la portul

Baziașului. Aici de îndată au răsărit o gară impozantă, un hotel elegant, o școală model, antrepozite de lemne, cărbuni, pește și alte produse menite să ia calea Dunării. Nu departe, pe o colină, s-a înfiripat și un romantic cimitir, loc de veșnică odihnă călătorilor din lumea largă ce-și aflau refugiu în acest inedit și oarecum pitoresc avanpost al Levantului – Balcanii și Dunărea de jos, în egală măsură.

A venit și Războiul cel Mare, cu scurtele dar intensele sale convulsii de tip național¹ ori chiar anarhic și sovietic²; iar Baziașul, punct terminus dinamic al

1 Cam anarhic și după ureche, inspirați de „consemnul vremii”, luând aminte de proclamația slovacilor din septembrie 1918, sub sloganul „Hej Slovani!” și îndemnul lui Thomas Masarik, primii români bănățeni s-au pus în mișcare la Oravița. Vezi mai recent în Dr. Mihail Groșianu, „Revoluția anului 1918 din Oravița – Caraș și Proclamația reîntregirii națiunii române. Oravița la 4 Noiembrie 1918”, în *Trei avocați bănățeni despre Marea Unire. Jurnal*, Editor Lazăr Gruneanțu, Editura Universul Juridic, București, 2018, p. 15-16 („La 4 noiembrie 1918, deci înaintea Alba-Iuliei, proclamația vede lumina zilei, este dusă în toate satele și cătunele din jurul Oraviței. Proclamația poartă semnătura: dr. Petru Corneanu, Președintele Consiliului Național, dr. Mihail Groșianu, căpitan, comandantul Gărzilor Naționale...Unirea românească și-a avut prima ei etapă la 4 Noiembrie 1918 în Oravița, județul Caraș... Întrunirea de la „Orăvițeana” [bancă], apoi în ciuda unor glasuri adverse, proiectul de proclamație, mă delegă cu domnia dr. Petru Corneanu, căpitan Bălica și locotenentul N. Turla, să luăm imperiul. Noi trei ofițeri mergem la Primăria Oravița Montană, acolo găsim adunați pe fruntașii vieții sociale germano-ungare, capii de autorități, în sala din stânga porții. Intrând, eu mă adresez Primului Pretor... Om de treabă altminterea, Iuliu Bauer și secondat de murmurul sinhedriștilor (consilierilor) veniți ca la răstignire, îmi primește somația mea. Textual: „Domnule Prim Pretor, d-ta primul păzitor al ordinii publice aici în oraș și în jur, vezi ce se petrece în afară? Ați pierdut puterea. Noi românii luăm asupra noastră răspunderea și garanția pentru viața și averile cetățenilor. Cu ziua de azi intrăm noi în stăpânirea puterii publice”. Palid și impresionat, omul blând, venit la bune sentimente răspunde: „Poftiți, luați această răspundere asupra d-voastră și veți vedea consecințele”. Le-am văzut. Ieșim noi afară, în drum spre Orăvițeana înapoi, ni se atașează o ceată de copii, tineri aproape infanți; mă uit la ei, îi privesc, sunt micii Cornei: Ghiță, Rică, e Bibi Manguuca. Și copilașii serioși și gravi până la ilaritate își oferă serviciile lor. Bineînțeles, toți să-mi fie adjutanți, copiii aveau răvnă „la mai mare”... Cu această șarjă de copii, apoi căpitanul Bălică executorul chiar și al viselor noastre, soldat prompt, organizator excelent și N. Turla locotenent, inspirat de consemnul vremii, se dezarmează garnizoana altcum redusă a rămășiței austro-ungare, apoi la rândul ei jandarmeria maghiară, finanți și o pornim spre cazarmă, la Oravița Română, pentru a ne instala acolo. Ne trebuia simbolul viu și văzut al Stăpânirii Românești!”).

2 Întâmplător, lucrând prin Biblioteca Academiei sârbe

drumurilor de fier și al căilor de apă, intră, treptat, într-un gen de somnolență letargie, într-o parcă stranie coincidență de destin cu orașul port de la celălalt capăt al Dunării române, Sulina.

În interbelic au mai fost și iluzii de mai bine, doar erau înrudite dinastiile, cu opțiuni antantiste deseori identice ori măcar similare; trenul și acum mai circula, de la Timișoara la Baziaș, dând iluzia legăturii cu civilizația și lumea accesibilă a metropolei bănățene locuitorilor mai oropsiți ce viețuiau prin Clisură. Dar și aici un indiciu simptomatic: când se trecea prin spațiul țării vecine și până la un punct prieten, era interzis să părăsești vagonul, iar ferestrele erau prevăzute, pe exterior, cu jaluzele care

de la Belgrad, am dat de o interesantă evocare autobiografică despre satul Zlatița de pe Nera și vom stăruia un pic asupra ei, pentru a reține câte ceva din starea de spirit a acelei lumi rurale grănicerești de la capăt de țară. Traducere aproximativă: „Urmărind armata austro-ungară înfrântă, în ziua de 9 noiembrie 1918 a intrat în Biserica Albă armata sârbă. Încă înainte de aceasta ‘cadrele verzi’ împreună cu foștii prizonieri i-au alungat pe funcționarii maghiari, i-au dezarmat pe jandarmi și au instaurat propria lor autoritate. Când a venit armata sârbă, a adus și propria ei rânduială. Această nouă putere a întâmpinat însă o vehementă obstrucție din partea unor săteni din Cusici și din Zlatița, care și-au proclamat propria ‘republică populară’ și au cerut ca și comandantul militar de la Biserica Albă să le recunoască această republică a lor. Comandantul i-a primit frumos, povățuindu-i că nu fac bine ceea ce fac și să renunțe la planurile lor necurate. ‘Republicanii’ însă au rămas consecvenți cu revendicările lor. Atunci comandantul, maiorul Dodici, i-a amenințat cu pedeapsa de 25 de bastoane la fund pentru cel ce îndrăznește să mai pomenească despre republică. Delegații au părăsit clădirea comendurii locale furioși și extrem de nemulțumiți. Asta s-a întâmplat pe 15 noiembrie. Venisem și eu cu ei de la Zlatița căci, după gripa spaniolă, urmau să reînceapă cursurile de la liceu. Școala era însă încuiată în continuare și m-am reîntors acasă cu căruța unchiului Spasa [fost prizonier în Rusia, la bolșevici]... Dintre cei de la Zlatița au mai fost și... cu o a doua căruță... Cei din Cusici veniseră cu patru căruțe. Unchiul Spasa mi-a povestit mai târziu că ei se asociaseră cu câțiva social-democrați mai vechi din Cusici și din Zlatița și aveau de gând să înfăptuiască puterea poporului precum în Rusia și din această cauză au înființat ‘republica Cusici-Zlatița’. Pe când ne apropiam de Biserica Albă oamenii noștri s-au pus pe cântat: ‘Сутна куша пала, Аустрија пропала!’/ ‘Plouă mărunț iar Austria s-a prăpădit!’, iar alții au îngânat și cântece revoluționare rusești. Amenințările comandantului cu bătaia s-au și materializat apoi, iar lui Stanislav Martinovici i-au fost administrate toate cele 25 de bastoane. A bolit vreo 2-3 ani și apoi a și murit de pe urma lor. În pofida interdicției comandantului revoluționarii au mai băntuit cu căruțele lor în satele din jur [din Clisură], agitând mereu pentru ‘republica’ lor. Au încetat abia în iulie 1919, când s-a tras granița pe Nera între Cusici și Zlatița.” (Дејан Адам, *Детињство у Златици*/Deian Adam, *Copilărie la Zlatița*, Beograd, 1992, pag. 90-91).

se trăgeau odată ce treceai de teritoriul național. Era totuși un compromis acceptabil, făcut să prelungească și ideea unei normalități problematice.

Dar a venit o a doua și mai cumplită vijelie mondială, care a dat de-acum totul peste cap. Reizbucnesc vechi resentimente, adormite doar în cenușa păcii dinastice: în indignarea lor „proletară” noii „eliberatori” jefuiesc și devastează până la temelie hotelul, gara și debarcaderul, smulgând inclusiv terasamentul feroviar... A rămas doar vechiul cimitir și mai vechea mănăstire a Sfântului Sava sârbesc, cu vreo 20 de gospodării și adăposturi răzlețite, pentru caprele ce și-au dobândit de-acum deplină libertate, să pască peste tot, pe unde apucă printre văgăunele Munților Locvei.

*

Printre numeroasele noi centre de recrutare de luptători-voluntari antifasciști prindea astfel viața, prin lunile septembrie-octombrie, și centrul de la Biserica Albă.

Cunoscutul istoric de mai târziu al relațiilor româno-sârbe, Nikola Gavrilovici, din Moldova Veche dunăreană, fost cadru înrolat în armata regală iugoslavă, prin 1943 abia a scăpat cu zile din încercările cumplite ale prizonieratului și de muncă forțată în Germania. Revenit acasă, n-a ezitat să se înroleze, luptând activ, în detașamentul de partizani ce opera prin Banatul de sud. Intellectual cu convingeri antifasciste, astfel și-a câștigat un remarcabil ascendent, de om al vremurilor noi, printre conaționali săi din Clisura.³

În euforia mitizatelor gărzi patriotice-muncitorești, singurul sprijin de nădejdie al Armatei Roșii, la sugestia Regionalei PCR Reșița au luat ființă și prin Clisură asemenea formațiuni locale de autoapărare și sprijin a „eliberatorilor”. Acesta s-a arătat a fi și un aranjament convenabil pentru sutele de dezertori de tot felul care mișunau prin zona de frontieră din Munții Banatului. Doar la Moldova Veche avem date că s-au înscris pe tabel 333 de asemenea gardiști-străjeri.⁴ Spuneam „străjeri” și după specificul locului, în fosta Graniță militară bănățeană.⁵ Termenul are aici și o conotație cu totul specială, *Narodna straža*, gărzile naționale sârbești din 1918 fiind sprijinul

3 Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave (1944-1949)*, Timișoara, 2004, 71-74.

4 Arhivele Naționale jud. Timiș, *Fond Uniunea asociațiilor culturale democate slave din România (UACDSR)*, 4/1945, 76-80. Tabel nominal cu membrii Frontului antifascist slav (FAS) din Moldova Veche, 25 februarie 1945. După intervenția în forță a Jandarmeriei de la Oravița, din noaptea de 27 ianuarie (la balul de Sfântul Sava), Straja populară a fost destituită și membrii acesteia au aderat în masă la FAS.

5 Există și o localitate cu numele de Straja, în apropiere de Vârșeț, pe drumul spre Biserica Albă.

cel mai important al Armatei sârbe, după 13 noiembrie, când au intrat în vigoare prevederile Armistițiului de la Belgrad, care institua administrația provizorie sârbească în sudul Ungariei de atunci (Voivodina și Banatul).⁶

De data aceasta „străjerii“, avizați și de PCR, se afișau însă și cu simboluri iugoslave pe caschetă (steaua roșie), cu ecusoane de umăr gravate cu litere chirilice și cu mare dispreț față de autoritățile „semi-fasciste” rămase de la Antonescu. Iar îndrumările le căutau și primeau de la Biserica Albă și omul lor de acolo, care le „garanta” protecția din partea armatei iugoslave, profesorul Gavrilovici și apropiații săi.⁷

Curând apar noi fapte și personaje, emblematice acestui capăt de țară dar și sfârșit de lume, așezată și rânduită cândva, cu multă chibzuială și înțelepciune. Sunt prime semne adevărate că, iată, se prăbușește o lume și în loc se așează o grotescă improvizație.

*

Dacă la Timișoara prindeau viață „fronturi” panslave și antifasciste, de inspirație mai degrabă sovietică,⁸ în Clisură Tito și oamenii lui trec de-a dreptul la fapte: pe 10 și 11 decembrie 1944 au loc două consfătuiri, regizate de OZNA,⁹ la Biserica Albă. Prima¹⁰, după metodologia orchestrărilor de masă, era cea pregătitoare, a Consiliului provizoriu al sârbilor voluntari din Clisura pentru lupta antifascistă (și, în fapt, alipirea la Iugoslavia comunistă). Următoarea trebuia să fie desemnarea, propriu-zisă, a respectivului consiliu de alipire. Aceiași oameni, de două ori, rezoluțiile culese la aceeași mașină de scris, cu aceleași minore greșeli și neconcordanțe, repetate.¹¹

6 D. Njegovan, M. Milin, *Voivodina și Banatul la 1918, în Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, Coordonator Victor Neumann, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, 2016, 543-558.

7 Inutil de adăugat că, după „pogromul” jandarmilor din noaptea de Sf. Sava, s-a terminat și cu „straja” de la Moldova Veche și cu prezența profesorului Gavrilovici în România.

8 Vezi „Însemnările despre FAS și UACDSR” de Bojidar Stanoevici, în Andrei Milin, Miodrag Milin, Țvetco Mihailov, *Sârbii din România în vremea Comunismului*, Timișoara, 2011, 45 și urm.

9 OZNA, Odbor za zaštitu naroda/ Consiliul securității poporului, Securitatea lui Tito. Vezi subiectul pe larg într-o excelentă monografie, Kosta Nikolić, *OZNA – mač revolucije/OZNA – spada revoluției*, Beograd, 2013.

10 Arhivele Serbiei, Beograd, *Fond Odbor Slovena dobrovoljaca Banatske Klisure/Consiliul slavilor voluntari din Clisura Dunării*, Dj-125/ 1944, doc. 1 și 2.

11 La anexele 1 și 2 membrii comitetelor de inițiativă și ai celui permanent sunt aceiași, cu nume repetate. Dintre toate documentele emane de respectivul consiliu, primele două sunt, de departe, mai elaborate birocratic decât restul, vădind o mână

De fapt, cine sunt acești actori primi și cum au ajuns ei pe scena aceasta extrem de „mișcătoare” a istoriei noastre recente? Ei sunt mai degrabă niște rătăciți, debusolați pe căile istoriei. Pe lângă prezența sporadică a profesorului Gavrilovici, militant antifascist de-adevăratelea, dar și un nostalgic al strajelor sârbești de altă-dată, apare ca o interfață constantă în „zonele fierbinți” figura învățătorului-contractual iugoslav¹² (cândva în post, la Divici, pe Clisura) Miloš Šaletić.

În toiul recrutărilor și instruirii politice de la Biserica Albă, îl aflăm pe Miloš Šaletić în calitatea de comandant al orașului. Peste câteva luni, din biroul său de delegat al Regiunii militare Voivodina pe lângă Comisia aliată de control de la Timișoara, același Šaletić va supraveghea (ori îndruma) pregătirile exaltaților activiști sârbi pentru congresul de „democratizare a României”.¹³

Deocamdată însă, revenim la Biserica Albă. Šaletić este aici comandantul militar în exercițiu; comandantul OZNA este (maiorul?) Slobodan Paulievici; iar șeful de partid iugoslav (comisarul politic) Zoran Vuletić, voluntar de frunte la partizani, originar din Socol.

Avem deci oameni de pe la Moldova Veche, din Socol, Divici; dar nucleul „fierbinte” al Clisurei îl vor constitui, de acum înainte, cei de la Belobreșca. Și aici, ca să fim mai convingători, trebuie să spunem o poveste, tristă și chiar tragică¹⁴, ca mai toate cele despre război.

Pomeneam de activitatea în regiune a unor subunități de partizani, cu incursiuni sporadice și pe malul românesc al fluviului, având puncte de sprijin în satele sârbești. Unul era în satul Belobreșca, unde acționa în clandestinitate un comunist, fost student belgrădean de-al locului, Jarco Despotovici. Cu vreo două săptămâni înainte de 23 august 1944, o asemenea grupă, infiltrată de pe malul sârbesc, a fost surprinsă și anihilată de jandarmii de la pichet, din Belobreșca. Au fost capturați doi: bărbatul, rănit, a fost ucis în bătaie;

de expert în producerea lor.

12 În baza Convenției școlare româno-iugoslave pentru învățământul minoritar, din 1934, s-a convenit trimiterea de învățători contractuali iugoslavi în școlile sârbești din România și viceversa, în Iugoslavia. Sistemul acesta, destul de eficient pentru perpetuarea educației și culturii în limbile minorităților a funcționat, formal, până la reforma învățământului din 1948. [Obs. M. M.].

13 Congresul acesta, preconizat a se deschide la 8 mai 1945, în sala Manej a Cazarmei „Transilvania” din Timișoara, a fost stopat, existând (nu întâmplător!) bănuieli despre o propagandă iugoslavă mascată privind alipirea Banatului. Vezi detalii la M. Milin și A. Milin, *Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave...*, 45-52.

14 Subiectul a fost prelucrat literar de către Dumitru Radu Popescu, în nuvela *Duios Anastasia trecea*. Tema s-a bucurat și de o abordare cinematografică.

iar femeia, rănită și ea, a fost dusă la Moldova Nouă, la spital, sub escortă. Despotovici a încercat tot posibilul pentru a-și elibera camarada; s-a înțeles cu jandarmii pentru o sumă de bani. A luat apoi legătură cu un consătean, angrosist și om cu stare, Slavco Stoicovici. Și acesta simpatiza cu cauza, însă opțiunile sale erau pro-monarhice. În urma discuției negustorul s-a oferit să acopere jumătate din suma solicitată, restul căzând în sarcina comuniștilor. Disperat și fără de soluție, Despotovici l-a amenințat pe Stoicovici, cu revolverul armat, să dea toți banii. A intervenit o dispută mai aprigă, Stoicovici smulgându-i arma și rănindu-l grav. Fapta s-a petrecut în preajma gospodăriei familiei Radosavlievici, de la marginea satului. De față erau și frații Radosavlievici, Nikola, mai în vârstă, infirm (cocoșat)¹⁵ și Svetomir, tânăr mecanic și aderent de asemenea al partizanilor comuniști. Stoicovici s-a predat de îndată la Pichet, relatând propria-i versiune a faptelor. Frații Radosavlievici l-au adăpostit pe rănit, care avea dureri atroce și cerea să-i fie curmate suferințele, să nu cadă viu pe mâna jandarmilor. Se pare că fratele mai în vârstă a preluat asupra sa cumplita povară a omorului, dând apoi zvon prin sat că eroul comunist ar fi fost asasinat de *cetnikul*¹⁶ Stoicovici. Ca să dispară orice dubiu și să împiedice cercetările asupra cadavrului, mortul a fost împins de cei doi într-o groapă cu var nestins. Spectrul morții s-a abătut și asupra celei din urmă victime a incidentului nocturn de la Dunăre: partizana rănită a fost ridicată de la spital de „pedanta” poliție germană de frontieră și executată la Biserica Albă, cu doar câteva zile înainte de eliberare.¹⁷

Trec alte câteva săptămâni; s-au retras germanii, au venit rușii, partizanii umblau în voie prin satele Clisurii: a fost asasinat jandarmul Ion Babu, cel implicat la Belobreșca, era căutat peste tot prin Banat și de negăsit Stoicovici contrabandistul, colaboraționistul și „asasinul cetnic”.¹⁸

În urma episodului nefericit și cam la voia întâmplării, cu straja populară a „chiulangiilor și

15 Era un autodidact cu o remarcabilă inteligență intuitivă și o devoratoare ambiție de afirmare în fața propriilor conaționali și consăteni. O caracteristică frecvent întâlnită la oamenii din Clisură, foști grăniceri ai Imperiului de altădată, acum în uitare și pauperizați. Cei din Belobreșca se considerau pe sine „fala Clisurii” și trăiau aceste frustrări cu și mai mare intensitate.

16 Cetnicii, partizanii iugoslavi pro-monarhici, reprimăți de OZNA.

17 Detaliile relatării sunt după „Însemnările...” lui Boja (Bojidar) Stanoevici, în A. Milin, M. Milin, Ț. Mihailov, *Sârbii din România în vremea Comunismului...*, 43-45.

18 Petre Țurlea, *Români din Serbia 1940-1944*, Editura Științifică, București, 2012, 137+139. O relatare foarte sugestivă a haosului politic din Clisura, în octombrie 1944.

dezertorilor“ [„zabușanti“] de prin sate, o formulă mai revoluționară de implicare a „voluntarilor” a fost concentrarea acestora, pe liste, în așa-numitul *Consiliu al voluntarilor slavi din Clisura bănățeană, reunit la 11 decembrie 1944 la Biserica Albă*.

După informații abia de curând accesibile putem deduce că organizarea structurii amintite s-a făcut pe baze militare, cu sediul în Comenduirea unității (implicit și a OZNA) și angajarea factorilor locali, de prin satele bănățene ale Clisurii. Arătam în altă parte că era în toi în acele zile o intensă campanie propagandistică iugoslavă, de capacitate a Omului de la Kremlin, pentru consimțământul la materializarea unor determinate intenții anexioniste, inclusiv în Banat.¹⁹

Deci, în timp ce frunzașii iugoslavi Hebrang și Kardelj se întrețineau inclusiv pe teme românești la Moscova cu Stalin, în teren lucrurile s-au pornit prin operațiunea poliției secrete din cadrul armatei iugoslave: s-au convocat „voluntarii Clisurii”, s-au redactat îngrijit liste cu oameni de încredere de-ai locului, în frunte fiind propulsat un „om greu”, Bogdan Despotovici, fratele continuator, asociat cu mitul recent, al jertfei comuniste de la Belobreșca.

Că oamenii de la Biserica Albă nu erau suficient de pregătiți pentru ceea ce-și puseseră în gând ne-o arată însă derularea faptelor.

Pe lângă sediu *Consiliul voluntarilor...* a lăsat urmașilor și un *fond de arhivă*, cu un registru de peste 500 de acte emise, pe parcursul a mai bine de doi ani (iarna 1944-primăvara 1947). Acum apare cu adevărat improvizația, rod al neștiinței haotice și inculturii militante, fuzionată într-un trist crochiu de stătalitate cu iz folcloric, „de Belobreșca”. Deducem din primele acte că acest Consiliu (...) își asuma un rol central, de Consiliu de eliberare națională și alipire a Clisurii la Iugoslavia democrată și federativă. Apoi, luăm act și de prezența unui sigiliu al Consiliului (...) cu însemnele stătalității iugoslave (steaua roșie). Pe măsură ce timpul trecea și entuziasmul „unionist” al foștilor „voluntari” pălește: documentele apoi spun că nu mai avem de-a face cu o părticică de Iugoslavia, ci Clisura bănățeană este, totuși, România.

Ce mai caută atunci în Iugoslavia „consilierii” inventați de OZNA și rămași fără de „obiectul muncii”? Ei se joacă în continuare de-a reprezentanții „nu știu cui”, coborând întreaga prestație la nivelul scandalului sătesc. Țin ședințe „incendiare”, mimând de-acum revoluția, cu actori de prim plan din satul de pomină: Nicola Radosavlievici, fără să fie investit în vreo calitate oficială, dar omniprezent la Biserica Albă, ca om „de casă” și consătean de-al lui Bogdan Despotovici (și parte componentă, vie și întunecată, a legendei Clisurii),

19 A. Milin, M. Milin, Ț. Mihailov, *op. cit.*, 307-308.

delirează cu acuzații pe hârtie, împotriva obsedantului dușman-chiabur-cetnic-asasin Stoicovici²⁰, dar și împotriva altor consăteni, aflați cu păcate colaboraționiste ori chiar „iubitori de fasciști”. Curg fraze sforăitoare despre „sângele vărsat” al partizanilor, amenințări cu pistolul în stânga și în dreapta, doar-doar își va prelungi clipele de „extaz revoluționar”²¹ în prim-planul scenei din Clisură; peste câțiva ani, anchetat de Securitate, încerca, cu aceeași viclenie rurală, să-și adapteze partitura la noile condiții ale „democrației populare” românești, explicând anchetatorilor săi că, pe o hartă ce o creionase spre folosul partizanilor, s-a străduit să facă „cât mai mică” porțiunea din Clisură ce o presupunea că revine Iugoslaviei.²² Un altul, care și el se sustrăgea

20 Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România. Documentar și studii despre remodelarea identitară*, Editura Cetatea de Scaun [Târgoviște], 2017, Document nr. 6, 81-84 (Delațiune, Biserica Albă, 1 mai 1945, în traducere românească: „...Poporul se teme în special de Mirko, fiindcă era prieten intim al sergentului de jandarmi Ion Babu, care l-a ucis pe partizanul Deian Brankov; el a fost, de asemenea, agent și companion al celui mai mare reacționar și fascist din Clisură, Slavco Stoicovici, care l-a ucis pe conducătorul poporului din Clisură, partizanul Jarko Despotovici...”).

21 *Ibidem*, Document nr. 8, 86-93 (Raport, Biserica Albă, 9 iunie 1945, Președintele Consiliului... Bogdan Despotovici, despre depășirea prerogativelor revoluționare de către Nicola Radosavlievici, despre contrabandă cu purcei din Serbia, jefuirea gospodăriilor „dușmanilor” de țigle, vin, sustrageri de pe front, favorizarea rudelor și alte „perle” din universul haotic al satului la război).

22 *Ibidem*, 57 (Iată o mostră despre *Secesiunea Clisurii*, în viziunea actorilor de la Belobreșca, Socol și Moldova Veche și regia OZNA-ei din Biserica Albă: „Declarație. Subsemnatul Radosavlievici Nicola, născut în anul 1919, luna decembrie ziua 8, cu ultimul domiciliu în comuna Belobreșca, jud. Caraș, declar următoarele: În anul 1944, imediat după 23 august, a venit la mine Zoran Vulețici, care mi-a spus că a discutat problema alipirii Clisurii la Iugoslavia, cu unele persoane cu care el avea legături peste graniță. În timpul acela eu mă aflam la Belobreșca, iar când mie mi-a cerut părerea despre aceasta, eu am fost de acord cu el. După câțiva timp când eu mă stabilisem în Biserica Albă împreună cu fratele meu Sveta [Svetomir], Zoran Vulețici și alții, a venit la noi Despotovici Bogdan care ne-a întrebat dacă știm că s-a format un grup de oameni, așa-ziși *reprezentanți ai Clisurii* și care lucrează pentru alipirea Clisurii la Iugoslavia și care în acest sens au făcut și un *memorandum* și urmând ca în după-amiaza aceea să aibă și o ședință în legătură cu aceasta, condusă de Nika Gavrilovici, Iancovici Jarco, Isacovici Jarco și încă câțiva. Au mai fost chemați apoi comandantul orașului Biserica Albă Șaletici Miloș, Despotovici Bogdan precum și Slobodan Vulețici. La această ședință Nika Gavrilovici a explicat cum trebuia să se ducă lupta pentru a face tot posibilul pentru alipirea Clisurii la Iugoslavia, apoi cine va fi șeful, îl va alege poporul. Toți cei de față au fost de acord cu propunerea lui

de la încercările frontului adevărat, străbătea în goana motocicletei cu ataș satele de la Dunăre, difuzând mesajul despre noua putere de la Biserica Albă, căreia toți erau datori să-i dea ascultare.²³ Celălalt Radosavlievici, Svetomir, tot cu pistolul, teroriza în numele comuniștilor „de dincolo” autoritățile civile și militare locale. Mărturisirea, spășit apoi, că nu făcuse *decât să dea o mână de ajutor comuniștilor români în promovarea democrației și nimicirea fascismului de acasă. Iar colaborarea sa cu OZNA era tot spre folosul comuniștilor români.*²⁴

Că „gura păcătosului adevăr grăiește” ne-o confirmă și anumite fapte în derularea lor ciudată. Acel Zoran Vulețici²⁵ din Socol și politruc iugoslav de la Biserica Albă va fi, peste puțină vreme, loțiitorul șefului

Nika; care apoi a citit *memorandumul* pe care îl făcuse și care s-a hotărât să fie trimis lui Coicici Trișa [Trifun] din comuna Socol, pentru ca acesta să meargă prin satele din Clisură și să strângă semnături pe acest *memorandum*. Prin martie 1945, în timp ce Zoran Vulețici era ajutor de comisar [loțiitorul comandantului] în Siguranță [la Oravița], dar care ținea legătura mai departe cu OZNA din Iugoslavia, a luat ființă la Timișoara Organizația antifascistă slavă [denumirea corectă: Frontul antifascist slav – FAS; obs. M. M.] în fruntea căreia se găsea Rada Fenlaciki. Mai târziu în Clisură în fruntea Org. antifasc. slave se găseau Trișa Coicici, Deian Adam, Nika Gavrilovici și alții, care întrețineau și mai departe spiritul de alipirea Clisurii la Iugoslavia. Apoi eu, după planul meu, am redus cu cât se poate mai mult teritoriul Clisurii care trebuia să fie alipit Iugoslaviei, lucru cu care ei nu au fost de acord. Pe la începutul lunii mai 1945, la Timișoara, Org. antifasc. slavă pregătește un congres al tuturor slavilor din Banatul românesc, pentru a se trece în revistă forțele slave existente în Banat. În acel timp a venit la Biserica Albă și Zoran Vulețici care ne-a spus că trebuie să participe la Congres și câțiva reprezentanți ai Clisurii, fiindcă se va pune în plan și discuția alipirii unor teritorii din Banatul românesc cu populație slavă de statul iugoslav, în care plan este pus[ă] și alipirea Clisurii. Noi am hotărât ca fratele meu Sfeta să reprezinte Clisura la acest congres, în care scop am pregătit și un *memoriu*, în care am explicat dorința și necesitatea sârbilor legați de Iugoslavia ca această regiune să fie înăuntrul granițelor iugoslave, urmând a fi citit la congres. Aceasta nu s-a putut face că[ci] congresul nu a mai avut loc. Împreună cu Sfeta trebuia să mai participe la congres Zoran Vulețici, Sneider Alois și Bogdan Despotovici. Aceasta îmi este declarația pe care o dau, susțin și semnez. 12 mai 1950. Radosavlievici Nicola m. p.” – Arhivele CNSAS, *Inventar P-1143*, vol. II, 34-35).

23 *Ibidem*, Doc. 8, Raport...9 iunie 1945, 92-93.

24 Arhivele CNSAS, *Inventar R-166612*, 31-41. Interogatoriu S. Radosavlievici, 23 sept. 1955.

25 În vremea prigoanei împotriva sârbilor „titoiști”, de la sfârșitul anilor 40, s-a refugiat la Tito făcând o remarcabilă carieră în serviciile secrete iugoslave (a ajuns general de securitate, și chiar gardă de corp al fostului lider de la Belgrad - obs. M. M.).

Siguranței de la Oravița. În aceeași vreme Svetomir Radosavlievici era agitatorul-șef al comuniștilor români din plasa Moldova Nouă și totodată activist de frunte al Consiliului (...) secesionist de la Biserica Albă.

La un moment dat se pare că nu era important că aveam de a face cu România ori Iugoslavia; important era doar că pe teren legea o făcea OZNA – și într-o parte și în cealaltă (ca și „consilieri” ai comuniștilor români, în lupta lor pentru putere).

Deci, ca șef al Siguranței de la Oravița, Zoran Vulețici a dat o hotărâtoare mână de sprijin cumnaților săi, frații Radosavlievici în „capturarea” asasinului „de serviciu” Stoicovici. Prin vara lui 1946 împreună au pus la cale o macabră „reconstituire” a crimei din august 1944, în care acelui nefericit nu i s-a permis nici să vorbească, fiind purtat, batjocorit și insultat de masa asmuțită împotriva lui, prin satele de la Dunăre, până ce, la urmă, l-au ucis bestial. Înclinăm să punem acest oribil asasinat „în numele revoluției” în legătură cu înscenarea juridică de la Belgrad, din aceeași vară, și apoi asasinarea misterioasă a conducătorului rezistenței cetnicilor din Serbia, generalul Draja Mihailovici. În condiții la fel de misterioase au pierit, în același an, militantul cetnic Nemanja Costici,²⁶ fiul protopopului Slobodan Costici din Timișoara și simpatizantul acestora de la București, Petar Pantovici²⁷.

Dezavuați ca insuficient de „combativi” pentru Consiliul (...) de la Biserica Albă, cei din *straja populară* de prin satele din Clisură s-au adaptat situației și vor adera, în masă, la Frontul antifascist slav de inspirație comunistă și pro-sovietică. Însă și FAS cu sediul la Timișoara a prins viață tot din inițiativa aceleiași OZNA și a maiorului acesteia Dușan Iovanovici. Ca lucrurile să se lege mai bine, aceiași oameni (care în prealabil fuseseră în vizită „de lucru” la Belgrad la înalți demnitari de la Externele iugoslave) au fost consiliați să pregătească un congres pentru „democratizarea României”. O altă „mână de ajutor” cu iz secesionist, oprită în ceasul al doisprezecelea de intervenția perspicace a premierului român dr. Petru Groza pe lângă emisarii sovietici din Comisia *aliată* de la București²⁸. La acest congres – fantomă printre delegați

26 Răpit, spun martorii, în stil mafiot, cu o mașină neagră venită de la Oravița...

27 Despre destinul tragic al acestui fruntaș al coloniei iugoslave de altă dată de la București, vezi pe larg, M. Milin, „O poveste sumbră româno – sârbă de război”, în *Sârbii din România în secolul XX*, Editor Miodrag Milin, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 23-35.

28 Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România și relațiile româno – iugoslave...*, Doc. 8, Timișoara, 3 mai 1945, 78-79. (Înștiințare FAS, adnotată de primarul Timișoarei Traian Novac, consemnând intervenția dr.-ului P. Groza ptr. oprirea congresului).

erau desemnați, de către structura din Biserica Albă, frații Radosavlievici, cumnații Vulețici și alții asemenea.²⁹

Congresul n-a izbutit; așa că de-acum ajutorul „frățesc” dat comuniștilor români pentru „democratizarea” propriei țări se va limita la intervențiile de consiliere date de OZNA prin Ambasada de la București (pentru înlăturarea protopopului Costici și a oamenilor săi de la Timișoara și apoi pentru desemnarea candidatului sârb dr. Miloș Todorov la alegerile din noiembrie 1946) sau prin echipele de asasini și „isprăvile” lor macabre.

Între timp s-a stabilizat și frontiera româno-iugoslavă, „consilierii” de la Biserica Albă au rămas fără de ocupație, s-a închis în cele din urmă și lagărul de teroare asupra germanilor bănățeni de la Mariolana-Plandiște³⁰ pe care-l păzeau cu strășnicie „voluntarii” din Clisură... Au pornit apoi să curgă de la Biserica Albă spre Belgrad și Novi Sad cereri de ajutor social, de invaliditate, de urmași ai celor căzuți, de burse școlare... Statul comunist de la Belgrad nu s-a lăsat prea impresionat de doleanțele conaționalilor și i-a invitat să plece pe la casele lor, preferând ajutorul „frățesc” și „tovărășesc” în folosul comuniștilor români decât cel interminabil, pentru conaționali de toate categoriile, la ananghie. Petru Groza vine în vizită la Belgrad, în iunie 1947; Tito este apoi primit cu ovații la Timișoara unde încheie definitiv acest subiect, cu deviza că... „Locul sârbilor este în primele rânduri ale democrației populare din România!”³¹ Urmează, la București, tratatul de prietenie veșnică româno-iugoslav³²... dar acesta nici n-a apucat să fi fost ratificat, că apele politice s-au învolburat curând și rău de tot...

„Ucenicii” de la OZNA din Biserica Albă rămași fără de ocupație au fost preluați apoi, instruiți gata, de

29 Ca fapt divers, o dispută aprigă s-a încins apoi între cei din Belobreșca și cei din Socol, primii contestând desemnarea pentru congres a unei tinere din Socol. Care nu se arăta a fi în ochii lor la înălțimea „așteptărilor politice”. Orice ar fi fost să fie, Belobreșca trebuia singură să rămână „fala Clisurii”.

30 O evocare cutremurătoare a pătimirii etnicilor germani în lagărele postbelice iugoslave, la Robert Hammerstiel, *O ikonama i pacovima. Jedno banatsko detinjstvo 1939-1949/ Despre icoane și șobolani. O copilărie bănățeană 1939-1949*, Vârșeț, 2003.

31 Pe frontispiciul jurnalului sârbesc din România „Правда” stătea butada lui Tito de la Timișoara (din 12 decembrie 1947): „Ja želim da Срби одавде буду у првим редовима у изграђивању народне демократије у Румунији!” / „Eu doresc ca sârbii de aici să fie în primele rânduri în construirea democrației populare din România!”.

32 Textul tratatului de prietenie, colaborare și ajutor reciproc dintre România și Iugoslavia, București, 19 decembrie 1947, în M. Milin, A. Milin, *Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave...*, 163-165.

Securitatea poporului, care le va găsi o complexă utilitate spre subjugarea propriei minorități (căci iată, s-au făcut vinovați de trădare de țară și trebuiau să ispășească, prin politică culturală, școlară, mediatică, publicistică...) și apoi, mai departe, spre edificarea și a noilor modele ale democrației parlamentare românești.

Cât despre podul de peste Nera, să fim sănătoși cu promisiunile electorale, să tot fie! Dar și o speranță: pe lângă clădirea școlii, singura supraviețuitoare a vremurilor de altădată, în anii din urmă au prins viață acolo un centru cultural și o tabără școlară, cu program de instruire multiculturală.

*

S-a întâmplat și Decembrie 1989 de la Timișoara. A început și în România marea schimbare. Sârbii s-au mișcat și ei: în 20 decembrie fizicianul Veljko Unipan (fiu de preot, cu necazuri din partea fostei Securități) a salutat Revoluția de la balconul Operei din Timișoara...

După căderea dictatorului comunist Ceaușescu, peste noapte, Televiziunea Română (TVR) s-a trezit că... de fapt toți românii l-au urât pe Ceaușescu și întreaga națiune, cu mic cu mare, s-ar fi ridicat împotriva lui. Acum, la doar câteva ore după coșmarul unei săptămâni de groază, între viață și moarte de la Timișoara, când orașul trăia singur și izolat în pragul propriei apocalipse, România mediatică a fost lovită brusc de-o amnezie.

Emisarii Frontului democratic de la Timișoara de-acum degeaba se călcau pe picioare cu tot felul de gură-cască la revoluție, așteptând să le vină rândul pe culoarele TVR de la București, ca să transmită mesajul către țară al noii democrații de la Timișoara. După o regulă, încetățenită prin neregulă și la revoluție, n-au ajuns nicicum la microfonul Puterii de la București: despre Timișoara se vorbea tot mai rar și atunci o făceau... tot bucureștenii.

Buimăcit din coșmarul lui decembrie '89 s-a trezit istoricul din mine, conștient de valoarea excepțională a acelor zile de la Timișoara și de marele pericol ca tot ce a fost mai frumos în Victoria revoluției noastre să ne fie confiscat de malaxorul noii propagande ce prindea viață după exersatele vechi șabloane comuniste. Și așa s-a încheiat și prima carte de mărturie despre săptămâna de foc de la Timișoara³³, cu emulația fără egal de la Reședința episcopului Tokes, cu izbucnirea de neoprit „– Libertate pentru Tokes!” – „– Libertate pentru România !”, „– Jos Ceaușescu!, – Jos Comunismul!” și momentele care

33 Miodrag Milin, *Timișoara, 15 – 21 Decembrie '89*, Timișoara, Tipografia „Banatul”, 1990, 121 pag.

i-au succedat, ca explozia unei rachete, dezvoltată în trepte succesive de evoluție.

În paralel s-au trezit, conștiente de propriul potențial asimilat în noua democrație, și minoritățile. Cei mai conectați la tensiunea marilor prefaceri au fost maghiarii, grupați masiv în propria Uniune democratică; la fel de organizați s-au arătat și germanii, reuniți cu toții în Forum.

Sârbii, cum spuneam, s-au mișcat și ei; în 27 decembrie, împreună cu domnul Unipan (pe care-l cunoșteam bine, copiii noștri mergeau împreună la școală), am pornit la părintele vicar (în Casa Domnului, la cel mai înalt prelat al Bisericii ortodoxe sârbe din România), cu gândul de a ne constitui într-o nouă Uniune sârbească, ferită de-acum de îngerințele propagandistice ale gazetarilor comuniști, grupați la redacția publicației „Banatske novine” (fosta „Pravda”).

Părintele vicar Markovici ne-a permis, cam speriat, ce-i drept, sugerându-ne... să mai meditam asupra gândului nostru și să revenim, a doua zi. Așa am și făcut. Am fost introduși în reședința oficială de la Palatul episcopal și... surpriză: i-am aflat, reuniți în bloc, pe toți gazetarii redacției amintite, vociferând de-acum pe o cu totul altă partitură decât o făcuseră doar cu câteva zile în urmă.

S-a constituit și uniunea, s-a ales conducerea, cu o majoritate fermă din echipa de activiști, metamorfozați în suporteri ai noii democrații, în frunte cu propagandistul-șef și poetul de serviciu al sistemului, Gvozdenovici. Peste noapte, secera și ciocanul au devenit... cruce pravoslavnică! Cultul lui Ceaușescu a fost preschimbat în adulara lui Miloșevici; comunismul egalitarist a făcut loc cultului eroilor de la Kosovo și sfinților de la Muntele Athos... Au urmat și alegerile... Gvozdenovici, veșnic deputat, 5 mandate la rând, adevărat Matusalem parlamentar, veșnic, de neclintit...și înainte și și după... Adulație și spaimă, deopotrivă, ca de la un satrap din alte orizonturi istorice: „– Nu te pune cu el, că e de tot periculos !” – Măi, să fie?

Normal că am revenit de îndată la ceea ce mă pricep mai bine, la știință și cercetare. Cu timpul, s-au deschis arhivele cele adevărate, s-a condamnat, oficial, comunismul... În arhivele Securității, – peste ce dau? Cel mai zelos informator al sârbilor, vicarul Markovici, de peste 40 de ani îi raporta pe credincioșii lui la Securitate. Mai caut un pic, la Belgrad, – și ce găsec? Tatăl vicarului nostru era, din anul 1947, activist din Clisura Dunării³⁴ pentru secesiunea acesteia și alipirea

34 Este vorba despre o fâșie pe malul stâng al Dunării, între satele Socol și Moldova Veche, vreo 7-8 localități rurale cu populație preponderent sârbească, aproximativ 5.000-6.000 de

ei la Iugoslavia lui Tito.³⁵ N-au reușit în gândul lor, în schimb au fost racolați, cu toată structura lor, de către Securitate. Așa se face că tânărul (pe atunci) preot Markovici din Clisură ajunge, peste noapte, inspector bisericesc și apoi curând și vicar, la Timișoara.

Urmând un traseu paralel, un alt tânăr „promițător” din Clisură, Slavomir Gvozdenovici, profesor la o școală rurală de la el de-acasă, ajunge proiectat direct într-un apartament somptuos (gurile rele spun de-a dreptul „locuință informativă”) din centrul Timișoarei și în funcția de propagandist-șef la gazeta sârbească de partid. Aici îl prinde Revoluția noastră și propulsarea pe o nouă traiectorie, cea a democrației celei mai recente.

Lucrând la o cronologie a vieții minorităților de după 1989 (studiu de caz, sârbii),³⁶ am încercat să înnod firele în legătura lor firească... aceiași oameni, și înainte, și după, cu rezultate foarte bune chiar în evaluarea UDMR-ului³⁷... iar în fapt, se închid școli minoritare, în singurul liceu sârbesc rămas, în 1989 erau 900 de elevi, iar azi abia de mai sunt vreo 200... folclorul sârbesc bănățean e pe cale de dispariție, în schimb toate formațiile artistice cu finanțare de la stat (sau dinafara) promovează dansuri și cântece din Kosovo ori Serbia de sud... iar inspectorii de la Cultura minorităților (de regulă maghiari ori germani) au doar cuvinte de laudă!?

Și din nou: – A fost o Revoluție? – N-a fost o Revoluție? Într-o analiză pertinentă despre țările Blocului sovietic de după Război, istoricul Joseph Rotschild constată³⁸ că peste tot în Est minoritățile au avut doar de pierdut. – Oare constatarea e valabilă și pentru realitatea de după '89?

Sau, pur și simplu, realitatea e mult mai prozaică: ne stingem, pe zi ce trece³⁹, într-o confuzie și neputință, implacabilă, deplină.

locuitori. [Obs. M. M.].

35 Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România. Documentar și studii despre remodelarea identitară*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2017, 412 pag.

36 *Sârbii din România în secolul XX*, Editor Miodrag Milin, Prefața Acad. Camil Mureșanu, Editura „Argonaut”, Cluj-Napoca, 2012, 259-295.

37 Deputatul (senatorul?) Dr. Francisc Baranyi, în *op. cit.*, p. 274.

38 Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după Al Doilea Război Mondial*, Ediția a doua, Trad. Mihnea Columbeanu, Editura „Antet”, [București], 1997, 420 pag. În original: *Return to Diversity: A Political History of East-Central Europe since WWII*, Oxford University Press Inc. 1993.

39 Populația sârbă din România, în cifre: 1930 – 50.000 (sârbi, croați, sloveni); 1956 – 46.517 (la fel); 1992 – 29.080 (sârbi); 2002 – 22.561 (sârbi); 2012 – 18.503 (sârbi).

Prof. dr. Dragoș L. Curelea,
prof. Daniela Curelea
(Sibiu)

Considerații privind organizarea și desfășurarea Adunărilor generale ale Astei în Alba Iulia (1866, 1875, 1886)

Abstract: *The general assembly of Astra, ordinary or extraordinary, when the circumstances of the time imposed it represented the general body of the members through which the central Committee of Sibiu of the institution constantly pursued, both the fulfillment of the essential purpose of Astra - the unification of all Romanians in the a single Romanian state and the construction through culture and education of the Romanian nation-, as well as the defining objectives of the Romanian elite in Transylvania, permanently noted in social pedagogy and adult education. Astra, acted and manifested itself through its propagandists, the lecturers, the members of its divisions in Transylvania and Banat. During the first three to four decades of its history, the mentioned institution, organized in the city of Alba Iulia three of its general meetings.*

Keywords: Transylvanian Association: Astra, elite, Andrei Șaguna, Axente Sever, Timotei Cipariu, Iacob Bologa, George Barițiu, Alba Iulia, Transylvania, partitions of Astra, general assembly, local management office, Nicolae Cristea, Alexandru Tordășianu, Augustin Papp, Samoilă Cirlianu, Nicolae Bergh, av. dr. Ioan Pipoș, av. Rubin Partition

În introducerea studiului de față, notăm că în Alba Iulia, Asociațiunea Transilvană a organizat și a desfășurat trei dintre adunări generale ale sale (două dintre acestea având caracter general-ordinar, iar una fiind declarată extraordinară) în anii 1866, 1875 și 1886¹. Așadar, considerăm că este semnificativă din perspectiva studiului nostru observația că dintre cele 83 de adunări generale, atâtea câte au fost organizate în istoria cultural-instituțională a Astei între 1861-1950, trei asemenea întruniri au avut loc în Alba Iulia². Asociațiunea

1 Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950). Noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2005 p. 31-33.

2 Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astei” până la 1900*, în *Apulum*,

Transilvană a organizat și a derulat adunările sale generale într-un mod asemănător cu adunările generale ale altor societăți, reuniuni și asociații, care nu erau patronate de stat. De altfel, se impune precizarea că până în anul 1918, Asociațiunea s-a autoîntreținut deoarece a activat în cadrul Imperiului Austro-Ungariei, care nu a sprijinit financiar structurile cultural-naționale ale românilor din Monarhie. Remarcăm că dincolo de cotizațiile care erau achitate de membrii Astrei, instituția a mai beneficiat de donații financiare importante care au fost acumulate și depuse spre fructificare la instituțiile financiare ale epocii, în principal la Banca „Albina” din Sibiu, dar și la alte entități financiare din acea epocă³.

Situația sa, rostul acesteia, obiectivele sale, au cunoscut o reasezare și o regândire în perioada care a urmat Unirii din 1918, adunările generale, fiind, atât până în 1918, cât și după această dată spațiile de întrunire spirituală românească, de emulație și afirmare națională și culturală. Remarcăm printre cercetătorii care au acordat atenție modului în care a fost organizată și s-a desfășurat o adunare generală, pe Ioan Lupaș, Eugen Hulea, Gheorghe Preda, Viorel Faur, Gheorghe Iancu, Pamfil Matei, Lucia Cornea, Valer Moga, iar mai recent pe Lucian și Maura Giura, respectiv, Dumitru Tomoni⁴.

XVII-XXX, 1993, p. 394.

3 *Administrarea averii „Asociațiunii” în anii 1911-1935*, în *Transilvania*, anul 67, nr. 4, 1935, p. 262-263; Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Editura Astrei, 1944, p. 38; Constantin I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean Vasile Stroescu (1845-1926)*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Paideia, 2017, p. 86-87.

4 Ioan Lupaș, *Înființarea Asociațiunii și conducători ei*, în *Transilvania*, anul XLII, nr. 4 jubiliar, 1911, p. 343-344; Viorel Faur, *75 de ani de la Adunarea Generală a Astrei desfășurată la Beiuș*, în *Crisia*, anul III, 1973, p. 305-316; Idem, *Istoricul constituirii despărțământului beiușean al Astrei (1897-1898)*, în *Crisia*, anul VII, 1977, p. 389-419; Gheorghe Iancu, *Adunarea generală a „Astrei” ținută la Abrud în septembrie 1938*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXII, 1979, p. 457-468; Valer Moga, *Adunările generale ale „Astrei” în perioada 1918-1930*, în *Apulum*, XXXIII, 1996, p. 185-214; Lucia Cornea, *Adunarea generală de la Oradea a Astrei*, în *Analele Universității din Oradea Fascicula Istorie*, 1991, p. 88-96; Pamfil Matei, *Adunările generale ale Asociațiunii mijloace de afirmare și întărire a conștiinței naționale*, în *Astra (1861-1991)*, Sibiu, Biblioteca Județeană „Astra”, 1992, p. 25-28; Lucian Giura; Maura Geraldina Giura, *Adunările generale ale Astrei de la Deva (1874, 1899, 1932)*, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Serie nouă, V, (XLI), 2014, p. 265-276; Maura Geraldina Giura, *75 de ani de la Congresul cultural al „Astrei”, primul parlament al culturii românești*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, 5, 2005, p. 109-124; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară

Atât adunările generale ale Asociațiunii, cât și acelea care au fost organizate de comitele locale din despărțămintele instituției, au reprezentat una dintre cele mai de seamă forme de educație pentru popor⁵. Dacă adunările generale ale Asociațiunii s-au desfășurat în perioada premergătoare anului 1918 într-un stat străin, acestea fiind receptate ca ample întruniri ale românilor din Transilvania, care au avut drept model adunarea de la Blaj din vremea Revoluției de la 1848-1849, fiind văzute ca evenimente de sărbătoare națională⁶, nu aceeași afirmație se poate face cu privire la adunările generale care au avut loc după Unirea din 1918, Asociațiunea confruntându-se după această data cu concurența altor foruri culturale.

Alta a fost situația Astrei după anul 1918 în condițiile în care conferențiarii și propagandiștii săi culturali trebuiau să explice poporului, atât rostul, cât și identitatea Asociațiunii în România Mare, relațiile angajate, uneori sinuoase, atât cu instituțiile care activau în același domeniu, cât și cu instituțiile importante ale statului român. Cu privire la organizarea adunării generale, profesorul albaulian de istorie Eugen Hulea, unul dintre primii istoriografi ai Astrei, remarca:

„Adunările generale ale Asociației însemnau evenimente de o excepțională importanță în viața românilor transilvăneni. Prin aceste întruniri cu caracter ambulant, în cursul cărora au fost vizitate toate centrele urbane ale provinciei, românii din toate părțile au învățat să se cunoască și să se strângă într-o puternică unitate de vederi și acțiuni, în jurul nevoilor și idelaurilor mari ale nației”⁷.

De asemenea, considerăm că adunările generale organizate de Astra în Transilvania și Banat erau ceva mai mult decât simple întruniri ale intelligensei românești din provincia habsburgică, pentru că în urma dezbaterilor care aveau loc în cele două zile ale unei asemenea întruniri, de regulă, rezulta programul instituției, noile proiecte ce urmau a fi puse în aplicare, respectiv, prin cunoaștere, prin contacte, prin ascultarea prelegerilor și a conferințelor, se extindea orizontul intelectual al românilor participanți. Mai notăm și că proxima adunare generală se ocupa cu problemele privind activitatea în comisii, cu direcțiile de

Clujeană, 2003, p. 92-122; Dumitru Tomoni, *Societate, cultură și politică. „Astra” în Banat (1896-1948)*, Timișoara, Editura Învierii, 2009, p. 194-196, 292-292, 407.

5 Rodica Andruș, *Câteva date privitoare la activitatea despărțământelor hunedorene ale Astrei*, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 397-402; Roxana Gabriela Nicola, *Despărțământele Astrei în comitatele Hunedoara și Zarand (1873-1918)*, Sibiu, Editura TechnoMedia, 2009, p. 27.

6 Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 92-93.

7 Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu, Editura Astrei, 1944, p. 10-11, 19-21.

acțiune ce urmau a fi puse în aplicare în viitor, susținerea prelegerilor, dar și alte demersuri pe care Comitetul central din Sibiu le considera ca fiind necesare și eficiente din perspectiva atingerii scopului Astei⁸.

Notăm și că o asemenea întrunire a Astei avea câteva puncte mai importante în derularea sa și anume: discursul președintelui instituției care deschidea astfel lucrările pe comisii și secțiuni ale adunării, prezentarea unor prelegeri de interes general, prezentarea raportului general cu privire la activitatea petrecută într-un interval de un an zile de la precedenta întrunire, primirea, aclamarea și prezentarea noilor membri, nu în ultimul rând, din timp în timp, în funcție de Statutele Asociațiunii aveau loc alegeri ale președintelui și membrilor comitetului central al instituției⁹. În acest sens, adunările generale, dar și activitatea Asociațiunii și a despărțămintelor sale din Transilvania și Banat, a adunărilor sale ținutale care aveau loc după modelul itinerant al Astei în cadru agenturilor comunal-ținutale, mai târziu în cercurile culturale comunale ale despărțămintelor Asociațiunii erau reglementate atât prin Statutele Asociațiunii, cât și prin regulamentele instituției¹⁰. Aflăm astfel, pornind, atât de la izvoarele documentare, cât și de la bibliografia generală și specială a subiectului că, în fiecare an, Comitetul central din Sibiu al instituției cultural-naționale a românilor din Transilvania proiecta, organiza și desfășura o adunare generală cu caracter ordinar, iar în situații deosebite puteau fi organizate adunări generale cu caracter extraordinar. Au existat și două momente când, din considerente obiective (de exemplu epidemia de holeră din anul 1873 și între anii 1914-1919, din cauza războiului mondial) adunarea generală a membrilor nu a avut loc¹¹.

8 Pamfil Matei, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului roman” (*Astra*) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 42.

9 Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, p. 17-18.

10 Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, p. 87-101; Gheorghe Preda, *Activitatea „Astei” în 25 de ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, Editura Astei, 1944, p. 152-158.

11 Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 93; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 14-15. Menționăm că activitatea instituției nu a încetat, pentru că membri din Comitetul central s-au întrunit frecvent sub conducerea lui Andrei Bârseanu și au adoptat decizii care au fost puse în aplicare, dar mult mai dificil în condițiile desfășurării Primului Război Mondial. De exemplu, Școala Civilă de Fete a Astei din Sibiu, care a fost tutelată de *Astra* între 1886-1919, nu și-a încetat activitatea, ci doar s-au înregistrat reduceri de salariu ale profesorilor care au activat în susnumita instituție școlară a Astei.

Adunările generale anuale ale Asociațiunii au reprezentat forme eleocvente de educație pentru popor, multe dintre rezoluțiile adoptate fiind publicate mai apoi în paginile oficiosului Asociațiunii – revista *Transilvania*¹², care a apărut inițial în Brașov, apoi a fost mutat în Sibiu. Dintr-un total de 83 de adunări generale, câte s-au desfășurat între anii 1861-1947, trei dintre acestea, ca o recunoaștere de care se bucura Alba Iulia în mentalul colectiv al românilor din Transilvania, au avut loc în Alba Iulia¹³. Desfășurate în spațiul Austro-Ungariei, cu deosebire în partea ungară a Imperiului, întrunirile generale ale elitei românești din Transilvania, iar din 1896 și ale românilor din Banat, erau realizate cu prudență și tact în perioada anterioară Unirii din 1918. Le putem recepta ca adunări ale românilor și ca momente, desigur, mult așteptate an după an. Situația a fost oarecum diferită după anul 1918, cu deosebire începând din 1920 – acuma aceste întruniri ale intelectualității românești din Transilvania și Banat înscriindu-se în noi coordonate ale relației angajate cu instituțiile importante ale României Mari, dar și aflate într-o relație de competiție cu alte organisme și structuri culturale active în perioada interbelică în România întregită. De altfel se impune aprecierea potrivit căreia trebuie spus că alta era situația Astei după anul 1918 în condițiile în care după această notabil moment activitatea Asociațiunii s-a desfășurat în România Mare.

Conferențiarilor și propagandiștii săi culturali trebuind să explice poporului atât rostul, cât și identitatea Asociațiunii în România Mare, relațiile angajate, adeseori sinuoase, cu statul român și cu instituțiile care activau în același domeniu de activitate exercitând un vast program concurențial¹⁴. Astfel în 28-29 august 1866 s-a desfășurat Adunarea generală a Asociațiunii în Alba Iulia. În urma propunerilor insistente formulate de Axente Sever, în adunările generale întrunite la Brașov, în anul 1862 și la Abrud în anul 1865, Comitetul central a adoptat hotărârea

12 Ioan Holhoș, *Locul și rolul revistei „Transilvania” în cultura românească*, în *Centenarul Revistei „Transilvania”*, Sibiu, Biblioteca „Astra” Sibiu, Institutul Poligrafic Sibiu, 1969, p. 67; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 363-364; Roxana Gabriela Nicola, *Despărțămintele Astei în comitatele Hunedoara și Zarand (1873-1918)*, p. 27-28; Dragoș L. Curelea; Daniela Curelea, *Considerații privitoare la cunoașterea presei culturale care a circulat în Despărțămintele transilvane ale Asociațiunii (ASTRA) între 1922-1948*, în Virginia Popović; Éva Toldi; Marina Puia Bădescu (Coordonatori/Editori), *Studii culturale româno-maghiare/Romanian-Hungarian Intercultural Studies*, volumul II, Novi-Sad/Novum Sadu/Filozofski Fakultet, 2019, p. 127-148.

13 Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 13, 35.

14 Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 93.

organizării celei de-a șasea adunări generale în Alba Iulia¹⁵. Lucrările acestei întruniri a elitei românești s-a desfășurat pe o perioadă de două zile la finalul lunii august 1866 și au fost prezidate de mitropolitul ortodox al Transilvaniei Andrei Șaguna, care a subliniat în cuvântul inaugural ideea potrivit căreia, în întreaga Europă, „timpul nostru este timpul activității”. De asemenea, înaltul prelat ortodox din Transilvania a îndemnat în acest fel elita românească să se angreneze în procesul de construcție prin cultură a națiunii române din această provincie, totodată a transmis românilor mesajul să-și îndrepte copiii și către profesii și meserii, de altfel atât de necesare din perspectiva emancipării lor sociale și mai ales economice¹⁶.

A fost evidențiată în această adunare generală a Astei una dintre inițiativele de bază ale instituției cultural-naționale, anume aceea care urmărea îmbogățirea culturală a activităților derulate în cadrul adunărilor generale. S-a urmărit, așadar, ca prin intermediul unor comunicări științifice, să fie depășit caracterul strict administrativ-procesural al celor dintâi întruniri ale Astei¹⁷. Printre discuțiile purtate a răzbătut și ideea retipăririi actelor Asociațiunii și a protocoalelor adunărilor generale începând din anul 1862, deoarece s-a apreciat în cadrul discuțiilor faptul că deși acestea erau deja tipărite, tirajul lor nu mai era unul suficient. Astfel încât se urmărea creșterea tirajului. De apreciat faptul că, în urma discuțiilor purtate în adunarea de la Alba Iulia din anul 1866 s-a ajuns la concluzia că dizertațiile susținute de membri în adunări trebuiau adunate într-o foaie cu caracter literar. Faptul acesta, – se considera – trebuia realizat în mod separat de actele și documentele oficiale ale Asociațiunii.

Propunerea nu era un una nouă, ci era exprimată anterior chiar de Timotei Cipariu, care s-a pronunțat asupra publicării unei foi care să cuprindă teme filologice și istorice. Grigore Maior a pus în discuție la Alba Iulia problema redactării foi literare, iar Ioan Hannia a propus să apară „Actele Asociațiunii”, dar se impunea, aprecia același, apariția unei foi literare. Apariția unei lucrări cu caracter literar a fost susținută și de Andrei Șaguna, iar Iosif Hodoș a subliniat în alocuțiunea sa necesitatea redactării atât a foi literare, de altfel, considerată ca fiind extrem

15 *Lista colecțiilor Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, în *Transilvania*, anul II, nr. 11, 1869, p. 131-132; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 33.

16 *Protocol despre a șasea adunare generală ce Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român a ținut la Alba Iulia în anul 1866*, p. 8; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 32; Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Sibiu, Editura Andreiană, 2015, p. 97-97.

17 Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 34.

de necesară, cât și a documentelor organizatorice interne ale Asociațiunii¹⁸. Pavel Vasici propunea în discursul său alegerea ca membri de onoare a lui: Gotfried Müller, directorul Academiei de Drept din Sibiu, respectiv a lui Paul Istvánfi, directorul institutului superior de învățământ similar din Cluj. De asemenea, notăm că a fost propus și episcopul romano-catolic al Transilvaniei, Mihály Fogarasi, dar din motive bine întemeiate, prelatul menționat a declinat oferta Asociațiunii, rugând Comitetul central: „să-i dăm pace, că și așa are destul să înghiț de la ai săi”¹⁹.

De menționat faptul că între documentele expuse în anul 1939 la Cluj-Napoca în cadrul expoziției „Astra în documente, cărți și imagini”, organizată și prezentată de universitarul Ion Breazu, celebru conferențiar al Asociațiunii, s-a aflat și un document care cuprindea, printre alte nume și pe cel al institutorului Ion Creangă din Iași. Se făcea mențiunea faptului că scriitorul a contribuit cu suma de doi galbeni la subscripția organizată de Asociațiune, în vederea constituirii unei „academii de drepturi” pentru românii transilvăneni, pornindu-se de la propunerea lui Iacob Mureșianu încă de la adunarea generală din 1866 organizată în Alba Iulia²⁰. Printre comunicările mai importante, prezentate în cadrul adunării generale care s-a desfășurat în Alba Iulia, în anul 1866, remarcăm titlurile: *Despre ortografie și principiul etimologic*, (canonicul greco-catolic Timotei Cipariu), *Istoria literaturii italiene*, (Iosif Hodoș), *Despre moravurile, datinile și referințele sociale ale vechilor români în general*, (Ioan Valer Russu), respectiv *Studii asupra poeziei populare*, (Aron Densușianu)²¹.

În urma constituirii sale, Despărțământul Alba Iulia al Astei a avut înregistrați în documentele sale un membru fondator (Nicolae Șandor de Vist, fost ofițer care se afla în pensie și domiciliu în Oarda de Jos, o localitate aflată în imediata apropiere a Albei Iulia), 43 membrii clasificați ca fiind ordinari în funcție de cuantumul cotizației pe care o achitau. Mai mult, în adunarea din 20 martie 1870 organizată în Alba Iulia, în rândurile membrilor acestui

18 *Protocol despre a șasea adunare generală ce Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român a ținut la Alba Iulia în anul 1866*, p. 9-10; Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, p. 19-20.

19 Ștefan Pascu; Iosif Pervain (Coordonatori), *George Bariț și contemporanii săi*, volumul al II-lea, București, Editura Minerva, 1975, p. 127.

20 *Transilvania*, anul 70, nr. 5-6, 1939, p. 331; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 176.

21 *Transilvania*, anul XLII, nr 4 jubiliar, 1911, p. 386; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*.

despărțământ au mai intrat încă 4 membri ordinari. Notăm și că în urma entuziasmului local care s-a stins la puțin timp în urma acestei adunări constitutive și a incapacității achitării cotizației de membru, mulți dintre primii semnatari s-au retras în perioada care a urmat, așa cum reiese din documentele structurii locale albaiuliene a Asociațiunii²².

Adunarea generală a Asociațiunii în Alba Iulia (1875)

Aceasta a fost cea de-a doua adunare generală pe care Astra a proiectat-o și organizat-o în Alba Iulia. A avut loc în în 6/17 iulie 1875 în Alba Iulia²³. De asemenea, notăm și că anterior desfășurării acestei întruniri, Comitetul central al Asociațiunii a transmis membrilor Astrei o înștiințare generală în acest sens, care a fost publicată și în revista *Transilvania*²⁴. Astfel, putem afla că încă din 6 iunie 1875, exista deja și public o programă a adunării generale extraordinare, din care aflăm date semnificative și anume: adunarea generală a Asociațiunii urma să se desfășoare în Alba Iulia în urma solicitării aprobării sale de către autorități locale²⁵.

Desfășurarea activităților specifice unei adunări generale în cadrul comisiilor de lucru urma a avea loc după sfârșitul serviciului religios de la biserica ortodoxă din Alba Iulia. Locul destinat pentru desfășurarea activităților urma să fie clădirea școlii confesionale ortodoxe din Alba Iulia²⁶. Adunarea generală extraordinară a fost prezidată de vice-președintele Asociațiunii, juristul Iacob Bologa, și a fost cea de-a patrusprezecea în ordine cronologică (a doua organizată în Alba Iulia)²⁷. După desfășurarea serviciului religios în Biserica ortodoxă din Alba Iulia, Iacob Bologa, care prezida adunarea, a salutat pe toți cei care participau și a prezentat cuvântul președintelui Asociațiunii și Comitetului central din Sibiu²⁸, după care a susținut o cuvântare inaugurală și a dat citire listei cu cei care erau prezenți, pentru a constata dacă întrunirea are numărul necesar de participanți în vedea declarării sale ca statutară. A citit apoi ordinea de zi, așa cum a fost stabilită aceasta de către Comitetul central. Vicepreședintele Astrei a declarat în acest sens că întrunirea este una statutară și a solicitat celor prezenți, să aleagă din rândurile lor un secretar al adunării. Astfel, prin aclamații, adunarea

a ales în unanimitate pe tânărul avocat albaiulian Rubin Pațiția, membru în conducerea Despărțământului Alba Iulia al Astrei, să îndeplinească atribuțiile de secretar²⁹. De asemenea, remarcăm și că la propunerea lui Axente Sever, la data aceea director al Despărțământului Alba Iulia al Astrei și care s-a aflat în cel de-al doilea mandat, a fost adoptată hotărârea ca viitoarea adunare generală a Asociațiunii să fie organizată în Reghin, pentru a fi astfel omagiată memoria fostului președinte al instituției, baronul Vasile Ladislau Pop³⁰.

Printre cei prezenți la această întrunire extraordinară a Asociațiunii în anul 1875 se regăseau toți membrii despărțământului albaiulian. Astfel, îi putem trece în evidență pe Axente Sever (proprietar în Cricău), Alexandru Tordășanu (protopop ortodox), Gregoriu Mezei, Rubin Pațiția (avocați), și Mihail și Samoilă Cirlea (mare proprietar român și comerciant în Alba Iulia). Menționăm că, la propunerea lui Mihail Cirlea, a fost adoptată hotărârea înființării unei comisii care să se ocupe cu înscrierea de noi membri și încasarea cotizațiilor pe care aceștia să le achite în mod benevol. În cadrul Adunării au fost aleși ca membri ai comisiei de înscriere a noilor membri Alexandru Tordășanu, Samoilă, Mihail Cirlea și Alexandru Comănescu³¹. La propunerea vicepreședintelui Iacob Bologa s-a hotărât ca adunarea să ia o pauză, de altfel necesară comisiei de înscriere și încasare pentru a-și putea desfășura în mod optim activitatea. Nu în ultimul rând, în seama acesteia a intrat și distribuirea diplomelor membrilor Astrei din despărțământ, dar și celorlați membri veniți în Alba Iulia cu prilejul desfășurării adunării generale. Iacob Bologa a invitat la cuvânt pe albaiulianul Gregoriu Mezei, solicitându-i să aducă la cunoștința adunării lista cu noii membri și suma care s-a încasat de la aceștia cu titlul de cotizație. Din parcurgerea listei de către acesta, a rezultat faptul că s-au înscris ca membri ordinari³² în Asociațiune un

29 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 136/1875, f. 3-4; *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, p. 174.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*, p. 175.

32 Eugen Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, p. 48-50; Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 ani de la Unire (1918-1943)*, p. 74-75; Pamfil Matei, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului roman” (*Astra*) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), p. 36; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 164. În funcție de *Statutele Asociațiunii și de Regulamentele* sale identificăm două clasificări ale membrilor instituției, funcție de suma cotizației pe care aceștia o achitau Asociațiunii, sume necesare pentru ducerea la bun final a programului Astrei. Astfel, până în anul 1918, cotizațiile erau achitate în florini și/sau coroane, iar după Unirea din 1918 aceste contribuții au fost achitate în lei. Clasificarea membrilor Astrei până în anul 1918 a fost următoarea: fondatori, pe viață și

22 M.N.U.A.I., Fond „Astra” Alba Iulia, inventar 4197, nr. 46; *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrei” până la 1900*, p. 385.

23 Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 40-41.

24 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 136/1875, f. 1-4; *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, p. 174.

25 *Ibidem*.

26 *Transilvania*, anul VIII, nr. 14, 1875, p. 164.

27 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 136/1875, f. 1-4.

28 *Transilvania*, anul VIII, nr. 14, 1875, p. 164.

număr de 9 persoane, aceștia achitând în casa Asociațiunii suma de 45 fl. iar pentru plățirea diplomelor care atestau calitatea de membri în casă a intrat cu proces-verbal de încasare suma de 8 fl.³³

În adunarea generală au fost salutați noii membri ordinari, iar la propunerea avocatului Rubin Patiția suma de bani se înaintează casierului Asociațiunii sub proces-verbal³⁴. De asemenea, la propunerea avocatului menționat se mai stabilește în unanimitate acordarea unor stipendii în bani tinerilor merituosi din despărțământul albaiulina care studiau la diferite facultăți sau care învățau deprinderile unor meserii și aveau nevoie de sprijin material. Relevant în acest sens este raportul Comitetului central al Asociațiunii publicat în paginile revistei *Transilvania*³⁵. Forul astrist de conducere sublinia în raport seria activităților desfășurate în perioada 1874-1875, remarcându-se printre altele și că în toată această perioadă au avut loc 16 ședințe, dintre care 10 ordinare și 6 extraordinare. Din procesul-verbal încheiat în Alba Iulia rezultă că la propunerea lui I. Bologa s-a votat sub nr. de protocol XXI-XXII modul în care să fie acordate aceste stipendii pentru tineri, necesare acestora în anul școlar sau în cel universitar următor. În acest fel, cei care se bucurau de stipendii și le doreau în continuare trebuiau să facă dovada progresului în studiile pe care le urmau³⁶, cât și în comportamentul lor moral în comunitate, dar și la școala/facultatea pe care o urmau.

Două stipendii economice importante în valoare de 400 fl. au fost oferite tinerilor Mihail Vasile Lazaru și Ioan Baiulescu, ambii fiind studenți la Institutul Politehnic din Viena. Notăm că ei s-au bucurat de sumele acestea din partea Asociațiunii și în perioada anilor universitari anteriori, dând dovadă deopotrivă de rezultate bune la studii, dar și de un comportament moral. 150 fl. erau oferite ca ajutor tânărului jurist la Academia de Drept din Sibiu, Avram Armeanu, care se bucurase în aceleași condiții de susținerea Asociațiunii și în anul anterior³⁷. O sumă de 60 fl era acordată în mod egal elevilor Marcu Munteanu și Emil Popoviciu care studiau la o școală reală din Sibiu. Și în anul anterior, cei doi, se bucuraseră de aceeași susținere financiară. 60 fl. au fost acordați și elevului Emil Viciu, aflat în clasa I-a din cadrul Gimnaziului de stat din Mureș-

ajutători, iar după Unirea cea Mare remarcăm: membri fondatori ai Casei Naționale Centrale, fondatori, pe viață, membri activi (aceștia sunt menționați în documentele Astrei de până în anul 1929, ca membri ordinari) și în sfârșit cei notați ca fiind ajutători. Clasificarea membrilor a fost una bine clarificată și a reprezentat expresia socială a potențialului comunităților locale românești și/sau a indivizilor ca atare.

33 *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, p. 175.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*, nr. 20, 1875, p. 221-223.

36 *Ibidem*, p. 221.

37 *Ibidem*, p. 222.

Odorhei, bani aceștia erau proveniți din partea Asociațiunii prin conturile Fundației Nicolae Marinovicu. Altă sumă, de aceeași valoare era provenită dintr-o fundație anonimă din comitatul Dobâca, și a fost oferită elevului Vasile Popu din clasa a IV-a a Gimnaziului din Gherla³⁸.

O altă hotărâre asumată în adunarea generală a fost încurajarea tinerilor români care deja făceau studii în diferite meserii, astfel: două ajutoare a câte 36 fl. fiecare erau acordate ucenicilor Samuil Balteșiu, care învăța meseria de pantofar în Sibiu, iar aceeași sumă a fost acordată și lui Gregoriu Mureșianu care învăța deprinderile meseriei de cismar-pantofar în Alba Iulia³⁹. De notat și că în vederea învățării diferitelor meserii, adunarea generală care a avut loc în 1875 în Alba Iulia vota acordarea a zece ajutoare financiare în valoare de 15 fl. fiecăruia dintre următorii tineri: Demetriu Șechel, (Saschiz), care învăța deprinderile meseriei de lăcătuș în Brașov, fraților George și Ioan Balbosiu (Arehita), cel dintâi învățând croitoria, iar al doilea, prelucrarea lemnului și construcția de mobilă, tot în orașul de sub Tâmpa.

De asemenea, îi menționăm și pe George Talcanu (Săcel), care învăța pantofăria în același oraș mai sus amintit, Ioan Mănu (Brașov), care deprindea meșteșugul cojocăriei și pielăriei în localitatea natală. Nicolae Fleșeriu (Saschiz) învăța tainele dulgheritului, iar George Balomir (Balomir) învăța meseria de pantofar în localitatea Orăștie. Constantin Munteanu era susținut pentru a învăța în Cluj, meseria de pantofar, iar Ioan Pop a fost stipendiat pentru a învăța meseria de rotar, tot în aceeași localitate. Iuliu Podoba (Topârcea) era ajutat pentru a învăța în Cluj meseria de cazangeriu, iar Nicolae Furnică și George Veștemeanu erau ajutați financiar pentru a deprinde în Sibiu meseria de cismar-pantofar. Ioan Șandru primea aceeași sumă de bani pentru a-i fi folositoare în Făgăraș, oraș în care învăța meseria de cismar. De asemenea, mai notăm și că 200 fl. erau acordați în numele Asociațiunii școlii centrale românești din Târgu Lăpuș⁴⁰.

O altă hotărâre adoptată era aceea potrivit căreia directorii despărțământelor Asociațiunii trebuiau să solicite membrilor din structura locală pe care

38 *Ibidem*, p. 222-223; Dragoș L. Curelea; Daniela Curelea, *Contribuții la cunoașterea stipendiilor, premiilor și burselor de care au beneficiat tinerii din Despărțământul Alba Iulia al Astrei între 1872-1939*, în Ion Păun Otiman, Ioan David, Crișu Dascălu et alii (Editori), *Unitatea limbii și culturii române: lucrările prezentate la Congresul Internațional al Culturii Române*, ediția I, Timișoara, Editura Academiei, David Press Print, 2018, p. 724-727.

39 *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, p. 175.

40 *Ibidem*, nr. 20, 1875 p. 222. Dragoș L. Curelea; Daniela Curelea, *Contribuții la cunoașterea stipendiilor, premiilor și burselor de care au beneficiat tinerii din Despărțământul Alba Iulia al Astrei între 1872-1939*, p. 726-728.

o conduceau să pregătească și să prezinte diferite comunicări științifice, însă acestea să fie grupate tematic, atât în cadrul adunărilor anuale ale despărțămintelor, cât și în adunările generale ale Asociațiunii. Adunarea generală care a avut loc în Alba Iulia (1875) s-a încheiat în urma cuvântărilor vicepreședintelui Astrei, juristul sibian Iacob Bologna, și a lui Axente Sever, nu înainte însă de a fi citit protocolul final și de a se fi verificat documentul menționat în prezența celor de față⁴¹.

Pe acest protocol sunt de remarcat și semnăturile membrilor despărțământului albaiulian, Rubin Patiția (secretarul adunării generale), Axente Sever (directorul despărțământului albaiulian), Alexandru Tordășanu și Augustin Papp (ambii protopopi români ai Albei Iulia, unul ortodox, celălalt unit)⁴². În seria reprezentanților despărțământului albaiulian la acea dată, participanți în cadrul activităților care s-au desfășurat în comisiile de lucru ale adunării generale a Astrei, îi semnalăm și pe Grigore Mezei, respectiv proprietarii români albaiulieni Mihail și Samoilă Cirlea⁴³. Notăm și că în perioada care a premers organizarea adunării generale a Astrei în 1886 la Alba Iulia, structura locală a instituției avea în rândurile sale, în 1884, 3 fondatori, un membru pe viață și doar 7 membri ordinari. De asemenea, apreciem pentru anul care a urmat o ușoară creștere a numărului membrilor, prin achitarea cotizațiilor aferente de către Societatea foștilor nobili husari de graniță din Teiuș (fondator colectiv), dar și alți doi membri ordinari⁴⁴.

Adunarea generală a Asociațiunii în Alba Iulia (1886)

În legătură cu desfășurarea adunării generale a Asociațiunii la Alba Iulia în timpul mandatului directoral

41 *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, p. 175.

42 M.N.U.A.I., Fond „Astra” Alba Iulia, inventar 5112; 5113; Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrii” până la 1900*, p. 399-400; Dana Alexandra Zecheru, *Figuri de protopopi greco-catolici albaiulieni la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*; în *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XLIII/2, 2006, p. 286-288.

43 *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, 1875, 175. De remarcat și comercianții și proprietarii români care făceau parte din familiile Berghianu și Rozor.

44 M.N.U.A.I., Fond „Astra” Alba Iulia, inventar 4197, nr. 46; Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrii” până la 1900*, p. 385, p. 407; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 171. În rândurile membrilor structurii locale a Astrei din Alba Iulia în anii care au premers adunarea generală a instituției din anul 1886 îi menționăm pe Nicolae Barbu, Petru Bran, Axente Sever, Nicolae Gozgăria, Nicolae Șandor de Vist, Filip George, Grigore Mezei, Ioachim Medrea, Rubin Patiția, Alexandru Tordășanu, Nicolae Dărămuș. Cei de mai sus având diferite status-uri social-economice și profesionale domiciliau în arealul Comitatului Alba și achitau cotizații care au oscilat, de regulă, între 1 și 7 florini.

exercitat de avocatul Ioan Pipoș, trebuie să facem câteva precizări cu privire la situația de fapt care exista în despărțământul albaiulian și care a premers desfășurarea adunării generale din anul 1886. Astfel, în 10 decembrie 1882, comitet de conducere albaiulian, s-a declarat nemulțumit de faptul că listele cu elevii și ucenicii înaintate la centru, în Sibiu, nu au fost aprobate așa cum s-a dorit în despărțământ. În atare condiții, biroul local albaiulian a înaintat Comitetului central al Asociațiunii un protest ca urmare a unei decizii interne aprobate în comitet cu ziua de 10 decembrie 1882. Astfel, considera comitetul albaiulian, prezidat de avocatul Matei Nicola, că:

[...], „și așa cu părere de rău își exprimă mirarea cum de tinerii din ceste părți nu se împărtășesc de ajutoarele Asociațiunii menite pentru toți câți le merită, făcându-le respingerea fără nicio motivare, precând după experiență vedem cum că ajutoarele Asociațiunii cu deosebire se împărtășesc tinerilor studenți și maestri din Sibiu și jur”⁴⁵.

La propunerea avocatului Rubin Patiția a fost acordată o sumă în cuantum de 25 coroane cu titlul de stipendiu și care trebuia folosită pentru școlarizare și pregătire profesională a elevului Liviu Veza în meseria de cojocar⁴⁶. Altă bursă pentru tinerii elevi merituosi, cât și a celor aflați într-o stare financiară dificilă, a fost asigurată prin intermediul Despărțământului Alba Iulia al Astrei și urmarea să fie folosită în vederea școlarizării elevului Liciniu Roșca, care se afla în clasa a VII-a a Gimnaziului din Alba Iulia, cu 100 coroane, bani proveniți din Fundațiunea Anonimă din Comitetul Dobâca⁴⁷.

În cadrul adunării generale a membrilor despărțământului albaiulian care s-a desfășurat în Cetea și care a fost prezidată de avocatul Ioan Pipoș (6 iulie 1882), Grigore Mezei, membru în comitetul local de conducere, a făcut propunerea instituirii a două premii, fiecare în valoare de 5 fl. pentru aceia dintre tineri care într-un interval de un an de zile vor demonstra că au învățat să scrie și să citească, în condițiile în care nu fuseseră alfabetizați până la acea dată⁴⁸. Propunerea a fost reluată de Grigore Mezei în adunarea generală a membrilor Despărțământului Alba Iulia al Astrei, din anul 1883, fiind publicată în cursul lunii septembrie în *Gazeta Transilvaniei* din Brașov, dar și în officiosul ortodox *Telegraful Român* din Sibiu. Concursul respectiv a avut loc în ziua de 21 octombrie 1883 la sediul despărțământului Asociațiunii din Alba Iulia. Au participat

45 M.N.U.A.I., Fond „Astra” Alba Iulia, inventar 4195, nr. 26; Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrii” până la 1900*, p. 391.

46 *Transilvania*, anul XLII, nr. 4 jubiliar, 1911, p. 379.

47 *Transilvania*, anul LI, nr. 5-9, 1920, p. 629.

48 Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrii” până la 1900*, p. 389.

mai mulți țărani, însă dintre aceștia s-au evidențiat Petru Stanciu și Clemente Popa, ambii din comuna Ciugud, demonstrând faptul că au deprins, într-un răstimp de un an, tainele scrisului și cititului⁴⁹.

În 6 iulie 1884, în cadrul adunării generale a membrilor din Despărțământul Alba Iulia al Astei desfășurată sub președenția lui Ioan Pipoș, în comuna Sântimbru, a fost omologat rezultatul concursului. Însă, din lipsă de resurse financiare, premiul a fost amânat, cei doi țărani mai sus amintiți care au câștigat concursul urmând a fi premiați abia în anul următor. Ca urmare a strădaniilor întreprinse în acest sens, depuse de avocatul Ioan Pipoș în adunarea generală a membrilor Astei albauliene desfășurată la Teiuș în anul 1885, țărani din comuna Ciugud, Petru Stanciu și Clemente Popa, intrau în posesia premiului câștigat⁵⁰.

Fără a fi considerați malițioși, ne întrebăm, în treacăt doar, oare de ce seamănă atât de izbitor situația din zilele noastre cu cea existentă odinioară în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea? În cadrul aceleiași adunări generale care a avut loc în 6 iulie 1884 la Sântimbru, remarcăm faptul că era exprimată de către avocatul Rubin Patiția o altă propunere, privind desfășurarea unui nou concurs cu premii în bani. Se urmărea identificarea unui învățător de la școlile confesionale, care să poată demonstra că a înființat, pe teritoriul despărțământului albaulian, o școală de pomărit, pe lângă școala confesională în care predă. Evident, școala acesta de pomărit trebuie înțeleasă ca livadă și îngrijirea ei, în curtea școlii, „programul școlilor de pomărit și vierit”, așa cum a fost remarcat mai sus, înscriindu-se pe linia ideilor novatoare promovate de Asociațiune, prin despărțămintele sale, după anul 1868⁵¹. În aceeași întrunire, secretarul agenturii comunale din localitatea Sântimbru, Ludovic Andrei, s-a angajat să susțină premiul din fonduri proprii cu suma de 5 fl.

În condițiile în care propunerea lui Patiția viza acordarea sumei de 15 fl. pentru premiarea celui care ar câștiga concursul, remarcăm că suma premiului care a fost aprobat în adunarea generală a membrilor se ridica la de 20 fl⁵². De altfel, această propunere se regăsește și în procesul-verbal al adunării înaintat la Sibiu, sub semnăturile avocaților Ioan Pipoș, Rubin Patiția și a secretarului adunării Ludovic Andrei⁵³. Deși propus în anul 1884, din rațiuni financiare concursul nu a fost lansat în mod

oficial decât în urma ședinței comitetului de conducere a despărțământului din 24 august 1886, mediatizarea acestuia fiind făcută prin ziarele românești⁵⁴. Câștigătorul concursului a fost declarat învățătorul Ștefan Crișan din Teiuș, care a demonstrat că a avut, împreună cu elevii săi, cele mai bune rezultate în „pomărit și grădinărit”, fiind recunoscut ca atare și premiat în adunarea generală a despărțământului albaulian care a avut loc la 7 august 1887 în localitatea Meteș⁵⁵. Menționăm că încă din anul 1885 au devenit membri pe viață ai Astei avocatul R. Patiția, secretarul comitetului albaulian al Astei, dar și George Lascu, proprietar român din localitatea albauliană Ampoița⁵⁶.

A treia adunare generală organizată de Asociațiune în Alba Iulia s-a desfășurat în 8-9 august 1886. Aceasta a fost prezidată de Iacob Bologa. Imediat după susținerea serviciului religios în Biserica ortodoxă din Alba Iulia, juristul Bologa, președintele acestei adunări, i-a salutat pe toți participanții. De asemenea, acesta a prezentat în cuvântul inaugural mesajul conducerii instituției și al Comitetului central din care făcea parte, apoi a dat citire listei cu numele celor prezenți pentru a se constata dacă adunarea generală are numărul necesar de participanți, aspect esențial în vederea declarării hotărârilor care urmau a fi luate ca statute⁵⁷.

Adunarea generală s-a preocupat și cu înscrierea de noi membri, comisia de lucru constituită în acest sens fiind prezidată de albaulianul Grigore Mezei, unul dintre membrii despărțământului local. În ziua următoare activitatea adunării a avut o miză mare, deoarece s-au desfășurat alegeri în vederea formării noului Comitet central al Astei, dar și a unui nou birou local de conducere în despărțământul albaulian. Au fost aleși 12 membri cu unanimitate de voturi care au format Comitetul central al Asociațiunii⁵⁸. În finalul activităților desfășurate în

54 Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astei” până la 1900*, p. 390. Publicațiile acestea erau *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), *Transilvania* (Sibiu) – oficiul Asociațiunii și *Telegraful Român* (Sibiu) – oficiul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania.

55 În aceeași adunare a membrilor despărțământului albaulian, George Lascu, proprietar în Ampoița, a propus comitetului de conducere al despărțământului albaulian continuarea concursurilor și pentru anul care urma, 1888, declarând că era gata să ofere din fondurile proprii suma de 20 fl., dar a făcut mențiunea organizării a două concursuri de acest gen.

56 *Transilvania*, anul XVIII, nr. 15-16, 1885, p. 132, 135; *Ibidem*, nr. 17-18, 1885, p. 157.

57 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 17/1886, f. 1-4; *Transilvania*, anul XVII, nr. 19-20, 1886, p. 169-171; *Ibidem*, p. 180-184; Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 50-51.

58 *Transilvania*, anul XVII, nr. 19-20, 1886, p. 169-170;

49 *Ibidem*.

50 *Transilvania*, anul V, nr. 20, 1872, p. 236.

51 Pamfil Matei, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului roman” (*Astra*) și rolul ei în cultura națională (1861-1950), p. 227.

52 Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astei” până la 1900*, p. 389.

53 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 17/1885, f. 1-2.

adunarea generală a Asociațiunii organizată în Alba Iulia la 1886 s-a revenit la propunerea avocatului R. Patiția, membru al comitetului local al despărțământului albaiulian care menționa ca debutând cu 1 ianuarie 1887, revista *Transilvania* – tribuna de exprimare a activității Asociațiunii, să fie trimisă în mod gratuit tuturor membrilor instituției culturale-naționale românești, cu condiția achitării cotizațiilor în mod regulat⁵⁹.

Notăm și că în această adunare generală s-a remarcat prelegerea lui George Barițiu prezentată sub denumirea *Apulum, Alba Iulia, Bălgard, Alba Carolina*, în care eruditul român realiza un amplu expozeu istoric privind prezența românilor în zona albaiuliană, vechimea acestora pe meleagurile Albei⁶⁰. Iacob Pop Reteganul a propus adunării să permită înființarea școlii centrale românești din Gherla, pentru care se constituise deja – remarca acesta – un fond financiar, ce-i drept însă insuficient, dar, aprecia oratorul, cu ajutorul Comitetului central instituția de învățământ românească din Gherla putea să fie deschisă la începutul aceluși an școlar⁶¹. Pe finalul adunării generale s-a adus la cunoștința membrilor că în prima zi comisia de înscriere aleasă, aclamată și mandatată cu această activitate a reușit să încaseze de la membri suma de 750 fl., respectiv, în urma balului și a concertului, care au fost desfășurate în cinstea lui Iacob Bologa, la finalul zilei de 8 august 1886 era adunată suma de 31 fl. Astfel, comisia de înscriere a raportat în fața adunării încasarea sumei de 1.060 fl., sumă care urma să fie transmisă cu proces-verbal Comitetului central al Asociațiunii în Sibiu, cu deosebire lui Eugen Brote casierul instituției⁶².

Cornel Lungu, *Sibiul românesc. Oameni și locuri*, Sibiu, Editura Salgo, 2011, p. 53, 55; Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval și modern*, Sibiu, Editura Etape, 2000, p. 193; Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Sibiu, Editura Andreiană, 2015, p. 151-157, 158-164, 220-236, 247-252, 260-265, 266-271, 275-281, 281-283. David Urs, Baron de Margina fost ofițer superior, Paul Dunca fost funcționar superior, Ilie Măcelariu, om politic român, membru al Partidului Național Român, Iosif Sterca Șuluțiu, George Barițiu, Ioan Popescu, Dr. Ilarion Pușcariu, Ioan V. Russu, Vasile P. Hârșianu, Constantin Stezariu fost ofițer, Zaharia Boiu, Partenie Cosma. Supleanți au fost aleși Eugen Brote, Dr. Daniil Popovici Barcianu, George Maxim, Nicanor Frateșiu, George Munteanu și Ioan M. Moldovanu, toți votați și aclamați în unanimitate la Alba Iulia. Realeși și aclamați în adunarea generală de la Alba Iulia în funcțiile pe care deja le dețineau au fost Timotei Cipariu, (președinte), Iacob Bologa, (vicepreședinte), George Barițiu, (secretar I), Daniil Popovici Barcianu, (secretar II), Eugen Brote, (casier), Iosif Șterca Șuluțiu, (controlor), Ioan Crișan, (bibliotecar).

59 *Transilvania*, anul XVII, nr. 19-20, 1886, p. 180-184.

60 *Ibidem*, anul XLII, nr. 4 jubiliar, 1911, p. 387.

61 Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950)*, p. 50.

62 *Transilvania*, anul XLII, nr. 4 jubiliar, 1911, p. 170.

Notăm și că la puțin timp după desfășurarea adunării generale a Astrei la Alba Iulia în 1886, avocatul R. Patiția decidea înființarea primei biblioteci pentru popor în despărțământul al cărui secretar era. Situația aceasta a fost adusă la cunoștința Comitetului central al Asociațiunii printr-o adresă oficială din 28 aprilie 1887⁶³, iar în baza acesteia aflăm că R. Patiția solicita centralei din Sibiu să trimită pe adresa nou înființatei biblioteci pentru popor din Alba Iulia toate cărțile și publicațiile editate până la acea dată⁶⁴. Cererea oficială a secretarului despărțământului albaiulian era aprobată în cadrul ședinței conducerii instituției din 16 mai 1887, în care, s-a decis printre altele, trimiterea în Alba Iulia a revistei *Transilvania* pe ultimii trei ani, dar și „alte câteva broșuri și opuri”⁶⁵.

Biblioteca, de altfel prima organizată pentru popor în Despărțământul Alba Iulia al Astrei, a fost înființată oficial în anul 1887 prin strădaniile materiale ale lui Rubin Patiția. Sediul acestei structuri culturale locale s-a aflat în clădirea școlii profesionale ortodoxe din Alba Iulia care exista pe lângă Biserica ortodoxă⁶⁶. De asemenea, remarcăm că la puțin timp după înființarea sa biblioteca pentru popor din Alba Iulia a ajuns să aibă înregistrat un număr însemnat de publicații, iar valoarea lor fiind estimată la 360 coroane⁶⁷. Cu privire la această cerere a sa, remarcăm că ea s-a înscris în seria de preocupări și demersuri cu caracter organizatoric prin care Asociațiunea a urmărit să-și atingă scopul său esențial și anume emanciparea socială și economică a românilor transilvăneni însoțită de formarea și cultivarea unei conștiințe naționale a acestora⁶⁸. În fondurile sale această instituție culturală locală a deținut în anul 1887 colecția revistelor *Transilvania*, *Convorbiri literare*, de la Iași, editată sub auspiciile Societății Junimea, colecția periodicului *Tribuna* din Sibiu și multe „alte cărți alese”, iar în cadrul său exista deja înființată o societate de lectură⁶⁹.

63 Nicoae Josan, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității memorandistului Rubin Patiția (1841-1918)*, în *Apulum*, X, 1972, p. 528.

64 Idem, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrei” până la 1900*, p. 392.

65 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 10/1887, f. 1. *Ibidem*, fond. cit., doc. nr. 295/1887, f. 2, *Procesul verbal al Comitetului Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român luat în ședința de la 26 mai, stil nou, 1897*, semnat de Iacob Bologa, George Barițiu, Zaharia Boiu și Ion Crișan; *Transilvania*, anul XVIII, nr. 11-12, 1887, p. 97.

66 *Tribuna*, anul IV, nr. 19 din 25 ianuarie 1887; nr. 30 din 8 februarie 1887; Nicolae Josan, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității memorandistului Rubin Patiția*, p. 528.

67 Idem, *Înființarea și activitatea Despărțământului Alba Iulia al „Astrei” până la 1900*, p. 392.

68 Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, p. 123.

69 S.J.S.A.N., Fond „Astra”, doc. nr. 66/1887, f. 10-20; Nicolae Josan, *Înființarea și activitatea Despărțământului*

Și poate că efortul constitutiv în 1887 al bibliotecii anterior menționate a fost în accepțiunea avocatului albaiulian R. Patiția un răspuns românesc vis-a-vis de constituirea în același an și tot în Alba Iulia, de către Adalbert Cserni, a Societății de Istorie, Arheologie și Științe Naturale din comitatul Alba Inferioară⁷⁰. Remarcăm și că în decadele interbelice, Astra, dar nu numai ea, a fost implicată în organizarea unor serbări în care s-au aniversat un număr de ani – un deceniu – în mai 1929⁷¹, respectiv, două asemenea unități temporale zece ani mai târziu, la începutul lunii decembrie 1939⁷², însă prezentarea acestor două ample serbări naționale reprezintă subiectul unui alt articol, care va urma.

Concluzionăm prin a spune că în perioada 1861-1947 au fost organizate de Astra 83 de adunări generale ale Asociațiunii în spațiul Transilvaniei. Dintre acestea 80 au fost ordinare, iar 3 extraordinare. Dintre toate aceste întruniri ale intelligentsiei românești din Transilvania sub cupola Astei trei au fost susținute în Alba Iulia, în 1866, anterior înființării Despărțământului Alba Iulia al Astei (21 martie 1870), iar celelalte două au fost organizate în anul 1875, când director al despărțământului albaiulian a fost Axente Sever, respectiv în anul 1886, când la conducerea structurii locale a Astei s-a aflat avocatul Ioan Pipoș, fost comite român al Zarandului sprijinit de secretarul structurii locale avocatul Rubin Patiția⁷³.

Alba Iulia al „Astei” până la 1900, p. 394; Dragoș Lucian Curelea, *Evoluții funcționale cu privire la cunoașterea istoriei bibliotecilor pentru popor din Despărțământul Alba Iulia al Astei între 1887-1946*, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Serie nouă, VIII (XLIV), 2017, p. 406-407.

70 Cserni Adalbert, *Apulum maradványok (Cserni Béla, Antichitățile din Apulum)*, în *Századok*, no. 38, 1904, p. 798-799; Valer Moga; Eva Mârza, *Muzeul Unirii din Alba Iulia. I. Tradiții muzeografice*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990, p. 417-442; Nicolae Josan, *Memorandistul moș Rubin Patiția (1841-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2002, p. 312.

71 Valer Moga, *Serbările Unirii. Alba Iulia – 20 mai 1929*, în *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XXII, 1985, p. 293-303; Idem, *Serbările Unirii, Alba Iulia – 1929*, în Laura Stanciu (Coordonator), *Alba Iulia. Memora Urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 344-347.

72 Idem, *Serbările Unirii, Alba Iulia, 1 Decembrie 1939*, în Laura Stanciu (Coordonator), *Alba Iulia. Memora Urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, p. 353-356.

73 Pavel Oprea, *Viața și faptele lui Ioan Pipoș fostul comite suprem (fișpan) al Zarandului, principalul factor la înființarea gimnaziului din Brad. O pagină luminoasă din istoria Zarandului. Scrisă pe baza documentelor autentice*, Orăștie, Tipografia Nouă, 1907, p. 10, 38-43; Cornel Diaconovici, *Enciclopedia română*, tom III, Sibiu, 1904, p. 605; Ioan Sebastian Bara, *Județul Hunedoara: Monografie*, vol. V, Deva, Editura Emia, 2015, p. 93.

Dr. Constantin-Tufan Stan

(Lugoj)

Alegeri în Cercul electoral

Bocșa, la 1906

Zusammenfassung: *Durch die Entwicklung der Kreiswahlen stellte das Jahr 1906 einen politischen Haupttest für die rumänische banatische Intelligenz, die sich um die Repräsentativität für die rumänische Hauptbevölkerung bemühte. Die wichtigsten Kulturinstitutionen (die Gesang- und Blechmusikvereine, die Theatertruppen, die Presse) waren sich in gemeinsamen Anstrengungen eingelassen, um zu mobilisieren und sensibilisieren das Identitätsprinzip, zwecks der Erlangung einiger sozialpolitischen Rechte.*

Nach dem Wahlerfolg des Tribunen Coriolan Brediceanu folgte die Enttäuschung der Ungültigkeitserklärung der Wahl und das Fiasko von Valeriu Braniște. Das ganze Panorama der Atmosphäre dieser Wahlen ist beseelt von der Gärung vieler Kulturveranstaltungen der Rumänen aus West-Banat.

Schlüsselwörter: CORIOLAN BREDICEANU, GESANG VEREINE, UNGÜLTIGKEITSERKLÄRUNG, VALERIU BRANIȘTE, WAHLGANG

Din punct de vedere politic, anul 1906 a fost dominat, în Banat, de intense lupte electorale. Cercul electoral Bocșa – Oravița reprezenta o permanentă atracție pentru potențialii deputați, micul burg montan având o pondere semnificativă în peisajul social-economic, dar și cultural al Banatului montan. Numai astfel se explică interesul pe care-l manifesta József Kristóffy, ministrul de interne ungar, trimitând o scrisoare deschisă bocșenilor¹.

La 1 aprilie, Reuniunea Română de Cânt din Reșița și-a ținut lucrările Adunării Generale, în prezența celor 60 de membri, sub președinția lui Alexandru Crenian, din partea autorităților administrative asistând pretorul Ioan Cimponeriu. Raportul de activitate din anul precedent, 1905, a fost prezentat de dirijorul Reuniunii, Iosif Velceanu, care a rememorat zilele de 15, 16 și 17 iulie (stil nou) 1905, când s-a oficiat sfințirea steagului. Cu acel prilej, au onorat invitația de a participa la ceremonii Societatea Română de Cântări și Muzică din Caransebeș și Corul Ortodox din Oravița Română. Bocșa Montană a fost reprezentată de Reuniunea Română de Cântări și Muzică (corul ortodox) și Corul greco-catolic „Armonia”, „condus de tânărul învățător

¹ v. Kristóffy către alegătorii de la Bocșa, în „Drapelul”, Lugoj, VI, 21, 1906, 2.

Perian, ale cărui calități artistice îi pregătesc un loc de cinste printre măiestrii dirigenți din Bănat. Păcat că *Liturghia* ce au cântat era prea greoaie” (apreciere formulată de I. Șt. Paulian, prezent la eveniment, în periodicul lugojean „Drapelul”, V, 78, 1905, 2). Mulțumind coralelor prezente la ceremonia sfințirii drapelului reuniunii reșițene, Iosif Velceanu le-a adresat acestora „laudă nemărginită”, deoarece, „cu mari jertfe, au grăbit să ne dea sprijinul și să ridice valoarea serbărilor”, exprimându-și, în același timp, sentimentele de grațitudine Venerabilului Consistoriu din Caransebeș, care l-a delegat pentru săvârșirea sfințirii pe Maxim Popovici, protopresbiterul tractual din Bocșa („Drapelul”, Lugoj, VI, 36, 1906, 2-3). În raport a fost amintit și parastasul din 6 august 1905, celebrat pentru pomenirea sufletelor membrilor răposați, unde a participat și monahul Macarie Gușcă de la Mănăstirea din Godinova. Între membrii noului comitet de conducere al Reuniunii reșițene a fost cooptat și av. Ion Budințian din Bocșa Montană („Drapelul”, Lugoj, VI, 37, 1906, 2-3).

Manifestările prilejuite de desfășurarea lucrărilor Adunării Generale a Reuniunii reșițene au reprezentat doar un moment pasager în tumultul stârnit de amploarea campaniei electorale din Bocșa Română, unde lupta politică se ducea între localnicul Iulian Weisz și tribunul bănățean Coriolan Brediceanu. În 30 aprilie 1906, după numărarea buletinelor de vot, avocatul lugojean a fost declarat învingător cu o majoritate de 600 de voturi, declanșând un mare entuziasm pe străzile Bocșei: „Lungul convoi dă înainte spre Bocșa Română. «Trăiască Brediceanu!», răsună din trăsuri, și «Trăiască Brediceanu!», răspund din case, de pe stradă și din curți bătrâni, femei și copii. Cu încetul, se depărtează zvonul. Dar ascultă! Din curtea bisericii vasiovene răsună cântec de cor. Cântă tineri și copii sub conducerea vrednicului paroh Coriolan Zuiac. Vasiovenii se adună ca să plece la alegere, iar corul le cântă mândre cântări despre iubirea gliei strămoșești, iubirea limbii și a legii părinților, cântece de dor, jale și nădejde [...]. Pe când erump alegătorii lui Brediceanu neconțenit în strigătul «Trăiască Brediceanu», stau ai lui Weisz tăcuți, umiliți între «stăpânii» lor, din cari mulți veniți de la Timișoara și Budapesta. Numai fanfara montană de la Ocna de Fier face larmă asurzitoare, căutând a inspira, cu «bum-bum» și «cindarata», însuflețire acolo unde nu-i și nici n-are loc.” În finalul relatării (semnată cu pseudonimul Mutus și publicată în „Drapelul”, Lugoj, VI, 48, 1906, 1-2, sub titlul *Răsunete de la Bocșa. Impresii electorale*), autorul nu și-a putut reține un strigăt de supremă satisfacție sufletească: „Frunză verde iorgovan, să trăiască Brediceanu”.

În pofida atmosferei tensionate, viața cultural-artistică a pulsat cu o densă ritmicitate în zonă. Astfel, în 23 aprilie/6 mai 1906, învățătorii și elevii Școlii Confesionale din Bocșa Română au participat la celebrarea sfințirii steagului școlar, donație făcută de familia vrednicului neguțator Ioan Vuc. Solemnitatea din curtea bisericii ortodoxe a fost oficiată de preoții Iancu Ișfan Stan și Ioan Popovici, în prezența învățătorilor Demetriu Pruneș și Miron Popovici, ecteniile și cântecele *Liturghiei* fiind interpretate de corul școlii, dirijat de D. Pruneș (evenimentul a fost consemnat în „Drapelul”, Lugoj, VI, 51, 1906, 2-3, într-un articol semnat cu pseudonimul Cântărețul).

La Ocna de Fier, vechea așezare minieră aflată în imediata vecinătate a Bocșei, pulsa o remarcabilă activitate culturală, întreținută de fanfară și reuniunea corală dirijată

Hotelul „Cerbul de Aur” din Bocșa Montană pe la 1900.

Sursa: www.bwshots.blogspot.com

de Dionisie Izvernicean. În 15/28 august, la ruga de Sfânta Maria Mare (unde a cântat „muzica națională” din Bocșa Montană), corul a oferit un concert, dar și un spectacol teatral în sala festivă a școlii, delectând publicul cu lucrări de Iuliu Birou (*Ochiul*), Ioan Vidu (*Răsunet de la Crișana, Auzi valea și Pâc*) și comedia în trei acte *Nepotu-i salba dracului* („Drapelul”, Lugoj, VI, 88, 1906, 3).

În 25 decembrie 1906, de Crăciun, la Hotelul „Cerbul de Aur”, Reuniunea Română de Cântări și Muzică din Bocșa Montană (corul ortodox) a prezentat un concert și un spectacol teatral. Programul a cuprins comedia într-un act *Un om buclucaș* de Maria Baiulescu (adaptare după piesa omonimă a lui Labiche), *Frica e ruptă din rai*, comedie cu cântece în trei acte de M. Pascaly, și un recital coral care a inclus creații de Ioan Vidu (*Pui de lei*) și Eduard Hübsch (*Imnul regal*), ambele, cu acompaniament de orchestră („Drapelul”, Lugoj, VI, 144, 1906, 3).

Mesaje de felicitare adresate lui Coriolan Brediceanu după succesul electoral din cercul Bocșei²

„Din incidentul alegerii D-tale de deputat, Te rog a primi din partea mea sincere felicitări.

Abrud, la 2 mai 1906.

Dr. Vasile Fodor, avocat”

*

„Măria Ta!

Fericit că ești deputat național, sunt și mai fericit că Te știu la locul ce Ți să cuvine în rostul vieții noastre politice, de aceea, cu dragă inimă și cu profundă reverență, Te rog să primești sincerele mele felicitări, întruna cu urarea ca Dumnezeu să Te trăiască mulți-mulți ani fericiți, spre binele neamului nostru și al patriei.

Belinț, în 21 april (4 mai) 1906.

Gherasim Sârb, protopresbiter greco-oriental”³

*

persoană în acest cerc Te asigur că cu greu vom mai putea reuși învingători, din cauză că însuflețirea ce a fost s-a referit numai la persoana Magnef. Voastre.

Cel mai sincer devotat,

Maxim Popovici, protopresbiter gr.-or. rom., Bocșa Montană”

*

„Magnifice Dle Ablegat!

Steagul național pentru cercul Oraviței a ajuns la izbândă. Ne-au răpit dușmanii steagurile, dar pre steagurile și inimile românilor bănățeni, cari nu se pot răpi, scris va rămânea pentru totdeauna: Să trăiască Coriolan Brediceanu!!!

Până la revedere, te felicităm din inimă. Înainte cu D-zeu.

Iosif Petean, paroh gr.-cat. și soția-i Octavia, 1/V 1906, Cârnecea”

*

„Mult stimat Domnule!

Din ocaziunea alegerii Dlor Voastre de deputat dietal al cercului nostru – neputând în persoană a Vă saluta – Vă rog primiți pe calea aceasta felicitările mele cele mai cordiale.

Cu tot respectul, Antal Miklós.

N. Bogsán, 1906, 3/5”

*

„Îți gratulez din inimă pentru succesul dobândit.

Ioan Boroș, canonic, prelat pontificiu, inspector școlar diecezan, Lugoj”

*

„Vă felicit cordial din incidentul strălucitei învingeri naționale la Oravița și Bocșa.

Trăiască alesul și alegătorii!

Cu stimă, Paul Rotariu, avocat, Timișoara, 3/V 1906”

*

„Gratulez la strălucita izbândă cu ocaziunea alegerii de deputat,

Badescu”

*

„Mult stimat Dle avocat!

Primiți felicitările grănicerilor de aici, pentru reușirea splendidă din zilele acestea. La Uzdin a reușit naționalist sârb.

Pompă de benzină la Bocșa Montană în 1929.

Sursa: www.memoriabanatului.ro

„Magnifice Domnule!

Pe cât m-a îmbucurat și înveselit învingerea noastră cea în cercul Bocșei la alegerea de deputat cu persoana Magnef. Voastre, pe atât însă, de altă parte, m-a întristat știrea că voiești a renunța la mandatul de deputat din cercul Bocșei.

Nu-ți recomand ca să o faci aceasta, pentru că cu altă

2 Textele, inedite, inserate pe cărți de vizită, au fost identificate în Biblioteca Muzicală „Tiberiu Brediceanu” din București, în anul 2007, grație disponibilității doamnei arh. Sanda Brediceanu, văduva dirijorului Mihai Brediceanu, căreia îi transmit, și pe această cale, profundele mele sentimente de grațitudine.

3 Gherasim Sârbu (1857-1932), protopresbiter al tractului Belinț (1900-1927), senator liberal, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Uzdin (Ozora), în 2 mai 1906, în numele mai multor locuitori: Iancu Milu”

*

„Lugoj, în 2/V n. 1906, seara după serenadă.

Domniei Sale Dlui avocat Coriolan Brediceanu, deputat dietal

Nu-mi pot exprima bucuria, boldul animei nu mă lasă să nu felicitiez pe acela căruia i-au succes a duce flamura noastră națională la o așa învingere strălucită în 2 cercuri electorale.

Să trăiești, să puteți laolaltă a duce și mai departe flamura națională pe calea apucată tot la învingeri strălucite.

Primește salutul meu intim și felicitările mele sincere,
G. Martinescu”

*

Bogșa Montană, la 1 mai

Spec. Dle Brediceanu!

După o grea luptă ce am avut noi aici mai mult în secret, am ajuns timpul acela căci atât eu, cât și toți cunoscuții și alegătorii români din ținutul nostru Bogșa să putem a vă felicita, zicând ca să trăiți la mulți și fericiți ani, voios și sănătos, să puteți a ne conduce în toate privințele, faptele și lucrurile noastre cu cea mai mare voie bună, rugând pe Dzeu ca să vă susțină mulți și fericiți ani.

Cerând scuzare prima dată, căci am avut așa mare cutezare a vă scria rândurile acestea, dar cu aceea căci în numele lu [sic!] mai mulți alegători de ai noștri vă felicităm în numele tuturor.

Totodată, vă amintezi căci așa o alegere de când există Bogșa nu a fost, căci și copiii, când au auzit că ați fost ales de deputat, au luat lăstari verzi și au alergat pe uliți strigând: «să trăiască Bredicean», toți cu floare de iorgovan în pălării și fetele în pept, cu un cuvânt, toți sălteză de bucurie, căci am căpătat și noi un român a fi deputat în cercul nostru. Numai cineva se uită – toți-cordis și merg cu capu-n tufă de rușine –.

Cu stimă, rămân al D-voastră mult stimător,
George Pistrițeanu, diurnist la județul regesc”

Au mai trimis mesaje de felicitare și unii funcționari lugojeni de etnie maghiară, cu care Coriolan Brediceanu întreținea relații amiabile: Szende Arthur, grefierul Băncii de Economii din comitatul Caraș, și dr. Katona Béla.

Invalidarea alegerii lui Coriolan Brediceanu și înfrângerea lui Valeriu Braniște la noul scrutin electoral organizat în 1907

Un eveniment nedorit a tulburat liniștea comunității

românești din Bocșa: în urma contestării rezultatului scrutinului electoral din anul 1906, comisia dietală a decis invalidarea alegerii lui Coriolan Brediceanu ca deputat cercual, principala motivație fiind incompatibilitatea acestei demnități cu funcția de deputat în Dieta de la Budapesta („Drapelul”, Lugoj, VII, 1, 1907, p. 2). După anunțul deciziei, Coriolan Brediceanu va publica, în coloanele aceluiși periodic lugojean (VII, 5, 1907, p. 1), un patetic apel (*Cătră alegătorii din cercul Bocșei*), exprimându-și profunda dezamăgire, reînnoindu-și însă, în același timp, atașamentul pentru aspirațiile sociale și politice ale românilor din acest important cerc bănățean. În aceste împrejurări, fruntașii Partidului Național Român (Coriolan Brediceanu, Ștefan Petrovici și Aurel Vlad), întruniți la Bocșa, au hotărât desemnarea lui Valeriu Braniște ca potențial candidat pentru ocuparea locului de deputat cercual rămas vacant („Drapelul”, Lugoj, VII, 5-6, 1907). Anularea rezultatului votului din cercul Bocșei va face obiectul unor energice interpelări ale lui Coriolan Brediceanu în plenul Dietei din Budapesta, în 30 ianuarie și 6 februarie 1907. În urma ședinței Comitetului Central Comitatens, data viitoarelor alegeri va fi fixată pentru ziua de 14 februarie 1907, stabilindu-se organizarea a trei circumscripții electorale cercuale. Din comitetul de organizare făceau parte Carol Sussich (notar public regesc în Caransebeș), Zoltan Talajdy (prim-notar comitatens), Geza Bene (funcționar la Societatea Căilor Ferate Austro-Ungare), Béla Blaschuty (proprietar în Bocșa), Ieronim Pascu (protopopol greco-catolic din Bocșa Montană) și Nistor Damșa, preot ortodox din satul Dulău.

Noile alegeri vor fi precedate de o intensă campanie electorală. Astfel, în 20 ianuarie/2 februarie 1907, la Bocșa Română, în condițiile unei masive prezențe a jandarmilor (acțiune inițiată cu un evident scop de intimidare politică), s-a desfășurat un impozant miting (400 de participanți) de susținere a candidaturii lui Valeriu Braniște, urmat de un turneu electoral în mai multe localități din cercul Bocșei. La adunarea electorală din Bocșa Montană, organizată în sala mare a Hotelului „Kohl”, au participat cei mai de seamă reprezentanți ai intelectualității bănățene: Coriolan Brediceanu, George Popovici, Cornel Jurca, Titus Hațeg și Isidor Pop. Rezultatul votului, viciat în urma intensei campanii de intimidare a alegătorilor români, a fost dezamăgitor. Cu o diferență de aproximativ 600 de voturi, Valeriu Braniște a fost învins de Iulian Weisz, iar Cornel Jurca, Ștefan Petrovici și Mihail Gașpar au fost încarcerați la Szeged pentru „delictul” de agitație electorală (cf. „Tribuna”, Arad, XI, 9, 1907, 1: *La Bocșa*; „Tribuna”, Arad, XI, 26, 1907 1: *Înfrângerea de la Bocșa*; „Tribuna”, Arad, XI, 27, 1907, 1: *Dezastrul de la Bocșa*).

Conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu

(Timișoara)

Vlad Țepeș și politica sa internă

Abstract: *When he came for the second time at the helm of Wallachia, Vlad the Impaler took a series of measures aimed at strengthening the central authority. Seeking to annihilate the anarchic tendencies of the great boyars, the vindictive descendant of the Bessarabians “from the beginning set up a regime of terror”, inaugurating his new reign by massacring those opposed to the political line promoted by him. Thus, the consolidation of the central power and the economic development, carried out by Vlad the Impaler, allowed the mobilization of all the forces available to Wallachia in order to stop the Ottoman expansion and prevent the disappearance of the Romanian South-Carpathian statehood, and not only (because his reckless deeds of arms saved from extinction the other two Romanian countries, Transylvania and Moldova, as well as the whole central and western European Christianity), a goal successfully achieved by the vigorous descent of the Dracula Bessarabians, who proved to be the right man at the right place, and providentially appeared just then, when there was greater need of him, as God made it possible whenever the Romanians faced great difficulties in their long and troubled existence.*

Keywords: domestic policy, central power, protectionism, the Princely Council, economic development, anti-Ottoman struggles, Dracula Bessarabians

Atunci când a venit pentru a doua oară la cârma Țării Românești, Vlad Țepeș¹ a luat o serie de măsuri ce

1 Supranumit și Dracula, Vlad al III-lea Țepeș a fost fiul lui Vlad al II-lea Dracul (la rândul său fecior nelegitim al lui Mircea cel Bătrân [ce a cărmuit statul medieval românesc sud-carpătin între 1386-1418], acesta a condus Țara Românească între 1436-1442 și din 1443 până în 1447 [*Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p. 567]) și, prin urmare, nepot al marelui Mircea, el domnind asupra „Ungrovlahiei” (denumirea Țării Românești în documentele interne redactate în slavonă) în trei rânduri, și anume din octombrie (înainte de 17-19) până la începutul lunii noiembrie (sigur după 31 octombrie) 1448; din iulie (înainte de 3) 1456 până în noiembrie (înainte de 26) 1462 și din octombrie (după 7)/noiembrie (înainte de 8) până la sfârșitul lunii decembrie a anului 1476, posibil chiar până la începutul lunii ianuarie (sigur înainte de 10) 1477 (Constantin Rezachevici, *Enciclopedia domnilor români. Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, vol. I [*Secolele XIV-XVI*], Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 101, 103, 115, 117, 801, 802).

vizau întărirea autorității centrale². Urmărind să anihileze tendințele anarhice ale marii boierimi (tendințe care reprezentau, practic, cauza care ducea la instabilitatea puterii domnești și, implicit, la slăbirea statului medieval românesc de la sud de Carpați), vajnicul descendent al Basarabilor „a instalat încă de la început un regim de teroare”³ (Dracula „cunoscând, de altfel, foarte bine modelele despoției orientale”⁴), inaugurându-și noua domnie prin masacrarea celor potrivnici liniei politice promovate de el.

Pentru punerea în aplicare a îndrăznețelor sale proiecte, Vlad Țepeș și-a alcătuit Sfatul domnesc (a cărui componență, de altfel, o va schimba în permanență, măsură ce a fost sub domnia sa o „trăsătură specifică”⁵, deoarece, fiind nevoit totuși să coopereze „cu boierii [ce în mare parte erau] vicleni, răi, dominați de interese personale, Dracula a dat dovadă de prudență și înțelepciune”⁶) din apropiții lui, cei mai mulți provenind din rândurile micii boierimi sau chiar dintre oamenii de rând⁷, care se remarcaseră prin calități dragi asprului domn, ce aprecia în mod deosebit loialitatea și vitejia.

Semnificativ, în acest sens, este faptul că din cele patru acte domnești, în care sunt menționate numele membrilor Divanului său (este vorba de cele emise la 16 aprilie 1457, 5 martie 1458, 20 septembrie 1459 și 10 februarie 1461)⁸, rezultă că doar cca. 23 de boieri s-au bucurat de această cinste. „Dintre aceștia, numai trei au reușit să se mențină în funcție pe parcursul întregii guvernări a tumultuosului și imprevizibilului Țepeș-vodă,

2 Acest „obiectiv a fost prezent, de altfel, și în mintea altor monarhi europeni ai vremii, ca Matia Corvin, regele Ungariei, sau Ludovic al XI-lea, regele Franței” (*Istoria Românilor*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 350). Matia Corvin a cărmuit Regatul Maghiar între 1458-1490 (*Istoria lumii în date*, p. 564), iar Ludovic al XI-lea de Valois a domnit asupra Regatului Francez între 1461-1483 (*Ibidem*, p. 558).

3 *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 351.

4 *Ibidem*.

5 Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 137.

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*, p. 137-138.

8 *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1966, nr. CXV, p. 199 și 200; nr. CXVII, p. 202; nr. CXVIII, p. 203-204; nr. CXX, p. 205 și 206. *Divan* = termen de origine turcească, care desemna, în Imperiul Otoman, un consiliu cu atribuții politice, administrative, militare și juridice, alcătuit din cei mai înalți demnitari ai statului; de asemenea, acest termen este întâlnit și în Țara Românească și Moldova, unde se referea la un consiliu format din reprezentanții marii boierimi și din înalți dregători care luau parte, alături de domnitor, la conducerea țării (sinonim: Sfat domnesc); prin extensie, ședință a divanului; prin generalizare, sală în care se adunau membrii divanului (dexonline.ro/definiție/divan).

și anume: înțeleptul Voico Dobrița, Iova (comis [mare comis] și vistier [mare vistier]) și Cazan al lui Sahac. Toți ceilalți fiind înlăturați și înlocuiți din dregătoriile deținute în sfat în condiții mai mult sau mai puțin clare⁹.

De asemenea, relevant este și un alt aspect, și anume acela că doar Manea Udriște (ce se înrudea cu voievodul) și comisul Gherghina erau reprezentanți ai mării boierimi, majoritatea sfetnicilor lui Vlad Țepeș fiind recrutați dintre autohtoni aparținând altor categorii sociale¹⁰. Mai apar pe lista dregătorilor lui Dracula nume ca Linart stolnicul (de fapt „Leonardus notarius Brasoviensis” [adică „Leonard, notarul Brașovului” sau „notarul brașovean”], ce fusese omul de încredere a lui Vlad Dracul și pe care Țepeș îl răsplătea astfel pentru credința arătată părintelui său)¹¹, apoi Moldovan spătarul și Bratul de la Milcov (ce i s-au alăturat lui Vlad Țepeș pe vremea când se afla pribeag în Moldova)¹². Prin urmare, „este demn de relevant faptul că în această epocă în care s-a format conștiința de sine a poporului nostru, conștiința continuității, a unității de origine și cultură a tuturor locuitorilor din cele trei principate (române – n.n.T.C.), în Sfatul domnesc (al Țării Românești – n.n.T.C.) au intrat – simbol al unității neamului – și transilvăneni sau moldoveni (precum cei amintiți mai sus – n.n.T.C.), oameni ce-și probaseră credința față de familia și idealul Drăculeștilor”¹³.

Dacă în anul 1457, în forul suprem al Țării Românești, existau șase boieri care dețineau o demnitate precisă și șase care nu erau însărcinați cu o funcție anume, în 1461 opt aveau un rang și doar doi nu¹⁴. Desigur că, această evoluție

9 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 137.

10 *Ibidem*. Printre membrii Sfatului domnesc din vremea lui Vlad Țepeș, care nu făceau parte din vârfurile stăpânilor feudali, îi putem aminti pe următorii: „Ștefan sau Stepan Turcul, Codrea vornic, Galeș vornic, Dragomir Țacal, Pătru stratornic (sau postelnic – n.n.T.C.), Stan al lui Negru vornic, Radul stratornic, Tocsaba stolnic, Burcea stolnic, Burciu spătar, Oprișa paharnic, Sava comis și vistier etc.” (*Ibidem*).

11 *Ibidem*.

12 Ștefan Andreescu, *Un moldovean printre dregătorii lui Țepeș*, în „Magazin istoric”, nr. 6, București, 1972, p. 84.

13 *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Editura Militară, București, 1986, p. 260-261; G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească. I. (1381-1495)*, București, 1943, p. 165-175; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 52-53.

14 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 137. Hrisovul din 16 aprilie 1457: „Codrea vornic, Oprea logofăt, Moldovan spătar, Buda stolnic, Milea paharnic și Iova comis, Manea Udriște, Dragomir Țacal, Voico Dobrița, Stan al lui Negru, jupan Duca, Cazan al lui Sahac” (*Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. I, nr. CXV, p. 199 și 200). Hrisovul din 10 februarie 1461: „jupan Galeș vornic, jupan Cazan logofăt, Buriu spătar, Iova vistier, Oprișa paharnic, Linart stolnic, Gherghina comis și Radul stratornic, jupan Voico Dobrița, jupan Stepan

a alcătuirii Sfatului domnesc de la Târgoviște, ne arată, practic, o evidentă consolidare a autorității lui Vlad Țepeș, care, nemaifiind silit să facă vreo concesie marilor boieri, îi va păstra alături de el doar pe cei care îi erau necesari¹⁵.

De fapt, „în afara unei grupări fidele din sânul mării boierimi, domnul a căutat să strângă în jurul său o sumă de «viteji»¹⁶, categorie socială ridicată de el în rândul boierimii pentru merite militare”¹⁷.

Ducerea la îndeplinire a celebrelor pedepse poruncite de neînduplecatul Dracula a fost realizată cu ajutorul unui corp de slujitori special înființat în jurul anului 1460¹⁸. Membrii acestei noi instituții („armășia”) erau denumiți „armășei” și aveau în frunte un armaș (mare armaș), numele primului dregător cunoscut ce a îndeplinit această funcție fiind Stoica¹⁹.

Pentru că în atingerea obiectivelor sale, Dracula s-a sprijinit îndeosebi pe boierimea mică, țărănimea liberă și pe orașenime²⁰, el a luat (în favoarea reprezentanților acestor categorii sociale și, implicit, în vederea asigurării dezvoltării economice a statului românesc sud-carpatic) unele măsuri ce aveau o evidentă tentă protecționistă, printre acestea numărându-se și înființarea iarmaroacelor (târgurilor) de frontieră²¹, care, în viziunea neînduplecatului voievod român, trebuiau să devină puncte fixe, unice și obligatorii în desfășurarea tranzacțiilor comerciale cu negustorii din Transilvania, inițiativă ce a avut drept consecință izbucnirea unui adevărat

Turcul” (*Ibidem*, nr. CXX, p. 205 și 206). Printre sfetnicii lui Țepeș s-au mai numărat paharnicul Stoica și stolnicul Tocsaba (*Ibidem*, nr. CXVIII, p. 203-204).

15 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 137-138. Referitor la relațiile lui Vlad Țepeș cu boierimea, vezi întregul subcapitol (intitulat *Boierii*) din *Ibidem* (p. 127-139), precum și subcapitolul *Vlad Țepeș și boierii*, aflat în capitolul II din Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș Dracula între legendă și adevăr istoric*, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 86-96.

16 În Evul Mediu, în Țările Române, prin termenul de «viteaz» era desemnată o persoană ce făcea parte dintr-o categorie de stăpâni de pământ, similară cavalerilor din apusul Europei și având sarcini militare deosebite. Voievozii noștri au ridicat pe mulți dintre oștenii lor, care s-au remarcat pe câmpul de luptă, în rândul vitejilor, îndeosebi din a doua jumătate a secolului XV și, mai ales, de către Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș (Tiberiu Ciobanu, *Glosar*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt și strălucita sa victorie de la Vaslui obținută împotriva turcilor otomani*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2015, p. 633).

17 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 95.

18 Acum este menționat pentru prima oară armașul în Țara Românească, în Moldova această dregătorie fiind atestată pentru întâia dată la 13 martie 1489 (*Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 99).

19 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 138.

20 *Istoria militară a poporului român*, vol. II, p. 260.

21 *Ibidem*, p. 258.

război între Dracula și trufașul patriciat²² al prosperelor orașe săsești Brașov și Sibiu²³.

Interesul deosebit arătat înfloririi vieții social-economice a țării sale este demonstrat și de faptul că Vlad Țepeș a încurajat și susținut o intensă activitate de defrișare a unor păduri seculare (cum ar fi Codrii Vlăsiei²⁴), prin aceasta urmând să mărească suprafața arabilă a statului medieval românesc sud-carpatic, știut fiind faptul că „pondera cea mai mare în economia acelor vremuri revenea producției agricole”²⁵. Drept consecință, numărul așezărilor omenești din epoca sa va crește simțitor (majoritatea populației sătești locuind acum în câmpie), măsurile luate de Vlad Țepeș în acest sens vizând desigur întărirea mediului rural, căci acesta era izvorul principal în constituirea forțelor armate ale epocii²⁶.

Politica promovată pe plan intern de Vlad Țepeș a impulsionat și dezvoltarea târgurilor și așezărilor comerciale din Țara Românească²⁷. Sub oblăduirea lui Vlad Țepeș, mineritul, meșteșugurile și comerțul au cunoscut și ele, de asemenea, o înflorire deosebită și aceasta datorită, în special, climatului de siguranță instaurat, pedepsele deosebit de aspre aplicate răufăcătorilor din porunca sa având drept rezultat intensificarea circulației mărfurilor și o remarcabilă dezvoltare a drumurilor comerciale²⁸.

De asemenea, se știe că din dorința de a determina o impulsioneare a schimburilor comerciale în vederea dezvoltării economice a țării sale (lucru care avea drept consecință procurarea resurselor financiare necesare ducerii luptei antiotomane), Dracula a bătut și monedă²⁹. Prima emisiune monetară din vremea sa este un „ban” de argint anepigraf (adică fără niciun fel de inscripție) pe a cărui revers apare o stea cu coadă în forma literei «S», deci o cometă³⁰. Faptul că, potrivit datelor astronomice, la 8 iunie 1456, pe cerul Europei a apărut celebra cometă Halley (care a putut fi văzută pe parcursul unei întregi luni) i-a făcut pe specialiști să concluzioneze că Vlad Țepeș a fost influențat în alegerea imaginii pentru reversul monedei emise din porunca sa, chiar la începutul celei de-a doua dintre domniile sale, tocmai de acest rar și interesant

fenomen astronomic, „tulburătoare imagine, după cât se pare unică în numismatica europeană a epocii”³¹. Gândindu-ne la unicitatea lui Dracula în istoria noastră, dar și în cea universală, nu putem să nu sesizăm legătura uimitoare dintre evoluția carierei sale politico-militare și fenomenul astral amintit, care, în timp ce la epoca respectivă a insuflat o teribilă groază populației Europei, pentru el a reprezentat un semn „ceresc” sub care a reușit să-și înfrângă (și ucidă) rivalul (pe Vladislav al II-lea)³², precum și să urce în scaunul domnesc al strămoșilor săi³³. A doua emisiune monetară datorată lui Vlad Țepeș este un ducat³⁴ bătut, după toate probabilitățile, în perioada 1459-1461³⁵. Singurul exemplar al acestei emisiuni monetare, descoperit până în prezent³⁶, are inscripționat pe cele două fațete ale sale imaginii inspirate din tradiția iconografică bizantină. Pe avers, apare chipul lui Vlad Țepeș cu barbă, privit din față, stând în picioare, purtând [pe cap] o coroană și ținând în mâna dreaptă o *cruce lungă*, iar în cea stângă *globul cruciger*³⁷, practic „reprezentarea

31 *Ibidem*.

32 Acesta a domnit asupra Țării Românești din decembrie (după 4) 1447 și până în 1456 (între 15 aprilie și 3 iulie), cu o scurtă întrerupere între octombrie (înainte de 17-19) și începutul lunii noiembrie (după 31 octombrie) 1448, când tronul a fost ocupat de Vlad Țepeș în prima sa domnie (Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 801).

33 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 63; Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolul XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 118-119.

34 În Evul Mediu, în Țara Românească, „ducatul” era o monedă de argint, cântărind cam un gram și valorând trei „bani” (numele dat unor monede ce au circulat, de-a lungul timpului, pe teritoriul de astăzi al României și a căror valoare a variat după epoci și regiuni; monedă măruntă, inițial de argint, apoi de aramă, având cea mai mică valoare [Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 366]), al cărei prototip (model) era ducatul venețian de argint, bătut începând cu anul 1202 (*Ibidem*, p. 431).

35 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 99.

36 La Târgșor (în județul Prahova), „adică în locul unde vodă Vlad a înălțat o biserică (...) și unde a existat, în veacul XV, o curte domnească” (*Ibidem*).

37 *Ibidem*. Termenul de «glob cruciger» se referă la un simbol creștin de autoritate, care era utilizat în Evul Mediu, dar care se regăsește și în prezent pe unele monede, precum și în iconografie. Reprezintă un glob pe care este așezată o cruce, utilizat ca însemn regal, pentru încoronare, în mai multe monarhii din Europa. Este cazul îndeosebi al Sfântului Imperiu Roman de Neam German, unde era desemnat ca fiind „glob imperial”. Crucea de pe glob simbolizează dominația lui Dumnezeu asupra lumii întregi. Globul, în mâna împăratului, semnifică și proveniența divină a puterii pe care acesta o exercita. Mai simbolic încă, în iconografia medievală, talia obiectelor reprezenta importanța lor relativă, din acest punct de vedere, crucea fiind imensă, iar globul cu adevărat mic, totul simbolizând prioritatea lui Dumnezeu asupra problemelor omenești. Termenul provine din sintagma

22 Aici cu sensul de clasă conducătoare a orașelor săsești din Transilvania (Tiberiu Ciobanu, *op. cit.*, p. 536).

23 *Istoria militară a poporului român*, vol. II, p. 258-259.

24 Denumirea pădurilor care acopereau odinioară o vastă regiune din sudul României, inclusiv teritoriul orașului București și al județului Ilfov de astăzi (ro.wikipedia.org/wiki/Codrii_Vlăsiei).

25 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 102-103.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*, p. 103-105, 113, 123-126; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 97.

28 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 113-119.

29 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 63.

30 *Ibidem*.

tipică a împăratului bizantin, în dubla sa ipostază de apărător al creștinismului și deținător al puterii de aspirație universală³⁸. Pe revers este redat „bustul lui Iisus Hristos, văzut [tot] din față, binecuvântând cu mâna dreaptă, iar cu cea stângă ținând la piept Evanghelia³⁹. Practic „și această imagine a fost preluată tot din tradiția iconografică bizantină, fiind vorba de reprezentarea pe monede a lui *rex regnantium*, adică a vârfului ierarhic al tuturor suveranilor creștini⁴⁰. Punerea împreună pe aceeași monedă a celor două efigii, cu siguranță din inițiativa lui Vlad Țepeș, duce la concluzia că avem de-a face cu „un *ducat de cruciadă*, domnul român socotindu-se pe sine moștenitorul direct al vechilor tradiții bizantine de cruciadă și, deci, principalul adversar creștin al Semilunei, după dispariția lui Iancu de Hunedoara⁴¹.

Dacă din punct de vedere al politicii externe, Vlad Țepeș nu a făcut altceva decât să acționeze în conformitate cu linia trasată de înaintașii săi, poziția sa antiotomană fiind una tradițională (fiul lui Vlad Dracul remarcându-se în mod deosebit datorită conjuncturii internaționale excepționale [dar, bineînțeles, și ca urmare a personalității sale ieșite din comun], care a determinat apariția unei legende supradimensionate, ce s-a extins rapid dincolo de frontierele țării sale), pe plan intern acest valoros nepot al marelui Mircea este un deschizător de drumuri, el enunțând cu claritate conținutul programului său politic încă de la începutul celei de-a doua domnii, pe care a exercitat-o asupra Țării Românești, când într-o scrisoare trimisă brașovenilor, la 10 septembrie 1456, le scria acestora că „gândiți-vă și voi că atunci când un om sau un domn este puternic și tare, atunci poate să facă pace după cum vrea; dar când este fără putere, un altul mai tare va veni asupra lui și va face cu dânsul ce va voi⁴². Prin urmare, în timp ce până la el domnitorii români

latină „globus cruciger” (constituită din cuvintele „globus”, adică „sferă, glob”, și „cruciger” [compus la rândul său din substantivul „crux, crucis”, adică „cruce” și din verbul „gero, gerere, gessi, gestum”, adică „a purta”], cuvânt care înseamnă „purtător de cruce”) și are înțelesul de „glob purtător de cruce” (ro.wikipedia.org/wiki/Globus_cruci-ger).

38 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 99.

39 *Ibidem*.

40 *Ibidem*.

41 *Ibidem*; Octavian Iliescu, *Ducații necunoscuți emiși de doi voievozi ai Țării Românești în secolul al XV-lea*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, anii LXXVII-LXXIX (1983-1985), București, 1987, p. 268-278. *Semiluna* = parte a discului Lunii, în formă de semicerc, luminată de Soare în timpul uneia dintre fazele astrului; Luna privită în faza primului și a ultimului pătrar; semn simbolic al Islamului, reprezentând Luna în faza de creștere, în formă de „seceră”; figurativ, Imperiul Otoman; turcii, musulmanii; islamul, mahomedanismul (dexonline.ro/definiție/-semilună).

42 *Documenta Romaniae Historica D. Relațiile între*

au urmărit să realizeze un echilibru prin promovarea unei colaborări cu reprezentanții clasei stăpânitoare sau chiar au acceptat tutela acesteia, „Drăculea” a promovat o cârmuire totalitară, subordonând programului său de guvernare anarhică și vicleană boierime printr-o serie de măsuri extrem de dure.

Astfel, consolidarea puterii centrale înfăptuită de Vlad Țepeș a permis mobilizarea tuturor forțelor de care dispunea Țara Românească în vederea stopării expansiunii otomane și împiedicării dispariției stătalității românești sud-carpătine, și nu numai (deoarece temerarele sale fapte de arme au salvat de la stingere și celelalte două țării românești, Transilvania și Moldova, ba chiar întreaga creștinătate central și vest-europeană), obiectiv realizat cu succes de vajnicul descendent al Basarabilor Drăculești, care s-a dovedit a fi omul potrivit la locul potrivit, apărut providențial tocmai atunci când era nevoie mai mare de el, așa cum Dumnezeu a făcut posibil acest lucru ori de câte ori românii s-au confruntat, în îndelungata și zbuciumată lor existență, cu mari greutăți.

Îngrădirea privilegiilor boierimii muntene nu a rămas fără replică din partea acesteia, Vlad Țepeș confruntându-se de-a lungul guvernării sale cu o serie de comploturi și chiar revolte armate de o amploare mai mare sau mai mică, inițiate de nestatornicii reprezentanți ai clasei stăpânitoare de la sud de Carpați. Îndeosebi aplicarea „prădalicii⁴³ a provocat adevărate răzmerițe ale unor mari boieri, cum ar fi cea a lui Albu „cel Mare⁴⁴, care a avut loc în primăvara anului 1459⁴⁵. Fiu al lui Albu Toxabă, ce fusese „prim sfetnic domnesc și adevăratul conducător politic al țării în vremea Alexandru Aldea⁴⁶ și, deci, un

Țările Române, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 458-459; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1, București, 1911, p. 46.

43 În Evul Mediu, în Țara Românească, dreptul domniei de a lua pe seama sa averea celor morți fără urmași de sex bărbătesc; bun funciar trecut în stăpânirea domniei la stingerea descendenței masculine a proprietarului (dexonline.ro/definiție/prădalică). Această veche prevedere juridică („prin care se putea lua averea boierilor hieleni” [Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 128]) este, însă, atestată documentar ca fiind aplicată abia în vremea lui Țepeș, referiri la ea apărând în hrisovul emis la 20 septembrie 1459 (*Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. I, nr. CXVIII, p. 203-204).

44 Numit astfel pentru a nu fi confundat cu fratele său mai mic Albu vistierul, care se refugiase la Brașov și se afla în anturajul pretendentului la domnie Dan al III-lea cel Tânăr (Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 129-130; Pavel Chihaia, *Cititorii ale voievozilor Drăculești*, în volumul *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 73).

45 Pentru datarea răscoalei lui Albu „cel Mare” în 1459, vezi Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 72.

46 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 91. Alexandru I. Aldea a fost unul din fiii lui Mircea cel Bătrân și a cârmuit Țara

adversar al lui Vlad Dracul, tatăl lui Țepeș (fapt pentru care i-au fost confiscate satele Glodul și Hința)⁴⁷, Albu cel Mare (și rudele sale), nemulțumit de punerea în practică a severei măsuri pomenită mai sus, s-a ridicat la luptă împotriva lui Vlad Țepeș, care, însă, va îneca în sânge această rebeliune⁴⁸, după 23 aprilie 1459⁴⁹. Participanții la complotul pus la cale de Albu cel Mare, în frunte cu acesta, au fost condamnați la moarte, confiscându-li-se totodată și averile⁵⁰.

Se pare că această ridicare la luptă a boierimii s-a aflat în strânsă legătură cu „reizbucnirea crizei cu

Românească între februarie-martie 1431 și decembrie 1436 (Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 392; *Istoria României în date*, p. 454).

47 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

48 Această revoltă împotriva lui Țepeș „nu poate fi însă considerată o răscoală boierească, cu o participare masivă, ci doar o acțiune a unui grup izolat care n-a reușit să-și atragă atunci suficienți aderenți” (Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 128-129).

49 *Ibidem*, p. 299. Acest fapt reiese dintr-o scrisoare ce poartă această dată, din care aflăm despre o serie de boieri ce au fost executați în urma răzmeriței conduse de Albu „cel Mare”. Printre aceștia s-au numărat și Codrea, mare boier muntean ce fusese vornic în Sfatul domnesc al lui Vlad Țepeș și care avea, așa cum reiese din epistola amintită, la Brașov, obiecte de valoare, estimate la 3.000 de florini de aur, ce erau revendicate de regele Ungariei, Matia Corvin (Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, doc. nr. XCI, p. 52). În actul oficial, emis la 16 aprilie 1457, Codrea apare încă printre membrii divanului domnitorului (*Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. I, nr. CXV, p. 199 și 200), însă, în cel redactat la 5 martie 1458 nu îl mai întâlnim pe lista dregătorilor (*Ibidem*, nr. CXVII, p. 202), „ceea ce atestă că, probabil, la această dată era deja căzut în dizgrație” (Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 92).

50 Potrivit *Povestirilor germane*, pedeapsa a fost înspăimântătoare, Vlad Țepeș poruncind „să fie nimic un neam mare, de la cel mai mărunț până la cel mai însemnat – copii, prieteni, frați, surori – și a pus să fie trași cu toții în țepă” (Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic cu cinci portrete*, București, 1896, p. 91-92; Constantin I. Karadja, *Incunabile* povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în volumul *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, Editura Cartea Românească, Cluj, 1931, p. 203). *Termenul «incunabul» se referă la un exemplar dintr-o carte tipărită în primii ani ai introducerii tiparului (inventat în anul 1440 de către tipograful german Johann Gutenberg [1400-1468]), mai precis înainte de 31 decembrie 1500. Prin extensie, termenul este folosit pentru a desemna un exemplar care face parte dintre cele mai vechi tipărituri; carte foarte veche și prețioasă. Provine din latinescul „incunabulum”, care înseamnă „leagăn, început, obârșie, loc de origine, locul unde s-a născut cineva”, aici având sensul de „carte de început” (ro.wi-kipedia.org/wiki/Incunabul; dexonline.ro/definiție/incunabul; dexonline.ro/definiție/Gutenberg).

Brașovul, în iarna 1458-1459, și reapariția lui Dan (cel Tânăr – n.n.T.C.) la hotar⁵¹, căci „atunci pare să fi luat Vlad Țepeș hotărârea să lichideze pe candidații potențiali la tron ce se găseau în țară, printre care s-a numărat și Stanciul, unchiul lui Nicolaus Olahus⁵², «prins în cursă» de «Dracula» și ucis cu securea⁵³. Desigur că „unii dintre cei vizați, cum a fost Ștefan (Stoian), tatăl lui Olahus, au scăpat cu fuga, iar alții – este cazul lui Albu «cel Mare» – au apucat armele⁵⁴.”

Despre „răscoala” boierilor, izbucnită și desfășurată în 1459, aflăm și dintr-un hrisov, datat 1 aprilie 1551⁵⁵, în care este consemnat faptul că „în zilele lui Vlad voievod Țepeș a fost un boier ce se chema Albul cel Mare (...), care s-a ridicat domn peste capul lui Vlad voievod Țepeș, iar Vlad voievod a ieșit cu oaste împotriva lui și l-a prins și l-a tăiat pe el și pe tot neamul lui⁵⁶. Precizarea că „boierul Albu cel Mare «s-a ridicat domn» presupune o înrudire a înaintașilor săi cu casa domnească a Țării Românești, numai așa având temei juridic pretenția sa⁵⁷. Totuși, „este dificil să fie admisă o asemenea ipoteză în absența unor documente concludente, Albu cel Mare nefiind singurul boier care a încercat să uzurpe puterea domnului fără a fi descendent din neamul legitim, deci argumentul logic nu este suficient și convingător⁵⁸.”

51 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

52 Nicolaus Olahus a fost un înalt prelat catolic (el deținând, succesiv sau chiar concomitent, următoarele funcții ecleziastice: episcop de Zagreb, episcop de Eger, arhiepiscop de Strigonium și primat al Ungariei, cardinal), om de stat (el îndeplinind, pe rând sau chiar în același timp, următoarele funcții politico-administrative: secretar și consilier regal, cancelar, regent și guvernator general al Ungariei habsburgice], mare nobil feudal, investit de Carol al V-lea (împăratul Sfântului Imperiu Roman de Neam German între 1519-1556 [*Istoria lumii în date*, p. 561], cu titlul de baron) și erudit umanist (teolog, istoric, filosof și scriitor) de origine română, care a trăit între anii 1493-1568 (*Dicționar enciclopedic*, vol. V, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 36).

53 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

54 *Ibidem*. Nicolaus Olahus „a asimilat numele tatălui său (Stoian – n.n.T.C.) cu acela de Ștefan, aflat la mare cinstire în societatea maghiară” (*Istoria Românilor*, vol. IV, p. 351), deoarece întemeietorul Regatului Ungar și primul rege al acestuia s-a numit Ștefan. Este vorba despre Ștefan I cel Sfânt, care a domnit între 1000/1001-1038 (*Istoria lumii în date*, p. 564).

55 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 90.

56 *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, *veacul al XVI-lea*, vol. III, Editura Academiei R.P.R., București, 1952, doc. nr. III, p. 4; *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. V, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, doc. nr. III, p. 6.

57 Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

58 Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 129.

Partizanii Dăneștilor (cealaltă ramură principală a dinastiei Basarabilor), ca de altfel toți cei nemulțumiți de politica promovată de Țepeș, care au reușit să scape cu viață, s-au refugiat în Transilvania, de unde au continuat să uneltească împotriva acestuia. După cum am văzut, însă, o bună parte dintre boieri au colaborat cu Dracula, chiar dacă doar puțini dintre ei s-au dovedit a fi până la capăt adepții săi sinceri.

Practic, în anul 1459, Vlad Țepeș a învins decisiv cerbicia mării boierimi muntene, lucru necesar „pentru a putea (...) înfrunta furia musulmană”⁵⁹, căci pentru aceasta „trebuia cel puțin ca în țara lui să domnească ordinea și liniștea, pentru ca numai un gând și o inimă să se scoale în contra păgânului. Și într-adevăr că acum Vlad (Țepeș – n. n. T. C.) își ajunsese scopul și încă cu destulă grăbire”⁶⁰.

Politica internă a lui Vlad Țepeș a fost, de altfel, foarte bine caracterizată (chiar dacă, uneori, cu exagerări atunci când se referă la anumite aspecte) de către istoricul bizantin Laonic Chalcocondil⁶¹, care spunea despre Dracula că după ce „a ajuns la domnie, mai întâi și-a făcut o gardă personală, nedespărțită de el; după aceea, chemând câte unul dintre boierii săi, despre care putea crede că ar fi în stare să ia parte la trădarea pentru schimbarea domnilor, îl slujea și-l trăgea în țepă, împreună cu toată casa, pe el, pe copii, femeie și slujitori, încât am auzit că acesta singur între toți bărbații, câți îi știm noi, a ajuns să facă o mare ucidere de oameni. Pentru a-și întări domnia (pare) să fi ucis în puțin timp ca la douăzeci de mii de bărbați, femei și copii; căci înconjurându-se de un număr de ostași și trabanți (mercenari pedestri – n.T.C.) aleși și devotați, le dăruia acestora banii și averea cu toată bunăstarea și situația celor uciși, astfel încât peste puțin timp a ajuns la o schimbare radicală și omul acesta a prefăcut cu totul organizația Daciei⁶² (Țării Românești – n. n. T. C.). Și peoni⁶³, nu puțini despre care credea că au

vreun amestec în treburile publice, necruțându-l pe nici unul dintre aceștia, i-a ucis în număr foarte mare”⁶⁴.

Aparent, nu tocmai favorabil lui Vlad Țepeș, acest portret făcut de cronicarul grec este, practic, unul ce nu diferă de cel al unui monarh tipic chiar și pentru occidentul Europei acelei epoci, când principii, regii și împărații căutau pe toate căile să întărească puterea centrală a statelor lor prin îngrădirea privilegiilor clasei stăpânitoare⁶⁵. Tot Chalcocondil este cel care surprinde în lucrarea sa adevăratele motive care au stat la baza atrocităților comise de aprigul voievod român, notând că atunci „când a crezut așadar că-și are domnia Daciei (Țării Românești – n.n. T.C.) pe deplin consolidată, se purta cu gândul să se lepede de împărat (de sultan – n.n. T.C.)”⁶⁶.

Prin urmare, motivele erau de ordin politic, „această cruzime [având] și o rațiune de stat, căci atunci când s-a simțit stăpân pe situație, Vlad Țepeș a dezlănțuit războiul antiotoman”⁶⁷. Așa cum am precizat deja (la nota 63), „prin peoni, cronicarul bizantin îi desemnează pe maghiari, [aspect ce constituie, probabil], și o dovadă că unii dintre aceștia dețineau poziții importante în Țara Românească, fapt explicabil pentru condiția politică de atunci a acestui stat. Stilul destul de obscur al aceluiași autor arată că «Vlad» îi pedepsea pe peoni «cu știrea împăratului», adică a sultanului turc, pentru a câștiga mai mult încrederea acestuia, dar și din dorința «că doar astfel și-ar întări domnia, ca să nu aibă necazuri, când bărbații de frunte ai Daciei (Țării Românești – n.n.T.C.) s-ar răscula iarăși și i-ar aduce pe peoni în ajutor ca aliați». Este posibil ca peonii din acest context să fi fost de fapt negustorii sași, cu care voievodul s-a aflat în conflict. Fiind și aceștia din Transilvania, iar autorul la mare distanță de evenimente, confuzia este explicabilă”⁶⁸.

În concluzie, Dracula, „străin de milă și închinare”⁶⁹, și-a pus întreaga capacitate, precum și „cumplita lui fire, în slujba țării sale și, după ce o curățî de relele lăuntrice (...), el puse piept contra înjosirii în care căzuse Țara Românească”⁷⁰.

59 *Ibidem*, p. 169; Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-lea (îngrijită de I. Vlădescu), vol. IV, Editura „Cartea românească”, București, 1924.

60 *Ibidem*; Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 169.

61 Laonic Chalcocondil a trăit între 1423 și 1470 sau, potrivit altor specialiști, el ar fi decedat „mult mai târziu, abia către 1490” Ștefan Andreescu, *op. cit.* p. 197).

62 Trimitere la Țara Românească, deoarece cronicarul bizantin a utilizat în permanență pentru a denumi statul românesc sud-carpatin numele antic de „Dacia” (Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 172).

63 „Peoni” este denumirea dată ungarilor de către istoricul greco-bizantin Laonic Chalcocondil, în lucrarea sa *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine*. De asemenea, Ungaria o numește «Peonia», iar Transilvania «Peonodacia» sau «Dacia peonilor», dovedindu-se un foarte bun cunoscător atât al realităților etnice (adică al faptului că populația predominantă din această țară era și este

cea românească, pe care o numește „dacă”), cât și al statutului politic deținut de Transilvania, aflată sub stăpânirea Regatului Maghiar, adică a „peonilor” (Tiberiu Ciobanu, *Glosar*, în *op. cit.*, p. 538).

64 Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine* (ediție în limba română de Vasile Grecu), Editura Academiei R.P.R., București, 1958, p. 283.

65 *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 350.

66 Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283.

67 *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 351.

68 *Ibidem*.

69 Alexandru D. Xenopol, *op. cit.*, ediția I, vol. II, partea a II-a, Tipo-Litografia „H. Goldner”, Iași, 1889, p. 293.

70 *Ibidem*.

Bibliolog Gabriela Șerban

(Bocșa)

Oameni de ieri și de azi (3)

Ilie Telescu, veritabil român, inimos dascăl și preot curajos

Abstract: *Ilie Telescu was born in Bocșa Montană (Caraș-Severin County) in 1839, to a family of Romanian Greek-Catholic miners. He attended the primary school in Bocșa, then the secondary school and the Greek-Catholic Teacher's Training School in Oradea and became a teacher.*

Between 1860 and 1863, he studied Greek-Catholic theology in Oradea.

In 1868, he was transferred to the Greek-Catholic parish in Cenad, where he was a teacher and a priest.

Ilie Telescu was a complex personality, a patriot who loved peace and unity. In 1875, he and 801 people turned to Orthodoxy, reactivating the old Romanian Orthodox parish in Cenad. He was actively involved in the cultural life of the locality, where he set up a reading society.

Keywords: Cenad, priest, teacher, Comloșul Mare, Greek-Catholic, Orthodoxy, Bocșa, Gheorghe Cotoșman, church

Ilie Telescu s-a născut într-o familie de mineri români uniți din Bocșa Montană, jud. Caraș-Severin, în anul 1839.¹ Fiind vorba despre o familie de mineri cu numele Telescu, pe mine mă duce gândul că aceștia ar fi fost veniți în Bocșa de la Ocna de Fier.

Școala primară a urmat-o în comuna natală (Bocșa), apoi studiază gimnaziul inferior și preparandia greco-catolică din Oradea, obținând în 1859 diploma de învățător. În același an se căsătorește și va avea șapte copii. Între anii 1859-1863 funcționează ca învățător confesional în comuna Comloșul Mare².

Ca elev extraordinar, între 1860-1863 studiază Teologia greco-catolică din Oradea, iar la 19 decembrie 1863 este hirotonit preot de episcopul Alexandru Dobra al Lugojului pentru parohia din Arad, unde servește ca preot unit din 1863 până în 1868, când este transferat, în aceeași

calitate, la parohia greco-catolică din Cenad, funcționând în același timp și ca învățător confesional unit.

Făcând referire la „Uniația, teatru de sminteață religioasă și națională”, pr. Gheorghe Cotoșman descrie contextul în care episcopia unită din Lugoj îl trimite ca paroh la uniții din Cenad pe preotul Ilie Telescu, insistând pe abilitățile acestuia și pe complexa sa personalitate: „Om cu judecată și viziune clară, pătruns de sentimente curat românești, nu putea rămâne indiferent în fața spectacolului sinistru ce se desfășura înaintea ochilor săi. Dintru

Imagine din Bocșa.

început, preotul Telescu și-a pus în gând să adune ceea ce înconștienții, cot la cot cu dușmanii, au reușit să risipească; să vindece rana pricinuită corpului spiritual al bisericii din Cenad de racila uniației. Metodic și prudent, își pregătește credincioșii uniți în mod tacit ca într-o zi să poată întinde o mână de înfrățire fraților rămași în comuniune religioasă cu sârbii și astfel să refacă frontul ortodoxiei și al românismului din Cenad. Românii ortodocși față de care manifestau o grijă părintească, curând își exprimară dorința de a-l avea păstor sufletesc.”³

Despre activitatea preotului Ilie Telescu⁴ și despre un important act de patriotism consemnează pr. dr. Gheorghe Cotoșman astfel: „Spre a reface frontul românesc și ortodox spart de dușmanii neamului prin meteahna străină a uniației, preotul Telescu se leapădă de uniație la 4 noiembrie 1875, revenind la legea străbună cu majoritatea enoriașilor săi.

În vreme ce acțiunile românilor ortodocși și uniți sub imperiul legii sângelui și sub înțeleapta conducere

1 Pr. Gheorghe Cotoșman. *Din trecutul Bănatului. Comuna și bisericile din Giridava-Morisena-Cenad. (Monografie istorică)*. Prefață de pr. dr. Nicolae M. Popescu. Cartea a IV-a. Timișoara, 1935; ed. a II-a îngrijită de prof. Gheorghe Doran. Timișoara: Marineasa, 2009, p. 99-100.

2 Vezi Pr. Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului*. C. III, p. 380.

3 Pr. Gheorghe Cotoșman. *Din trecutul Bănatului...C. IV. op. cit.*

4 Maria Berényi. *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785-1918)*. Budapesta: Cărțile „Dunărea”, 1990 și Maria Berényi. *Personalități marcante în istoria și cultura românilor din Ungaria (sec. XIX): Studii*. Giula, 2013.

a preotului Telescu convergeau spre același țel înalt și sublim, dușmanii apropiării fac denunț la Consistoriul din Lugoj, pe motiv că Telescu prejudiciază și prilejuiește „sfânta unire” din Cenad. La 4 noiembrie 1875, o comisie de anchetă, trimisă de Consistoriul unit se prezintă la Primăria comunei Cenadul Mare spre a cerceta acuzațiile formulate contra preotului. Fiind Vinere tânără (una din cele 12), preotul Telescu era prin comună la sfințirea de case. Nu s-a arătat deloc surprins de vestea ce i se aducea, știindu-și sufletul neprihănit. Dimpotrivă, a crezut că este momentul bine ales spre a-și aduce la îndeplinire planul pe care îl preconizase cu atâta fermitate încă de la pășirea sa în parohie. De aceea, întorcându-se acasă, se dezbracă de reverendă și se îmbracă în haine civile, luă apoi cheile capelei și ale școlii, precum și matricolele bisericești și se îndreptă spre Primărie. Aici era adunată multă lume pentru plata impozitelor. Intrând în sala mare a Primăriei, unde era comisia anchetatoare, fără să aștepte să fie interogată, aruncă cu dispreț cheile și matricolele pe masa din fața comisiei, adăugând: „De azi încolo nu mai sunt unit!” – și îndată a părăsit sala. Comisia care, firește, nu se aștepta la așa ceva, a rămas complet deziluzionată, încremenită și trăznită. Poporul, martor al acestei scene, unică în felul ei, s-a asociat cu mare însuflețire hotărârii eroice a preotului Telescu. Întâmplarea a avut un răsunet formidabil în întreaga comună. În aceeași zi, 801 suflete fac declarația de trecere sau, mai bine zis, de revenire la ortodoxie, spunând: „A trecut popa Telescu și noi suntem de azi Telești!”, rămânând la uniație numai țiganii și vreo câțiva români uitați de sine. Comisia anchetatoare, hulită și urmărită de popor, părăsește comuna cu rușine mare.⁵

Telescu n-a fost un apostat, ci un mare și înflăcărat român, care, ascultând vocea conștiinței, și-a dat seama la timp că dânsul nu poate fi utilizat ca unealtă în mâna inconștienților înstrăinați și a dușmanilor națiunii și bisericii și, deci, revenirea la dreapta credință, în care i-au murit moșii și strămoșii, îi face cinste și-l înalță în ochii posterității.⁶

Adăugând grupului revenit la matca ortodoxiei pe românii ortodocși despărțiți de sârbi, preotul Telescu a restaurat și reactivat străvechea parohie ortodoxă română din Cenad, redându-i independența din trecut. La 21 noiembrie 1875, episcopul Aradului, Ioan Mețianu, îl numește administrator

parohial ortodox român în Cenad, iar anul următor, 1876, fiind ales paroh, este investit și cu singhelie.

Om de o rară energie și spirit de abil organizator, preotul Telescu a adus reale și neprețuite servicii bisericii noastre din această comună, care numai mulțumită priceperii, devotamentului și zelului său apostolic a putut ajunge în starea de înflorire în care se găsește azi. De numele lui sunt legate cele mai frumoase opere ce constituie podoaba sufletului uni neam: Biserica și Școala. Poporul dreptcredincios, condus cu înțelepciune de acest păstor evlavios – blând, dar autoritar – a jertfit cu drag pentru aceste cetăți, anghire tari și neclintite ale sufletului românesc. Distins slujitor și mare cântăreț, preotul Telescu a lăsat în urma lui o pleiadă de cântăreți de strană, care au imprimat acel timbru sublim slujbelor dumnezeiești oficiate de el numai în limba română.

Și, în afara bisericii, în viața obștească, comunal-administrativă, a știut să-și impună autoritatea sa necontestată de nimeni. Era respectat pentru conduita sa ireproșabilă, pentru caracterul său ferm și pentru capacitatea și voința sa de muncă, nu numai de către români, ci și de restul locuitorilor comunei Cenad.⁷

Preotul Ilie Telescu a fost implicat în viața culturală a Cenadului, în răspândirea culturii românești. Astfel, din ziarul „Albina” din 1872 aflăm că la Cenad, la 2 ianuarie, s-au pus bazele unei societăți de lectură, având ca membri „tineri meseriași și economi români”, iar președinte a fost ales preotul Ilie Telescu.⁸

Ilie Telescu moare la 9 martie 1891, la doar 51 de ani și este înmormântat în cimitirul ortodox român din Cenad.

Tot de la pr. dr. Gheorghe Cotoșman aflăm că, după moarte, cel care îi ia locul este fiul său, pr. Gheorghe Telescu. Acesta s-a născut în Arad în 1867. A urmat școala în Cenadul Mare, apoi Teologia în Arad. La început funcționează ca învățător în Cenad, apoi se căsătorește și ia parohia rămasă vacantă în urma decedării tatălui său pe care o păstorește timp de șapte ani. În această perioadă se dovedește a fi un demn urmaș al vrednicului său părinte, continuând și întregind opera acestuia. Din păcate, și acesta se stinge tânăr, la doar 31 de ani, lăsând cinci copii orfani. Este înmormântat tot în cimitirul român ortodox din Cenad.

7 Pr. Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului... C. IV. op. cit.*, p. 100.

8 Elena Csobai: *Comunitatea românească din Cenadul Unguresc* în: „Simpozion”: comunicările celui de-al X-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 18-19 noiembrie 2000). Redactor și editor responsabil Maria Berényi. Giula, 2001, p. 108-115. Și Maria Berényi: *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea /1821-1918/ Documente*. Giula, 1991.

5 Informații primite de pr. Gh. Cotoșman de la D. Bozianu, învățător pensionar, ginerele preotului Ilie Telescu.

6 Despre acest eveniment consemnează și Nicolae Brînzeu: *Unirea cu Roma și emanciparea Românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sârbească* în revista: *Cultura Creștină*. Anul XVI, iunie, nr. 6, Blaj, 1936.

Dr. Florin Zamfir

(Variaș)

Condiția materială a învățătorilor din comitatul Timiș, în secolul al XIX-lea

Abstract: *The financial situation of teachers was an important element that linked the Romanian School with the society, as teachers were paid from the contribution of the local community. In general, teachers' salaries in Timiș were modest in the 19th century. They varied from one locality to another, depending on the economic potential, but increased relatively towards the end of the same century, thanks to the efforts that the Romanian community made to comply with the salary-related provisions of the school legislation. As representatives of such a caring and noble profession, the Romanian teachers in the Timiș "comitat" served the national language and culture without asking to be paid according to the sacrifices they made.*

Keywords: teacher's salary, teacher's job, tax on culture, financial situation, occupational area, school legislation

Veniturile salariale și produsele agricole obținute din grădina primită în folosință, au constituit principalele mijloace de subzistență ale învățătorilor români din comitatul Timiș, în secolul al XIX-lea. Salariul anual avea o componentă în bani și una în natură. Quantumul acestuia era stabilit de comitetul parohial, care realiza un proiect de buget anual, pe care îl supunea spre aprobare sinodului parohial¹.

Sursa care asigura achitarea salariilor învățătoresți era darea culturală, contribuția specială pe care trebuiau să o plătească credincioșii dintr-o parohie².

Contribuția fiecărei familii la susținerea școlii era, conform legii, în proporție cu impozitul plătit către stat și cu numărul iugărelor de pământ aflate în proprietatea acesteia. În localitățile comitatului Timiș existau însă și alte criterii pentru stabilirea quantumului dării culturale: după numărul caselor (fără să se țină seama de nivelul diferențiat al veniturilor familiale); stabilirea unor trepte de contribuire, pe tranșe de venituri; repartizarea contribuției doar asupra familiilor care aveau copii la școală³.

1 *Dreptatea*, Timișoara, II, 1895, nr. 11, din 13/25 ianuarie, p. 6.

2 *Școala noastră populară și darea culturală*, Arad, 1918, p. 6-7.

3 F. Zamfir, *Condiția materială a învățătorului român*

Colectarea dării culturale, care asigura achitarea salariilor învățătoresți, se realiza cu dificultate, în special în comunitățile rurale. O cauză importantă care determina achitarea neregulată a salariilor învățătoresți era sărăcia poporului, întâlnită cu precădere în zonele rurale. Salariul învățătorilor era dependent de starea economică a localităților în care funcționau, de capacitatea comunităților de a contribui în natură și bani. Procesul-verbal al ședinței Sinodului parohial din localitatea timișeană Ohaba Forgaci, desfășurată la 13 ianuarie 1880, menționează la punctul 8 o serie de măsuri pentru încasarea salariului învățătoresc. Pentru achitarea componentei lui în natură, s-a stabilit o contribuție de 3 ½ litre⁴ de grâu și 3 ½ litre de porumb, de fiecare număr de casă. Produsele trebuiau predate învățătorului în prezența casierului școlar, în zilele de joi și duminică, în lunile iulie, august, septembrie și octombrie. Comisia școlară trebuia să fie foarte atentă la încasarea salariului, pentru ca „învățătorul să nu sufere”, menționează procesul-verbal. Componenta în bani a salariului se plătea o dată la trei luni, fiecare număr de casă contribuind cu 1 florin și 32 cr. anual, conform hotărârii Comitetului parohial din 3 mai 1881. În Ohaba Forgaci existau în acel moment, 304 numere de casă sau fumuri⁵.

Salariul învățătorilor era fixat înainte de organizarea concursului pentru un post vacant sau în timpul funcționării acestora, în caz de majorare. Concursul era o modalitate de stimulare a pregătirii pedagogice a învățătorilor, întrucât dotația acestora era diferită de la o localitate la alta și chiar în aceeași localitate, de la un post la altul. În formularul de concurs erau specificate veniturile asigurate de comunitate pentru postul declarat liber și ca atare fiecare învățător avea date de referință despre quantumul și structura salariului oferit. Criteriile decisive în alegerea învățătorilor erau pregătirea pedagogică, conduita morală și capacitatea de organizare a activităților culturale (cor, formație teatrală, organizarea bibliotecii)⁶. Concursurile pentru posturile învățătoresți vacante, erau publicate în ziarul vremii. Indiferent de modul cum era formulat anunțul, el trebuia să conțină oferta salarială pe care localitatea respectivă o făcea pentru postul respectiv.

confesional din comitatul Timiș, 1867-1900, în „Anuarul Asociației culturale Concordia Cenad” nr. 3, Editura Marineasa, Timișoara, 2007, p. 18-19.

4 Litra era o măsură de capacitate sau de greutate egală cu un sfert de litru sau de kilogram, Apud *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române* (în contin. DEXI), Editura Arc. Gunivas (Tipogr. Italia), 2007, p. 1056.

5 Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Ohaba Forgaci, nepag.

6 *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*. Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului, Arad, 1986, p. 151.

Dintr-un astfel de anunț, apărut în presă, aflăm că în anul 1883 localitatea Chesinț din comitatul Timiș scotea la concurs un post învățătoresc de clasa I, oferind un salariu de 300 de florini, 24 meți de bucate (jumătate grâu și jumătate porumb boabe), 8 orgii de lemne. Se mai acordau 10 florini pentru participarea învățătorului la conferințe și 5 florini paușal scripturistic (bani pentru instrumente de scris și maculatură). Învățătorul mai beneficia de cortel liber (locuință gratuită) și grădina de legume⁷.

Din parcurgerea conscripțiilor școlare din anul 1873, se poate constata o creștere în medie a salariilor învățătoresci. Localitățile de câmpie, ai căror locuitori dispuneau de produse cerealiere în măsură mai mare decât cei din zona montană, alocau o pondere importantă componentei în natură a salariului învățătoresc. În localitatea Alioș, sediu de inspectorat școlar, existau doi învățători: Veniamin Martini, la clasa de băieți, cu un salariu în bani de 168 fl. și bunuri în natură în valoare de 294 fl. și Toma Munteanu, la clasa de fete, cu un salariu de 105 fl. și bunuri în natură în valoare de 167 fl.⁸ După cum se observă, la ambele salarii componenta în natură o depășea pe cea în bani. Deși erau plătiți de aceeași comună, cei doi învățători aveau salarii diferite, la aceasta contribuind probabil vechimea, performanțele profesionale, implicarea în problemele comunității. În localitatea Petroman, salariul învățătoresc era de 300 de florini și 6 orgii de lemne. Având în vedere că învățătorul avea un venit lunar de 25 de florini, iar 100 kg. de grâu se vindeau cu 5 florini, cu salariul de pe o lună învățătorul putea să-și cumpere 500 kg. de grâu⁹. Începând cu data de 12/24 aprilie 1876, comitetul parohial din Timișoara-Fabric îi aprobă învățătorului Traian Lungu un salariu de 500 de florini, la care se adaugă: 150 de florini pentru chiria locuinței, 19 florini pentru rechizite, 11 metri și 40 centimetri de lemne de foc, din care trebuia să se încălzească și școala¹⁰.

Deși multe dintre localitățile timișene, ofereau salarii în bani și în natură care depășeau 300 de florini, existau și localități a căror situație economică nu le permitea o remunerare corespunzătoare a învățătorilor. De pildă în localitatea Susani, retribuția învățătorului era de doar 80 de florini în numerar și bunuri în natură în valoare de 110 florini¹¹.

7 *Biserica și școala*, Arad, VII, 1883, nr. 35, din 28 august/9 septembrie, p. 321.

8 V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 100.

9 Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Petroman, nepag.

10 Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în contin. D.J.T.A.N.), *Fond familial Lungu-Puhallo*, act 160/1876, fila 1.

11 V. Popeangă, *op. cit.*, p. 135.

Cu unele excepții, localitățile care asigurau venituri salariale substanțiale beneficiau și de învățători mai bine pregătiți, deoarece concurența pentru aceste posturi era mai mare. Din rapoartele comisarilor școlari realizate cu ocazia examenelor, se poate constata că învățătorii retribuiți mai bine aveau și rezultate pe măsură cu elevii, pe când la cei cu dotație slabă, rezultatele

Clasă de elevi la școala românească din Cenad, în 1935.

Foto: Colecția Rodica Pitic.

erau așisderea. Învățătorii din Ghilad, Petroman, Voiteg (Protopopiatul Ciacova), Jebel, Buziaș (Protopopiatul Jebel), care aveau un salariu corespunzător, în urma examenelor de la sfârșitul anului școlar 1879-1880, au obținut calificativul foarte bine. Învățătorul din comuna Omor (Protopopiatul Ciacova), care era retribuit mai slab, a obținut calificativul de mijloc (satisfăcător) cu ocazia examenului. În rubrica „observații”, din dreptul acestei localități, comisarul școlar menționează că în perioada iernii nu s-au ținut cursuri, deoarece a lipsit combustibilul necesar pentru încălzirea sălii de clasă. În localitatea Icloda (Protopopiatul Jebel), unde învățătorul era foarte slab remunerat, nici activitatea didactică nu se desfășura în condiții corespunzătoare din moment ce la sfârșitul anului școlar 1879-1880, aici n-a avut loc examen, deoarece copiii au frecventat cursurile numai până la Paști¹².

Salarizarea învățătorilor putea fi influențată într-un sens negativ și de neînțelegerile existente la nivel local, între conducătorii localităților și personalul didactic. Această situație se întâlnea în anul 1883, în localitatea timișeană Drașina. Aici, judele comunal (primarul) nu se afla în relații amiabile cu preotul și învățătorul și nu-i sprijinea la încasarea cultului. Învățătorul era nevoit să meargă din casă în casă pentru a-și aduna măcar o parte din salariul și așa destul de modest¹³.

12 *Ibidem*.

13 *Luminătorul*, Timișoara, IV, 1883, nr. 29, din 9/21

Funcționând la școli confesionale, majoritatea învățătorilor români din comitatul Timiș aveau și atribuții cantonale, venitul realizat în această calitate fiind inclus în salariul lor anual. Ei îi sprijineau pe preoții locali la înmormântări, cununii și parastase.

Pe lângă salariu, comunitatea îi asigura învățătorului și o locuință gratuită, care se situa de regulă lângă clădirea școlii sau chiar făcea corp comun cu aceasta. Dacă în localitate nu exista locuință pentru învățător, atunci la salariu se adăuga o sumă de bani suficientă pentru închirierea uneia. Locuințele învățătoarești se compuneau de obicei din bucătărie,

Clasă de fete la școala germană din Cenad, în 1932.

Foto: Colecția Franz Kahles.

1-2 camere și dependințe. În anul 1890, când s-a dat în folosință noua clădire a școlii confesionale ortodoxe din Petroman, aceasta conținea pe lângă sala de clasă și locuința învățătorului cu o bucătărie, două camere, cămară, șopron și cotețe pentru păsări¹⁴. Constatând că unii învățători nu locuiesc în spațiul amenajat special pentru ei în cadrul școlii, Consistoriul din Caransebeș a hotărât în ședința din 8 aprilie 1872, să le impună acest loc de reședință. În acest mod învățătorul s-ar fi putut îngriji atât de curățenia edificiului, cât și de purtarea cuviincioasă a elevilor înainte și după cursuri¹⁵.

Raportate la salariile medii din alte domenii, remunerațiile învățătoarești erau mici și plătite neregulat. Chiar dacă aveau mai mult timp liber, condițiile materiale nu le permiteau învățătorilor să călătorească. Cei de la țară erau ocupați și cu munca câmpului, dar cei din orașe trăiau cu precădere din salariu. Chiar și în vacanțe, învățătorii nu erau liberi, deoarece erau solicitați

aprilie, p. 4.

¹⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Petroman, nepag.

¹⁵ N. Bocșan, V. Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 319.

să participe la diverse cursuri metodice, pentru învățarea limbii maghiare sau la adunări învățătoarești. Toate acestea reclamau timp și cheltuieli. Unui jurat de la sat dacă făcea parte dintr-o comisie în localitate, i se plăteau 50 cr. și în afara localității un florin, indiferent dacă rezolva problema într-o oră sau într-un sfert de oră. În schimb învățătorii trimiși la cursurile pentru învățarea limbii maghiare trebuiau să se mulțumească cu 70 cr. pe zi, stând departe de casă și familie, timp de șase săptămâni¹⁶.

Pentru a îmbunătăți situația materială a învățătorilor, autoritățile școlare i-au încurajat să desfășoare și alte activități pe lângă acelea legate strict de profesie. Pentru a-i stimula pe învățători să cultive grădinile de pomi (livezi), Consistoriul din Arad a elaborat o instrucțiune în 15 noiembrie 1873, care prevedea ca din suma rezultată în urma vânzării altoilor, jumătate să revină învățătorului, $\frac{1}{4}$ să fie alocată pentru îngrijirea grădinii, iar $\frac{1}{4}$ să se depună în fondul școlar¹⁷. În anul 1883, Consistoriul arădean a decis ca la concursurile pentru posturile vacante, să fie preferați acei învățători care au avut bune rezultate pe terenul pomăritului și horticulturii¹⁸. În ședința din 9 aprilie 1880, Consistoriul din Caransebeș dezbate problemele stupăritului și mătăsăritului și decide să îndrume învățătorii spre aceste ocupații, pentru a-și spori veniturile¹⁹.

De obicei, învățătorii îndeplineau și calitatea de notari ai comitetelor parohiale, pentru această activitate fiind și remunerați. Astfel, prin hotărârea Comitetului parohial Ohaba-Forgaci, din 12 decembrie 1876, învățătorul Vasile Cimponeriu, ca notar al Sinodului și Comitetului parohial, este recompensat cu 8 florini pentru calcularea speșelor și veniturilor bisericesti²⁰.

Unii învățători își suplimentau veniturile, îndeplinind funcțiile de contabili sau directori ai unor bănci populare. În anul 1898, aflându-se în al nouălea an de directorat la institutul de credit „Chișodana”, adunarea acestuia i-a votat învățătorului Paul Ivi din Chișoda, un salariu de 200 de florini pe an²¹.

¹⁶ *Luminătorul*, Timișoara, V, 1884, nr. 63, din 8/20 august, p. 1-3.

¹⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Ohaba Forgaci, nepag.

¹⁸ *Luminătorul*, Timișoara, IV, 1883, nr. 6, din 19/31 ianuarie, p. 4.

¹⁹ N. Bocșan, V. Leu, *op. cit.*, p. 367-368; Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române din Caransebeș (AEORC), *Fond școlar*, IV, act 152/1880, nepag.

²⁰ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Ohaba Forgaci, nepag.

²¹ *Controla*, Timișoara, IV, 1898, nr. 14, din 24 februarie, p. 2.

Învățătorii confesionali puteau fi numiți ca „magiștri” la oficiile poștale mai mici, dar numai cu aprobarea prealabilă a autorităților școlare. Ei erau datori să participe și la recensămintele populației, în calitate de comisari de numerotare²².

Unii învățători aveau prin urmare și alte izvoare de venit, diversificându-și sfera ocupațională: scriitori la primării sau alte oficii, funcționari la institute de credit mărunte, conducerea stranei și respectiv a corului bisericesc, stupari, comercianți, producători de altoi, legumicultori. Cei mai mulți, însă, se ocupau cu agricultura, muncind alături de țărani în timpul liber. Cei harnici, care dispuneau de mult pământ, s-au înavuțit. Cei mai numeroși erau aceia care aveau la dispoziție puține vite și 3-8 iugăre de pământ, care le aduceau un venit neînsemnat. Existau învățători care nu aveau decât casa de locuit și o grădină, sau o bucată de vie ori un fânaț. Unii știau să tragă folos și din puținul care-l aveau, în schimb alții n-aveau spirit de întreprindere și erau delăsători²³.

Fie că funcționau în localități prospere, care le ofereau o remunerare consistentă, fie că dețineau și alte slujbe ori că proveneau din familii înstărite, unii învățători aveau o situație materială și un nivel de trai care depășea media veniturilor acestei categorii profesionale. De pildă, învățătorul timișorean Traian Lungu, avea o situație prosperă, de burghez înstărit²⁴.

Existau totodată și învățători a căror situație materială se afla sub nivelul subzistenței. Așa a fost învățătorul Ilie Amandia din Bucovăț, a cărui moarte o anunță preotul Gheorghe Bălan, într-o ședință specială a Comitetului parohial, din 10 martie 1879. Din expunerea sa, reiese că acest învățător a fost foarte sărac și cu familie numeroasă, astfel încât nu a avut nici măcar o haină pentru îngropăciune. La 16 martie 1879, protopopul Meletie Drăghici recomanda pe institutorul Nicolae Grofșorean ca învățător provizoriu în Bucovăț. Comitetul parohial nu a acceptat această propunere, ci l-a rugat pe părintele G. Bălan să suplinească postul de învățător, cu speranța că până la deschiderea concursului, se va găsi un preparand care s-ar învoi să ia în căsătorie pe fiica răposatului învățător Ilie Amandia (Protocolul ședinței Comitetului parohial din 29 aprilie 1879). În spirit de solidaritate cu familia celui dispărut, preotul se obligă să-i cedeze întreg venitul obținut din suplینirea postului învățătoresc²⁵.

22 I. Geț, *Administrația bisericească*, Oradea-Mare, 1912, p. 502.

23 *Foaia diecezană*, Caransebeș, XIII, 1898, nr. 3, din 18 ianuarie, p. 3-4.

24 I. D. Suci, *Emilia Lungu-Puhallo*, Timișoara, 1939, p. 7.

25 Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Bucovăț, nepag.

Învățătorii aveau dreptul să beneficieze de pensie, de asemenea puteau primi ajutor văduvele sau orfanii acestora. Pensionarea învățătorilor se baza pe articolele de lege XXXII din 1875 și XLIII din 1891. Erau îndreptățiți la pensie toți învățătorii (învățătoarele) ordinari și ajutători, prevăzuți cu diplomă de calificare. De pensie integrală beneficiau învățătorii care treceau de 40 de ani de serviciu. După 10 ani de slujbă (în care se socoteau și timpul serviciului militar, precum și cel petrecut ca prizonier de război), învățătorii se puteau pensiona cu 40 % din salariul propriu-zis. Pentru fiecare an care trecea peste 10, se adăugau 2 %. Înainte de 40 de ani de serviciu, se puteau pensiona numai cei considerați bolnavi sau incapabili. Învățătorii puteau fi pensionați din oficiu, în cazul în care se constata incapacitatea lor²⁶.

Dintr-un conspect datat cu 24 aprilie 1891, despre învățătorii pensionați, văduvele și orfanii ajutamați, ne putem crea o imagine despre sumele de bani alocate pentru fiecare din aceste trei categorii sociale. Astfel, în Protopopiatul Jebel erau doi învățători pensionați cu câte 100 de florini și două văduve ajutate cu câte 84 de florini. În Protopopiatul Ciacova exista un învățător pensionat cu 100 de florini, o văduvă ajutată cu 84 de florini și trei orfani sprijiniți cu câte 25 de florini. În Protopopiatul Vârșeț au fost pensionați doi învățători cu câte 120 de florini, două văduve au primit câte 84 de florini și trei orfani au fost ajutamați, dintre care doi cu câte 50 de florini și unul cu 25 de florini²⁷.

Veniturile salariale ale învățătorilor români timișeni au fost pe ansamblu modeste în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Ele variau de la o localitate la alta în funcție de potențialul economic al fiecăreia, dar au cunoscut o sensibilă creștere spre sfârșitul aceluiași secol, ca urmare a eforturilor făcute de comunitățile românești de a se acomoda prevederilor salariale înscrise în legislația școlară. Învățătorii care și-au diversificat aria ocupațională sau care făceau parte din familii potente economic dispuneau de venituri suplimentare. În marea lor majoritate însă, pătrunși de frumusețea și noblețea profesiei, învățătorii români din comitatul Timiș s-au aflat în serviciul limbii și culturii naționale, fără ca să pretindă o remunerație pe măsura sacrificiilor făcute. Ei au preferat să slujească școlile confesionale cu un salariu mai mic, decât școlile comunale și de stat, care deși le ofereau o dotație mai bună, îi înregimentau unui învățământ străin de nevoile și aspirațiile societății românești.

26 O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 121; C. Petrescu, *Condiția învățătorului în școala populară bănățeană la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX*, în „Studii de istorie a Banatului (1997-1998)”, Timișoara, 2000, p. 296.

27 A.E.O.R.C., *Fond școlar*; IV, act 36/1891, nepag.

Prof. dr. Dumitru Tomoni

(Făget)

Dascăli bănațeni la Alba Iulia (Partea I): Ion Simion Caba (1871-1943)

Abstract: *Ion Simion Caba (1871–1943), teacher and headmaster, was born on 23 April 1871, in Chișinău Criș Village, Arad County, to a family of peasants. He attended the primary school in his native village and the secondary school in Beiuș (1882-1886) and the Teachers Training School in Arad (1887-1890). He was a teacher in Curtici (1890-1891) and Curtea (1891-1919), and a teacher and headmaster of the All-Girls School in Lugoj (1919-1928). He also taught at “Coriolan Brediceanu” High School in Lugoj (1928-1932). He was brought to trial for political reasons 23 times and in the First World War, on 29 February 1916, he was recruited into the army and sent to the front. Teacher Ion Caba enjoyed great prestige among the inhabitants of Curtea, where he lived for nearly 30 years. He was the representative of both the religious community and the Ploughmen’s Reunion of Singers of Curtea at the Great National Assembly of Alba Iulia.*

Keywords: Ion Simion Caba, Chișinău Criș, Curtea, Alba Iulia, Lugoj, 1918

Exemplu de dăruire și devotament în slujirea școlii și a neamului său, Ion Simion Caba s-a născut la 23 aprilie 1871, în comuna Chișinău Criș, județul Arad, într-o familie de țărani. Studiile primare le-a făcut în comuna natală, gimnaziul la Beiuș în anii 1882-1886 și Școala Normală la Arad (1887-1890). După absolvirea Școlii Normale, Consistoriul Ortodox Român din Arad l-a numit, începând cu data de 1/13 noiembrie 1890, învățător suplinitor la Școala Confesională Română din Curtici, județul Arad, unde a funcționat până la 31 august 1891. După susținerea „examenului de calificare învățătorescă” la Preparandia din Arad, la 10 noiembrie 1891 va fi numit învățător la Școala Confesională Română din Curtea, unde va profesa 28 de ani. Din 24 septembrie 1912 deținea și funcția de director al acestei școli.

Dascăl cu vocație și dragoste de cultură, a înființat în Curtea încă din primul an de activitate un cor bisericesc de bărbați, pe 4 voci, format din 60-70 de plugari. Dorind să transmită această pasiune și elevilor săi, i-a atras în această activitate culturală, astfel că, după 13 ani de muncă, în anul 1903, și-a format un cor mixt pe 8 voci, cu care a colindat Banatul, fiind prezent la numeroase

reuniuni corale. Corul s-a pregătit pentru a participa la Expoziția din București, din anul 1906, dar coriștii nu au primit pașaport de la autoritățile maghiare, deoarece corul avea „o ținută nepatriotică”. De remarcat faptul că, din 105 membri câți avea Reuniunea de muzică și cânt a plugarilor din Curtea, 100 erau foști elevi ai pasionatului învățător.

Preocupându-se în egală măsură și de emanciparea economică a consătenilor săi, în anul 1893 a înființat în comuna Curtea și o cooperativă bancară. Încercările de a crea o „Reuniune de înmormântare” și o „Reuniune pentru asigurarea vitelor” au eșuat, pentru că autoritățile maghiare au refuzat să aprobe statutele acestor asociații, motivând-i că și așa corul din Curtea „îi destul de prea românesc, prea nepatriotic.”

„În decursul celor 28 ani cât am stat în Curtea - avea să consemneze Simion Caba în memoriile scrise în 1943 și aflate încă în manuscris – am avut 23 procese de natură politică, fiindcă am scris la „Tribuna” și „Foaia poporului” din Sibiu și „Drapelul” din Lugoj de o parte, iar de alta, pentru ținuta românească ce am avut-o în școală, cu creșterea și educarea tineretului din școală. În decursul celor 28 ani cât am stat în Curtea, pe lângă cele 23 procese politice care m-a costat sumă enormă de speze și cheltuieli banale și hărțuiri neplăcute, am fost și suspendat din oficiu [funcție] de 2 ori, și anume: pentru procesul Memorandumului și pentru că nu aș fi propus [predat] din destul limba maghiară în școală.”

Pentru convingerile sale politice – era membru al Partidului Național Român – și zelul dovedit în activitatea de emancipare culturală și economică a celor de care o bună parte a vieții și-a legat destinul, în timpul primului război mondial, la 29 februarie 1916 a fost concentrat și trimis pe front. Participă la operațiunile militare din zona Orșova-Eșelnița, iar de la 1 aprilie 1917, pe frontul din Polonia. Îmbolnăvindu-se, va fi trimis la spitalul din Arad, iar mai târziu la regimentul din Lugoj.

Frământările revoluționare provocate de înfrângerea Puterilor Centrale îl vor determina să se întoarcă în Curtea, unde, cu ajutorul foștilor săi elevi, a format Garda Națională Română din localitate, sub comanda sa până la întoarcerea în Curtea a fiului său Emil. Acesta, având și gradul de sublocotenent, va prelua conducerea gărzii ce avea 30 de membri. Datorită prestigiului de care se bucura în rândul locuitorilor din localitatea unde va sta aproape trei decenii, învățătorul Ion Caba va fi ales delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, atât din partea comunei bisericești, cât și din partea Reuniunii de muzică și cânt a plugarilor din Curtea. Va fi unul din mulții delegați ce au simțit la 1 decembrie 1918 împlinirea unui vis în care au sperat și pentru care au trudit fără rezerve. „Cu 1 decembrie 1918 – consemna în memorii –, după ce am luat parte ca delegat la adunarea și la actul unirei ținut la Alba

Iulia, mi-am încheiat toate actele politice și n-am mai făcut parte nici dintr-un partid, am rămas ca membru în Partidul Național Român în care m-am născut, dar fără ca să mai acționez în partid și, cu atât mai puțin, nici în altele.”

După realizarea României Mari, fiind considerat un dascăl de excepție, va fi trimis la cursurile pentru pregătirea profesorilor la Universitatea din Cluj și la Academia de Muzică din Cluj, iar după terminarea acestora, Consiliul Dirigent îl va numi la 24 septembrie 1919 profesor și director la Școala de fete din Lugoj. La 1 iunie 1928, prin Decret regal a fost numit „maestru cu titlu definitiv în învățământul secundar” la Liceul Coriolan Brediceanu din Lugoj, unde va funcționa până la 31 august 1934, când se va pensiona.

Pentru activitatea exemplară desfășurată în învățământ, timp de 44 de ani – 29 ani ca învățător confesional și 15 ani ca profesor de muzică – regele Carol al II-lea îi va acorda distincțiile: Medalia de aur „Răsplata muncii pentru învățământ clasa I, la 13 februarie 1931 și „Răsplata muncii pentru 25 ani în serviciul Statului, fără întrerupere”, la 10 septembrie 1932.

După o viață zbuciumată, cu realizări demne de admirația urmașilor, moare în anul 1943 la Deva, unde se stabilise după pensionare.

* * *

„Între anii 1876/7-1881/2 am făcut cele 6 clase a școlii primare, în comuna Chișineu-Criș; cele 4 clase de gimnaziu, a cursului inferior între anii 1882/3-1885/6 le-am făcut în Beiuș, județul Bihor; iar în anii 1886/7-1889/1890 am urmat și făcut cele 4 cursuri pedagogice de la Institutul pedagogic ort. rom. din Arad.

După terminarea Institutului pedagogic din Arad la 30 Iunie 1890, Ven. Consistor din Arad, cu dda de 1/13 Noem. 1890 cu Nr. 4813/1890 mă numește ca învățător suplinitor, la școala de băieți AT. 1 din Curtici, județul Arad, funcționând aici din 3/15 Noe. 1890-31 Aug. 1891.

După prestarea examenului de calificare învățătorească, ținut în luna august 1891 la inst. Pedagogic din Arad, la 10 Noiembrie 1891 pe bază de concurs, am fost ca învățător în comuna Curtea, protopopiatul Făgetului, județul Caraș-Severin; iar cu dda de 29 Noiembrie 1891 Ven. Consistor diecezan din Caransebeș aprobă alegerea mea de învățător cu titlu definitiv, sub Nr. 3085/1891 Șc, unde am funcționat 28 ani și anume din 1 ian. 1892 până la 31 August 1919.

În 1914 izbucnind războiul mondial, cu dda de 29 Februarie 1916, am luat și eu parte în acel război fiind concentrat, până când la 30 Oct. 1918 izbucnind revoluția, am fost concediat de la Regiment în calitate de Stegar; iar la 1 Noem. 1918 ca Sublocotenent, – pentru a merge acasă la Curtea, ca să formez „garda națională”. Garda națională am format-o exclusiv din foștii mei elevi din comună, pe

care am condus-o până la venirea fiului meu Emil de pe câmpul de război, de pe la Pîavc și care, a condus-o până ce el s-a reactivat din nou în „Batalionul Horea” cu gradul de Sublocotenent.

După prestarea tuturor examenelor făcute înaintea membrilor comisiei esaminatoare la 26 Mai 1921 am primit cu Nr. 756/1921 Diploma de profesor; iar după mai multe inspecții făcute de către Domnii Inspectori Generali din învățământ la prelegerile ținute în școală sub nemijlocită supraveghere a Domniei lor, cu dda de 15 Dec. 1926 sub Nr. 117558/1926 Min. Instrucțiunii a învățământului secundar Serv. A. mă egalează în salar cu profesorii sec. pe ziua de 1 Sept. 1926; iar cu data 11 Sept. 1928 prin înaltul decret regal Nr. 106542/928 și cu dda de 25 Aug. 1928 Înalta Regentă a binevoit a mă numi pe ziua de 1 Iulie 1928 maestru cu titlu definitiv în învățământul secundar al băieților de la liceul „Coriolan Brediceanu” din Lugoj unde am funcționat ca profesor până la 31 August 1934.

Anii serviți în învățământ 44 ani fără 2 luni, din cari 29 ca învățător; iar 15 ani netto ca profesor.

În cariera mea de învățător, afară de învățământ, în timpul liber avut, am avut și alte ocupații de interes obștesc și anume:

a) am înființat în comuna Curtea un Cor bărbătesc din 60, 70 bărbați cu care cântăm Imnele Stei-Liturgii la praznice și sărbători. Corul s-a înființat de mine la 7 Ian. 1892.

b) un cor din elevii și elevele școlii mele din Curtea pe 2, 3 și 4 voci între anii 1895-1919 (elevi și eleve dela 6-15 ani).

c) corul mixt de 8 voci, format din 105 membri exclusiv din elevii și elevele crescute de mine cu excepția alor 5 membri. Cântările liturgice, le-am cântat din Liturgia lui G. Musicescu, dată la 1900; iar cântările naționale din diferiți autori. Cu corul acesta am dat mai multe concerte în comună și un concert la Făget în Lunea Paștilor din a. 1906, de care concert, făgețenii cari l-au auzit și trăesc și az din ici, vorbesc și astăzi cu cea mai mare reverință. Cu acest cor am voit să luăm parte și la espoziția din București, în vara anului 1906, – dar durere, conducătorii Statului maghiar de atunci, au intervenit la locurile competente, și nu ne-au eliberat pasport, pe motivul, că ie cu o ținută, prea puțin patriotică.

d) am înființat în comună o „Reuniune de înmormântări”

e) am înființat o „Reuniune pentru asigurarea vitelor” dar durere, aceste 2 Reuniuni de sub d și c, nu ne-a aprobat Statutele, pe motivul, răului patriotism, de care ne făcea complici, și așa, le-am desființat.

f) în 1895 înființându-se în comuna Curtea, o Cooperativă (bancă de credit) de Direcțiunea „Orsăgos Központi Hitelszövet Rezet” în lipsă de oameni, cari să o conducă, pentru că în comună nu știa limba magiară numai

notarul și viconotarul cum și scrietorul notarului și eu, de silă, de voie, de nevoie, am fost ales și eu ca vicepreș. și după un an, ca contabil, ca după 3 ani de funcționare, - demis fiind notarul din președinție, a trecut cu totul sub conducerea mea, când eu plecând din comună la Lugoj ca profesor, în anul 1919, ie condusă de soția mea, când apoi în 1920 am licuidat-o.

În decursul celor 28 ani, cât am stat ca învățător în Curtea, am avut 25 procese politice, fiindcă am scris la „Tribuna”, „Foaia poporului” din Sibiu și „Drapelul” din Lugoj, cari procese, m-a costat o sumă enormă de cheltueli de bani, pe lângă multe hărțuieli și șicane, ba am fost și suspendat din post pe 2 rânduri și anume odată pentru procesul memorandumului de Ministrul Vlasici, fiindcă, scrisesem scrisoare la întemnițării din Vacz, și anume lui Mihai Velici iar altă dată fiindcă, nu aș fi făcut destul progres în școală cu limba maghiară, la denunțul Inspectorului de școale Gombrötő în anul 1908 am fost suspendat din școală 11 luni de către Min. Instrucțiunii A. Apponyi și reintegrat la 11 Ianuarie 1909.

Ca profesor, m-am ținut strict de școală, îndeplinindu-mi cu toată sârguința și cu tot devotamentul în cei 15 ani ca profesor, obligamentele avute față de elevi, colegii de la școală și de directorul școlii, cât și de toate superioritățile mele școlare.

1). Pentru munca prestată în învățământ, mi s-a acordat Medalia de aur „Răsplata muncii pentru învățământ cl. 1” din partea M.S. Regelui sub Nr. Decretului 387 iar al Brevetului 6800 cu data de 13 Februarie 1931, și

2). „Răsplata muncii” pentru 25 ani în serviciul Statului fără întrerupere. Decret Regal 2130 din 4 Iulie 1932. Monitorul oficial Nr. 112 din 10 Sept. 1932. Deva 18 August 1943”.

Ioan S. Caba profes. Penzionar¹

Bibliografie:

Munteanu, Ioan; Zaberca, M. Vasile; Sârbu, Mariana, *Banatul și Marea Unire 1918*, Edit. Mitropoliei Banatului, 1992.

Munteanu, Ioan; Tomoni, Dumitru; Zaberca, M. Vasile, *Banatul și Marea Unire. Bănățeni la Alba Iulia*, Timișoara, Edit. Partoș, 2018.

Neamțu, Gelu; Vaida-Voevod, Mircea, *1 Decembrie 1918. Mărturiile ale participanților. Ioachim Crăciun, Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.

Tomoni, Dumitru, *Nord-estul Banatului și Marea Unire. Contribuții documentare*, Timișoara, Edit. Mirton, 2003.

¹ Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 Decembrie 1918. Mărturiile ale participanților. Ioachim Crăciun, Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 8-12

Drd. Mircea Sturza

(*Temerești*)

Arta corală religioasă bănățeană

Abstract: *On the land of Banat music has been present from ancient times, as the romanians used to sing in unison, individually, or in group, with the occasion of public manifestations, respectively at celebrations, at baptisms and funerals, at sitting rooms, in happy and difficult situations.*

Banat can take as a priority the start of religious choral activity, because in this corner of the country appeared the first village choirs that contribute to strengthening the faith and unity of our oppressed nation.

Speaking about the religious choirs in Banat, created from Banat's love and passion for music, the church origin of all Banat choirs should be emphasized. The one who promoted religious choral music was the church song.

In Banat, the first choir is the one established in Lugoj in 1840. This choir, which was called at the beginning „The meeting of songs and music” has become one of the most famous from us and even from other countries.

The example of the Lugoj choir had a special effect throughout Banat. Thus, in Banat, before the other Romanian provinces, a unique phenomenon appeared in the history of Romanian music: the village choir, composed, organized, trained and conducted by village persons. This phenomenon specific to the Romanian culture, in general, and to the Banat one in particular, is a unique moment in the development of Romanian music and at the same time a title of glory for Banat people.

A particular category is formed by the religious music of some composers such as: Timotei Popovici, Ion Vidu, Ioan Danielescu, Ion Baciu, Cornel Givulescu, Nicolae Firu, Gheorge Firca.

Keywords: choir, music, Banat, church, harmony, pew

Într-un mediu geografic minunat și într-un climat sufletesc prielnic cântecului, bănățeanul și-a dobândit o fire blândă înclinată spre poezie și cântare. Referindu-se la acest lucru, compozitorul Tiberiu Brediceanu arată: „*Banatul a fost în trecute vremuri și a rămas până în ziua de azi un loc binecuvântat al cântecului. Nu știu dacă situațiunea geografică sau dacă clima a influențat atât de favorabil vocea și în general predispoziția muzicală a populației din partea locului, sau, că, în această privință, bănățenii în comparație cu frații lor din alte ținuturi s-au bucurat de o mai norocoasă și mai bogată moștenire de la înaintașii lor. Oricum ar fi, un lucru e sigur, că în Banat totdeauna a fost*

multă înțelegere pentru cântare, s-a cântat cu drag și s-a cântat frumos”¹.

Dintotdeauna au existat în Banat doinitori și cântăreți, care prin repertoriul lor variat, bisericesc și laic, au stârnit multă admirație și apreciere. Pe pământul Banatului s-a cântat din vremuri îndepărtate, așa cum au cântat românii de pretutindeni, adică la unison, individual, sau în grup, cu prilejul unor manifestări publice, respectiv la sărbători și la ospețe, la botezuri și înmormântări, la clăci și la șezători, la bucurii și la necazuri. Această realitate reiese și din versurile alcătuite de compozitorul bănățean Iosif Velceanu: „*Mândră țară e Banatul, Că la noi cântă tot natul. Fie vremea rea sau bună, noi cântăm doina străbună*”!

Banatul își poate asuma în mod prioritar începutul activității corale religioase, pentru că în acest colț de țară au apărut primele coruri sătești, care au avut darul să contribuie la întărirea credinței și a unității neamului nostru asupra. În 1922, Vasile Loichița, în revista *Flamura*², descrie muzicalitatea bănățeanului care i-a păstrat veacuri întregi simțirea și credința strămoșească: „*Banatul nostru din zilele vechi a fost ca leagănul cântecului românesc. Nici un ținut locuit de români n-a fost atât de bogat în cântările sale ca al nostru.*”

Suflet impresionabil și de o veselă duioșie, foarte isteț și împărtășitor, sincer și cinstit de la fire, bănățeanul și-a turnat tiparul luminii sale suflaștești în producții literare și artistice populare de o neasemănată frumusețe. Cântecul său cald a fost cunoscut, prins și dus repede, ca pe aripi de vânt, de la târguri și din văile sale și de către ciobanii ardeleni, cari dedeau cu turmele lor și pe la noi, prin cele mai îndepărtate plaiuri românești și cu uimire auzai prin Moldova, Bucovina sau Basarabia chiar frământările versului și a melodiei cântecului bănățean.”

„*Cine nu-și aduce aminte de binele cel mare ce l-au adus corurile noastre sătești cauzei religioase culturale și naționale din vremea subjugării noastre? În căldura cântării bisericești am fărâmat și am topit jalea noastră și ridicat suspinul și toată durerea de către Domnul. Corurile sătești cu concertele lor ne-au întărit mândria și rezistența noastră națională prin farmecul cântecului străbun. Lugojul, Caransebeșul, împrejurimile Oraviței și Chizătăul, au școlile mari ale corurilor bănățene de unde în clipe de repaus ale lunilor de iarnă ne aduceam notiști țărani, ca să ne zidească altarele cântecului nostru sătesc. Lucrul lor începător a fost apoi desăvârșit de tinerii apostoli ce coborau în inima neamului din Caransebeș ori Arad cu făclia cântării și a dragostei de neam și se chemau: preotul și învățătorul.”*³

Vorbind despre corurile religioase din Banat, create din dragostea și pasiunea bănățeanului pentru muzică, cât și despre climatul artistic și spiritual local, fără intenția de a stabili o ierarhizare, trebuie subliniată originea bisericească a tuturor corurilor bănățene. Fără sprijinul permanent al Bisericii, nu numai moral, ci și material, corurile bănățene n-ar fi supraviețuit, oricât de mare a fost însuflețirea lor pentru cântare.

Cel care a promovat muzica coral religioasă a fost cântecul de strană. Cu alte cuvinte, de la cântarea omofonă monodică, așa cum se întâlnește la greci, în cântecul gregorian și în cel bizantin în general, s-a trecut la cântarea armonică și polifonică, desigur într-o formă rudimentară. Despre o activitate corală intensă se poate vorbi doar din secolul al XIX-lea, deși ea a existat și înainte de acest secol. S-a cântat de veacuri la unison în comun de către toți credincioșii sau de cântăreții bisericești de la strană. Lângă cele două strane stăteau copiii care cântau împreună cu cântăreții, iar cei care erau mai dotați muzical deveneau apoi cântăreți de strană. De la cântecul de strană se va trece apoi treptat la cântecul coral.

În perioada 1653-1658, patriarhul Macarie de Antiohia întreprinde două călătorii prin Moldova și Valahia, observând fenomenul muzical într-un context mai larg. Acesta apreciază cântarea la Liturghie ca fiind foarte frumoasă. În partea dreaptă cânta corul în grecește, iar în partea stângă în românește.⁴

Prima atestare documentară despre existența unui cor după toată rânduiala armoniei, o avem din anul 1836, când la Curte Veche din București ia ființă „*Horul trupei vocale*” condus de arhimandritul Visarion. Acest cor își făcea simțită prezența mai ales în biserică și la anumite ocazii festive.⁵

Un alt cor, cel al bisericii Krețulescu din București, instruit de Anton Pann, funcționa în anul 1847. Mărturia despre existența acestui cor le găsim în Liturghierul lui Anton Pann. În Moldova, a luat ființă în 1840 corul bisericesc al Seminarului din Socola, condus de Alexandru Petrino.

În Banat, primul cor este cel înființat la Lugoj în anul 1840. Apariția acestui cor a fost inițiată încă înainte cu aproape 20 de ani, adică în anul 1822, când lugojenii au hotărât introducerea muzicii polifonice în biserică.⁶ Acest cor, ce s-a numit la început „*Reuniunea de cântări și muzică*” a ajuns unul dintre cele mai vestite de la noi și chiar din alte țări. Turneele triumfătoare pe care le-a întreprins în Ardeal, Muntenia, Moldova, apoi în Cehia, Slovacia,

București, 1928, p. 393.

⁴ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii române*, București, vol. 1, 1973, p. 194.

⁵ Sava Stela, *Corul cântăreților ștabului oștirii*, în Studii de Muzică, nr. 1, București, 1956, p. 11.

⁶ Coriolan Brediceanu, *Date și reminiscențe pentru istoria Reuniunii de cântări și muzică din Lugoj*, Lugoj, 1942, p. 4.

¹ Tiberiu Brediceanu, *Muzica În Banat*, în Calendarul Banatului, 1933, Timișoara, pp. 80-82.

² Vasile Loichița, *Flamura*, 1922, p. 4

³ Mihail Grigorie Poslušnicul, *Istoria muzicii la români*,

Serbia, i-a asigurat o faimă de care nu s-a bucurat niciun alt cor din țară.

Exemplul lugojenilor a avut un efect deosebit în întreg Banatul. Astfel, n-a trecut mult până când în Banat a apărut, înaintea celorlalte provincii românești, un fenomen unic în istoria muzicii românești: corul sătesc, compus din țărani, organizat de țărani, instruit și dirijat de țărani.

Acest fenomen specific culturii românești, în general, și al celui bănățean în special, constituie un moment inedit în dezvoltarea muzicii românești și totodată un titlu de glorie pentru bănățeni. Corurile bănățene au proliferat nu numai în mediul urban, ci și la sate: „O bucurie mare ne cuprinde când vedem că și țăranul nostru, care ziua ține în mâini plugul și biciul, iar seara notele și bagheta, se ridică și progresează”.⁷

Ceea ce este interesant de reținut în legătură cu apariția corurilor sătești din Banat este faptul că ele nu au luat ființă din vreo inițiativă particulară și cu atât mai puțin din vreuna oficială, ci din entuziasmul colectiv și din bucuria pentru cântare a întregului sat. Se poate spune chiar că, de cele mai multe ori s-a înființat corul și apoi a apărut dirijorul, pe care adeseori coriștii îl aduceau din alt sat, plătindu-l și omenindu-l cum se cuvine.

Apariția primelor coruri sătești este consecința firească a înclinațiilor bănățenilor de a cânta individual la început, și în grup neorganizat, când unii cântau melodia iar alții secundau după ureche. De aici s-a făcut doar un pas până la cântarea în cor, în mod organizat, potrivit regulilor corale. Astfel, s-a trecut, după o lungă perioadă de timp, de la cântarea monodică străveche la polifonie și armonie, adică la cântarea în cor.

Primul cor bănățean sătesc a luat ființă în 1857, în comuna Chizătău, înființat de preotul Trifu Șepețean. De fapt anul 1857 este anul consolidării definitive a acestui cor, începuturile lui datând încă din 1840, când Trifu Șepețean, primul lui dirijor, a adunat iobagii din sat, învățându-i să cânte pe trei voci, după ureche. În 1957, s-a descoperit în mânerul unei cruci de la biserica din Chizătău un document din care rezultă că la Chizătău, s-a cântat pe patru voci; e foarte probabil că aici corul avea câțiva ani de existență. Faptul este important, nu numai pentru că a cântat cu câțiva ani înainte de 1857, ci mai ales pentru că a cântat pe patru voci, după cerințele artei corale, știut fiind că astfel de ansambluri corale sătești pe patru voci nu au existat în acei ani în vechea Țară Românească. De exemplu, cel dintâi cor bisericesc a apărut în București în anul 1842, la Iași în anul 1844.⁸ Astfel, după exemplul Chizătăului, satele bănățene au început o adevărată întrecere, grăbindu-se fiecare să

⁷ Petru Oaldea, *Lupta pentru limba românească din Banat*, Timișoara, 1983, p. 256.

⁸ Sever Șepețeanu, *Corul de la Chizătău*, București, 1957, p. 16.

înființeze corul său, bărbătesc sau mixt. Numai între anii 1880 și 1900 apar 140 de coruri, așa încât, până la sfârșitul secolului al XIX-lea aproape că nu exista comună bănățeană fără cor. În acest răstimp prin aceste coruri s-au perindat mii de coriști, băbați, femei și copii, care, pe lângă faptul că învățau sute de cântece, învățau și altceva: să fie oameni de omenie, coristul deosebindu-se de consătenii lui nu numai pentru că știa să cânte, ci și pentru că era considerat de toți un om de vază, bucurându-se de respectul și prețuirea tuturor. Iată ce scrie într-un proces verbal, găsit în comuna Sintești: „Se cere coriștilor ca în toate serile când se instruiază corul, să nu fie îngăduiți nimănui a fuma nici a râde unul de altul, ci toți ca unul și unul ca toți să dea ascultare, ca să poată ține ordinea cea mai bună”.⁹ Atât repetițiile, cât și concertele susținute în comună sau în deplasare, era nu numai un prilej de încântare și bucurie artistică, ci și o lecție de pedagogie, de solidaritate și coeziune frățească, programul începând totdeauna cu o deviză, printr-un motto mobilizator, care exprima cultul cântării străbune, sau îndemna la unitate și frăție. Nu se cunosc autorii acestor devize, însă ele au fost compuse de dirijori sau cântăreți anonimi.¹⁰ De obicei, textul acestor devize era cusut cu fir de aur sau de mătase pe steagul corului, bogat ornamentat, care simboliza onoarea, gloria și lauri corului. De exemplu, motto-ul lugojenilor amintea de originea lor romană: „Câmpiile răsune/ și munții să tresară/ De doinele străbune/ Din Roma seculară”.¹¹

Corul din Caransebeș, înființat în anul 1877 (anul independenței României), îndemna la unirea tuturor românilor într-un singur stat: „Lasă pieptul să răsune, Inimile să-mpreune, Care-n inimi sunteți frați, Strângeți-vă și cântați!” Motto-ul cărășenilor din Vărădia arată lumii că românii în veci nu vor pieri: „Cântul vrem să-l cultivăm, prin el lumii s-arătăm, Că și românii sunt vii, Și în veci nu vor pieri!”¹²

Dacă la jumătatea secolului al XIX-lea au început să apară primele coruri bănățene, este firesc să ne întrebăm care a fost repertoriul acestor coruri, ce au cântat ele înaintea apariției marilor compozitori români care au alimentat întreaga zonă cu piese religioase și laice. A ști ce și cum s-a cântat în Banat înainte de epoca de o adevărată proliferare a corurilor, este o întrebare la care nu se poate răspunde ușor, mai ales că majoritatea arhivelor celor mai multe coruri s-au pierdut în perioada celor două războaie mondiale și în special în cei 50 de ani de ateism, când s-au desființat aproape toate corurile bisericești existente.

⁹ A. Bârsescu, *Corul octogenar*, în *Drapelul Roșu*, Timișoara, 1968, p. 2.

¹⁰ Idem.

¹¹ Vasile Vărădean, *Cântecul la el acasă*, Timișoara, 1985, pp. 89-95.

¹² *Ibidem*, p. 97.

Cel care încearcă un răspuns la această întrebare este compozitorul bănăţean Tiberiu Brediceanu, arătând că „repertoriul acestor coruri din anii 1880 n-a fost prea bogat în compoziții originale românești, în muzica profană ele studiau și nu executau decât piese ușoare, în special coruri germane și italiene, cu texte în limba română”.¹³ De asemenea, preotul Sever Șepeţean, autorul monografiei primului cor de săteni din țară (Chizătău), arată: „repertoriul corului din această comună se compunea din cântece cu o construcție foarte simplă”. Dirijorul corului pare să fi simțit neajunsul și convins că poate produce ceva mai bun, recursese la piese străine. Astfel începu cu *Cântecul Gintei latine*, de italianul N. Marchetti, apoi cu *Junimea pariziană* de francezul Adolphe Adam, iar în anul 1884, cu *Salata italiană* de germanul de origine franceză Richard Genée. Aceeași situație, în ce privește repertoriul muzical în general și cel coral în special, o constată Ciprian Porumbescu, cu prilejul celui dintâi concurs de coruri din Banat, ținut în anul 1882, în comuna Chizătău, la împlinirea a 25 de ani de la înființarea celui mai vechi cor sătesc din Banat, arătând că: „toate corurile noastre s-au îndepărtat de muzica națională populară”.¹⁴ Câțiva ani mai târziu, Iosif Vulcan, vorbind despre același repertoriu de atunci al corurilor bănăţene sătești, constată și el caracterul în parte străin al acestuia, îndemnând compozitorii să se întoarcă spre popor și să asculte cântecele lui. Neobositul animator cultural indică astfel drumul firesc al școlii noastre muzicale naționale, pe care l-au urmat apoi toți marii noștri compozitori clasici, de la Ciprian Porumbescu și Ion Vidu până la George Enescu.¹⁵

Prezența pieselor corale străine în repertoriul corurilor bănăţene înainte de anul 1880 dovedește atât insuficiența unui repertoriu românesc autohton, dar și pasiunea bănăţeanului pentru cântarea pe mai multe voci, precum și ambiția lui pentru emulație, fiecare cor dorind să aibă un repertoriu cât mai bogat și variat. Indiferent cum au fost interpretate aceste lucrări de compozitori străini, este surprinzător să găsești în programul unui cor sătesc piese corale atât de pretențioase, iar pe țărani să-i auzi cântând arii și valsuri pe scena unui sat vecin unde corul s-a dus în „turneu”.¹⁶

Concomitent cu pregătirea unor piese străine, unii dirijori, țărani, încep să compună și ei piese simple, probabil după modelul de armonizare din piesele străine sau să armonizeze cântece populare bănăţene, care au circulat în manuscris, din sat în sat, făcând ocolul Banatului. Prețuirea de care s-au bucurat aceste cântece din partea corurilor

bănăţene sătești, a fost un îndemn pentru compozitorii români de mai târziu, care au scris muzică corală, inspirându-se din muzica poporului. Așa s-au născut corurile lui Ion Vidu: *Ana Lugojana*, *Peste deal*, *Negruța* și altele, precum și compozițiile semnate de Muzicescu, Gh. Dima, Kiriatic, Gh. Cucu, S. Drăgoi, T. Popovici, A. Sequens, N. Ursu, Filaret Barbu, ale căror lucrări au intrat în repertoriul permanent al corurilor bănăţene sătești.

Datele cele mai prețioase despre repertoriul corurilor de țărani din Banat ni le furnizează preotul Sever Șepeţean din Chizătău, care, vorbind în monografia sa despre corul din această localitate, arată că bunicul său Trifu Șepeţean, primul dirijor al corului, deși nu cunoștea notele, își instruia ucenicii să cânte pe trei voci, executând imnuri religioase și cântece de lume, adaptând melodiei conducătoare o *secunda voce* și o *terță voce* după simțul armonic natural potrivit practicii de acompaniament din muzica bisericească.¹⁷

Din aceste informații deducem că oameni simpli, fără pregătire muzicală, aveau deprinderea de a „seconda” orice cântare religioasă în așa fel încât, dacă numărul cântăreților era mai mare, unii cântau melodia, alții terțând sau dublând octava, dădeau impresia de cor în toată regula. Acest sistem de cântare s-a păstrat până în zilele noastre.

În ceea ce privește cântarea bisericească, nu putem preciza liturgiile cântate până la introducerea vocilor femeiești în anul 1884. Știm doar că în această perioadă s-a cântat liturgia grecească a lui B. Randhartinger¹⁸. Despre aceeași liturgie vorbește și Tiberiu Brediceanu, spunând că în Banat: „mult s-a cântat în bisericile noastre *Liturghia vienezului Randhartinger, compusă pe melodii de strană grecești*”. De asemenea, compozitorul și muzicologul Zeno Vancea arată că *Liturghia vienezului Randhartinger, compusă pe melodii grecești ce se cântau în biserica grecească din Viena, s-a cântat mulți ani în prima jumătate a secolului XIX, mai ales de sârbii din Banat*¹⁹. Aceeași liturgie, tradusă în românește la 1854 de episcopul Andrei Șaguna, s-a cântat și la Sibiu, după anul 1870²⁰. În această perioadă s-au cântat și alte liturghii, ale căror partituri s-au distrus. Așa, de exemplu, Iosif Vulcan anunță în revista *Familia* că la Bocșa Montană, au luat ființă încă două coruri ortodoxe, pe lângă cel lumesc, precizând că: „mari merite are în privința aceasta instructorul și compozitorul Ștefan Kolofik ce a și compus o liturgie nouă foarte

17 Sever Șepeţean, *Corul de la Chizătău*, București, 1957, pp. 31-33.

18 Tiberiu Brediceanu, *Muzica în Transilvania*, București, 1939, p. 73.

19 Zeno Vancea, *Muzica religioasă la români*, Timișoara, 1944, p. 15.

20 Ana Voileanu Nicoară, *Viața lui Gheorghe Dima*, București, 1957, p. 31.

13 Tiberiu Brediceanu, *Istoria muzicii în Transilvania*, București, 1938, p. 12.

14 Iosif Vulcan, *Corurile noastre vocale*, în *Familia*, nr. 40 din 4/16 oct. 1887, p. 477.

15 *Ibidem*.

16 *Ibidem*, nr. 17, din 8 mai 1887, p. 202.

*frumoasă*²¹. O altă liturghie din aceeași perioadă care s-a cântat în Banat, găsită la Oravița, este cea apărută la Sibiu în litografia lui Kraps, în 1854, cum se specifica pe coperta ei, fără să i se arate autorul²².

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, încep să apară apoi cunoscutele liturghii ale compozitorilor Gavriil Musicescu, Gh. Dima, Ion Vidu, Timotei Popovici, Antoniu Sequens, Nicolae Ștefu și alții.

Alături de acești compozitori trebuie amintiți și țărani dirijori ce au lăsat în manuscrise liturghii, concerte religioase, imnuri funebre și colinde. Compoziții originale au fost scrise de compozitori țărani. Desigur, faptul surprinde și uimește, totuși ele au fost scrise după toate cerințele științei compoziției și armoniei, chiar dacă nu sunt la nivelul compozitorilor de profesie.²³

Repertoriul bisericesc al corurilor bănățene a fost mult mai variat, aproape neexistând compozitor român de muzică religioasă care să nu fi fost cântat în Banat: Eduard Wachmann (1836-1903), Iacob Mureșianu (1857-1917), Eusebie Mandicevski (1857-1929), D.G. Kiriak (1866-1928), Augustin Bena (1880-1962), Gheorghe Cucu (1892-1932), Francisc Hubic (1883-1947), Ioana Ghica Comănești (1883-1993), Cornel Givulescu (1893-1969), Nicolae Lungu (1900-1993), Filaret Barbu (1903-1984), Gheorghe Șoima (1911-1988). Unele coruri, în special cele orășenești, au cântat și compoziții religioase de compozitori străini: Dimitrie Bortneanski, P. I. Ceaicovski, Rahmaninov, Davidov, Macarov, Beethoven, Haydn, Haendel, Schubert.²⁴

Indiferent ce cântau corurile bănățene bisericești, ele cântau românește, în limba poporului, contribuind nu numai la înfrumusețarea și solemnitatea slujbelor religioase ci totodată, alături de repertoriul laic, și la cultivarea, păstrarea și îmbogățirea limbii naționale pe care românii o ascultau în bisericile lor, în fiecare duminică și sărbătoare.

În urma unor studii făcute asupra compozițiilor religioase s-a ajuns la concluzia unanim acceptată de muzicieni că în cadrul muzicii corale bisericești, din care tradiția bănățeană face parte integrantă, se disting trei mari curente:

1. *Curentul datorat influenței rusești*. Compozitori precum Alexandru Podoleanu, Nicolae Bănulescu, Ion Bunescu, deși au pledat pentru înlocuirea repertoriului coral rusesc, în lucrările lor se simte o puternică influență

a stilului liturghiei rusești. Aceasta s-a întâmplat și datorită faptului că ei au neglijat cântarea de strană

2. *Curentul datorat influenței germane*. Cea mai puternică influență a muzicii corale bisericești o reprezintă influența germană. Astfel în lucrările unor compozitori precum: Alexandru Flechtenmacher, Gh. Dima, Iacob Mureșianu, Eusebiu Mandicevski, Isidor Vorobchievici, Andrei și Eduard Wachmann, se resimte prezența muzicii baroce germane, concepută prin excelență în mod polifonic.²⁵

3. *Curentul tradiționalist*, cel original, care a promovat autenticele coordonate ale unei străvechi culturi muzicale, ce a avut la bază cântecul de strană cu un aspect modal, lucrările cu caracter religios ale lui Gh. Dima reprezintă dincolo de influențele muzicale germane, și ale lui D.G. Kiriak, punctul culminant al creației religioase, ce aparține acestei etape a dezvoltării artei noastre muzicale, expresie fidelă a unui robust talent componistic.

O categorie aparte o formează muzica religioasă a unor compozitori precum: Timotei Popovici, Ion Vidu, Ioan Danielescu, Ion Baciuc, Cornel Givulescu, Nicolae Firu, Gheorghe Firca.

Curentul tradiționalist reprezintă cel mai elocvent moment din muzica noastră coral bisericească. Acesta cultivă cu precădere cântarea de strană, strâns legată de cântecul popular românesc, contribuind în acest fel la crearea mult așteptatului stil autohton. În acest context, Titus Cerne, Teodor Teodorescu, D.G. Kiriak, Sabin Drăgoi, Gh. Cucu, Ioan D. Chirescu, Dimitrie Cuclin, Roman Vlad, Paul Constantinescu, Marțian Negrea, Zeno Vancea, Sigismund Toduță, Nicolae Lungu, Gh. Firca, Nicu Moldoveanu și alții, au scris pagini de referință în istoria muzicii românești. La aceștia, armonia și polifonia modală, precum și subtila variație ritmică alcătuiesc un tot inseparabil, redând cu o puternică expresie de simțire românească, într-un discurs muzical deosebit de interesant și unitar.

Compozitorii bănățeni care fac parte din curentul tradiționalist, prin armonizarea cântării de strană, ne aduc dovezi în plus despre cântarea monodică bănățeană, chiar înainte de notarea ei propriu-zisă. Astfel, Ion Vidu armonizează, în anul 1889, *Liturghia pe mare*, ce se cânta prin Biserica română din Banat și Crișana, rămasă de la cântăreții cei bătrâni. Dacă ne întrebăm cum se cânta atunci la strană, răspunsul este: așa cum se cântă astăzi. În ediția a II-a a acestei liturghii, tipărită la Râmnicu Vâlcea în anul 1930, este folosită nu numai notația liniară, ci și cea psaltică, transpusă de profesorul I. Mardare, pentru cântăreții care nu cunosc sistemul liniar.

25 Nicu Moldoveanu, *Muzica bisericească la români în sec. al XIX-lea*, în *Glasul Bisericii*, nr. 9-12/1983, pp. 621-625.

21 Iosif Vulcan, *op. cit.*, martie, 1887, p. 240.

22 Zeno Vancea, *Muzica bisericească la români*, Timișoara, 1944, pp. 18-32.

23 Tiberiu Brediceanu, *Muzica din Banat*, în *Calendarul Banatului*, Timișoara, 1933, pp. 80-82.

24 Zeno Vancea, *Cântarea corală bisericească la români*, Timișoara, 1943, p. 26; Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, Vol. IV, București, 1976, pp. 356-366.

O altă armonizare a liturghiei cântată în Banat a fost realizată de Nicolae Ștefu, învățător în Arad, culeasă, aleasă și întocmită pe baza melodiilor bisericești pentru cor mixt pe 4 voci, după cum se arată pe coperta partiturii. Comparând liturghia armonizată de Vidu cu cea a lui Nicolae Ștefu, sesizăm că este aceeași melodie ce se cântă în Banat și Crișana cu deosebirea că Ion Vidu a preluat-o și armonizat-o exact așa cum a fost cântată de cei de la strană, cu toate ornamentele preluate în timp de generații de cântăreți, fără ca aceasta să afecteze melodia în sine. Nicolae Ștefu, așa cum se precizează pe coperta partiturii, culege, alege și întocmește liturghia pe baza melodiilor bisericești existente. El face acea „românire” a cântării, pe care o face și Anton Pann. Liturghia lui Nicolae Ștefu este cea care se cântă și astăzi în catedrale și biserici urbane, iar la sate se cântă mai mult cea armonizată de Vidu, cu acele ornamente, inclusiv cele preluate din muzica populară cu care muzica bisericească a conviețuit sute de ani la rând.²⁶

În anul 1904, învățătorul și cantorul din comuna Tievaniul Mare, Iuliu Birou, tipărește *Liturghia pe patru voci bărbătești după melodiile celor opt glasuri bisericești*, pentru a servi drept „Carte de cântare” din care tinerii „să cânte imnurile divinei liturghii pentru mărirea lui Dumnezeu și pentru sfințirea credincioșilor;” cum însuși arată în prefața acestei partituri. Autorul arată mai departe, „prin introducerea acestei liturghii în biserică, credincioșii care cunosc melodiile celor opt glasuri, vor asculta, ba chiar și acompania cu multă plăcere imnurile liturgice, luând astfel și dânzii parte activă la cultul dumnezeiesc”.²⁷

Analizând liturghia armonizată de Iuliu Birou putem scoate în evidență și alt aspect foarte important. Până în jurul anului 1900, liturghia se cânta pe toate glasurile, probabil în săptămâna în care se cânta glasul 1, liturghia era și ea cântată tot pe glasul 1. În ultima perioadă de timp s-a stabilizat obiceiul cântării liturghiei numai pe glasul 8, glas care are cea mai frumoasă melodie ce se pretează la armonizare, mai ales din perspectiva tonalității major-minor.

Prin armonizările lui Iuliu Birou, luăm contact cu cele 8 glasuri ce se cântau în zona Banatului cărașan la începutul sec. al XX-lea. Iuliu Birou, învățător în sat și cântăreț la biserică, cunoștea toate cântările slujbelor religioase, nefiind nevoie să asculte cântările de la alții pentru a o putea nota și apoi armoniza pentru cor de bărbați sau pentru cor mixt. Glasurile notate de el în cântările liturghiei corespund cu cele cântate astăzi în zona Banatului, ceea ce înseamnă că ele au fost păstrate cu sfințenie de către cei care aveau menirea nu numai să împodobească slujbele noastre religioase, ci să transmită fidel cântarea primită de ei celor ce le-au urmat la strană. Liturghia armonizată de acest învățător cantor

reprezintă pentru noi un document ce vorbește despre cântarea de strană de la începutul acestui secol, cântare primită de la strămoși. Din nou facem aceeași legătură între ceea ce cântau cei de acum cel puțin 100 de ani, cu ceea ce se cântă astăzi. Este vorba de aceeași cântare păstrată și transmisă fără modificări. De asemenea, comparând cântarea de strană practică în Banatul de câmpie cu cea din Banatul cărașan, putem constata aceeași asemănare cu mențiunea că există ușoare deosebiri în ceea ce privește folosirea ornamentărilor, a împodobirii cântărilor. În esență, glasurile rămân însă identice.

Din cele prezentate în acest capitol reiese faptul că muzica armonică s-a născut în Biserică, iar acest lucru a fost posibil datorită faptului că la stranele bisericilor sute de ani cântăreții au experimentat cântarea omofonă în mod individual la început, apoi în grupuri neorganizate, (în mod empiric, au început să terțeze și să dubleze octava). Aceasta a fost prima fază a drumului către cântarea polifonică ce a urmat, știind că aceasta s-a concretizat în zona Banatului mai repede decât în alte părți ale țării. Acest fenomen cultural religios a luat naștere în Banat la jumătatea sec. al XIX-lea.

Nu toate glasurile bănățene se pot armoniza în conformitate cu sistemul armonic de proveniență tonală. Astfel glasul 1, în toate formele sale, prezintă unele dificultăți în armonizare, glasul 2 și 3 admite în mică măsură armonizarea de acest tip, glasul 5 se poate armoniza ușor numai în partea podobică, glasurile 4, 7 și 8 sunt cele mai concordate cu spiritul tonal. Poate tocmai pentru acest motiv s-a impus cântarea Sfintei Liturghii pe glasul 8, pentru că acest glas oferă posibilitatea cântării melodiilor fără inițiere specială așa cum au făcut-o cântăreții noștri de strană sute de ani la rând, cântăreți care au devenit și primii dirijori sau compozitori ce s-au aplecat în primul rând asupra armonizării cântărilor de strană.

Totodată, primii dirijori și compozitori care au armonizat cântarea de strană ne-au lăsat cele mai elocvente dovezi despre felul în care se prezenta cântarea noastră bănățeană, cu cel puțin un secol și jumătate înainte de ei. Prin intermediul lor putem ști cum s-a cântat în Banat, după anul 1700. Comparând cântările notate de ei cu cele practicate astăzi în biserică bănățeană, putem afirma că ele sunt aceleași, cu ușoare modificări în ce privește ornamentele folosite în anumite zone bănățene. În mediul rural, ornamentele sunt mai bogate iar în mediul urban, cântarea este mai stilizată, curățită de inflexiunile pe care muzica populară le-a impus în special la parohiile sătești, unde de cele mai multe ori, cântărețul de strană era și doinitorul satului, în aceeași persoană îintâlnindu-se atât muzica populară cât și cea religioasă.

²⁶ Tiberiu Brediceanu, *op. cit.*, pp. 105-136.

²⁷ Iuliu Birou, *Cântările Sfintei Liturghii*, Arad, 1904, p. 3.

Dr. Mircea Rusnac

(Reșița)

Amintirile „părintelui” Iacurilor de acumulare din Semenic

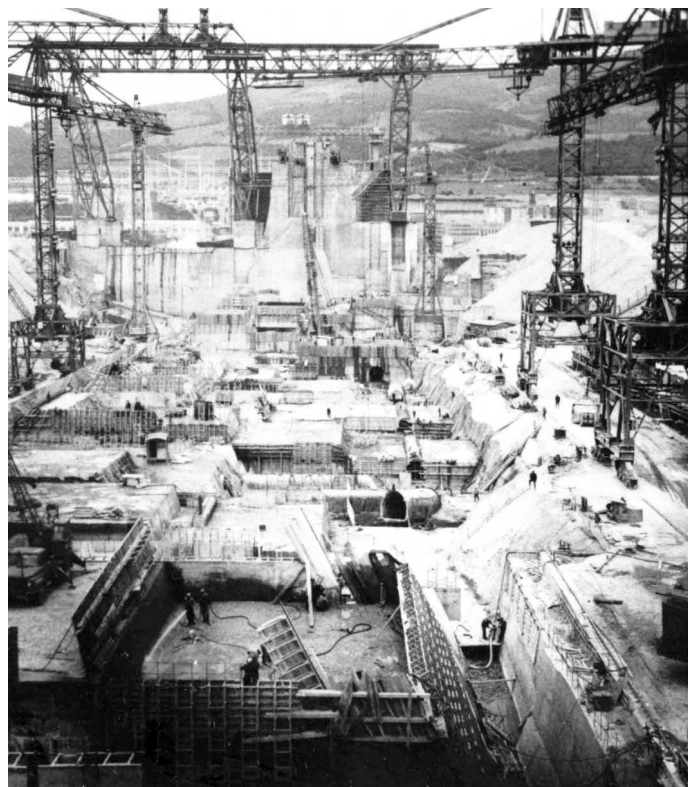
Abstract: *Professor Dorin Pavel was a great personality of Romanian power engineering, with many achievements all over the country in more than half a century. One of his greatest accomplishments is the Iron Gates Dam on the Danube, the largest power station in Europe, and the three dams built in the Semenic Mountain area.*

Keywords: dam, the Danube, Iron Gates, Reșița, reservoir, Semenic, Dorin Pavel

Sunt deosebit de interesante pentru noi amintirile profesorului universitar Dorin Pavel de la Politehnica bucureșteană, editate la trei decenii după dispariția autorului de către foștii săi studenți.* Acesta a fost o mare personalitate a ingineriei hidroenergetice românești, cu nenumărate realizări timp de peste jumătate de secol pe întreg cuprinsul țării. O culme a carierei sale a reprezentat-o, evident, proiectarea barajului de pe Dunăre de la Porțile de Fier, cea mai mare hidrocentrală din Europa. Însă nu mai puțin importante sunt pentru noi cele trei baraje ridicate în zona Masivului Semenic (Gozna, Secul și Trei Ape), care reprezintă tot rodul ideilor sale (el le-a proiectat pe toate, executându-l efectiv doar pe primul, iar celelalte două fiind încredințate fostului său student Florin Constantinescu). În continuare vom face referire la acele pagini din amintirile lui Dorin Pavel care se raportează la activitatea sa desfășurată în Banat, cuprinzând atât date tehnice legate de lucrările respective, cât și aspecte generale ale vieții din regiunea noastră în acel timp.

Dorin Pavel s-a născut la 31 mai 1900 la Sebeș, județul Alba, într-o familie de învățători. A urmat școala săsească din localitate, absolvind în 1918 vestitul liceu „Andrei Șaguna” din Brașov, iar în 1923 a devenit inginer electromecanic al Politehnicii Confederate din Zürich. Datorită calităților sale, a și fost reținut acolo ca asistent, iar în 1925 și-a susținut doctoratul în științe tehnice la aceeași prestigioasă instituție. Însă din patriotism a hotărât să se întoarcă definitiv în țară, pentru a contribui cu elan la opera de ridicare a României Mari. Aceste informații biografice se găsesc în *Prefața* lucrării, scrisă de prof. dr. ing. Mircea Dimitrie Cazacu. (p. 2)

Din anul 1927, Dorin Pavel a fost profesor la diferite instituții de învățământ superior din București, în special la Politehnică. (p. 3) Între 1924-1951 a fost și inginer șef la U.D. Reșița pentru șantierele Bârzava, Nera, Semenic, Timiș și Reșița. (p. 4) În calitate de cercetător științific a realizat deversorul lateral al modelului și al castelului de echilibru de pe șantierul centralei Văliug, clapetele fluture pentru captarea Erugă în amonte de Reșița, turbinele Pelton și Francis din centrala Crăinicel. (p. 4) A contribuit astfel din plin la electrificarea Banatului. (p. 4)

Barajul de la Porțile de Fier, în 1970.

Sursa: www.wikipedia.org

Ca inginer a participat la proiectarea sistemului complex al Bârzavei, Nerei, Semenicului, Goznei și Timișului în 1942-1944, la proiectarea și conducerea construirii primului baraj de anrocamente cu o înălțime de 60 m de la Văliug și a turbinelor din centrala Crăinicel, în colaborare cu profesorul Aurel Bărglăzan de la Institutul Politehnic din Timișoara (1946-1951). (p. 5) După alte numeroase hidrocentrale proiectate și în alte locuri din țară, profesorul Dorin Pavel a murit în anul 1976. (p. 6)

În capitolul amintirilor intitulat *Pe șantierele Reșiței și Zărnești*, Pavel menționa: „Între 1942 și finele 1943, fiind numai profesor și având timp liber, Uzinele și Domeniile Reșița «U.D.R.» m-au însărcinat cu elaborarea unui plan general de amenajare a apelor din regiunea aceea, deoarece

lipseau apa și energia electrică. Deseori se opreau furnalele și laminoarele din lipsă de apă. Bârzava, un mic pâraiaș, aducea la secete abia 100-200 litri pe secundă, dar la viituri curgea apa pe străzi, laminoarele și atelierele erau inundate, un metru de apă în anii 1897, 1912, 1913, 1932, 1941.” (p. 60) În consecință, el a elaborat un plan hidrotehnic general pentru a rezolva problema apei industriale și a energiei electrice. Planul cuprindea trei noi lacuri de acumulare pe lângă cel vechi de la Breazova, o hidrocentrală nouă, refacerea centralelor Grebla și Breazova, derivarea Nerei superioare spre Bârzava, ca și a Timișului superior, prin pompare peste culmile Prislopului și Semenicului către Bârzava. (p. 60)

În iarna anilor 1942-1943, el a început măsurările hidraulice și topometrice împreună cu geodezul Hedbawny și echipa acestuia pe văile Bârzavei, Nerei superioare și Timișului cu afluentul Semenic. În acest timp era cazat la Vila Klaus (cota 750), „înconjurată de splendide păduri de brad și de trei păstrăvării, de ale căror produse am beneficiat.” (p. 60) Primele recunoașteri au fost făcute pe schiuri prin zăpada neatinsă de alți oameni. Ei întâlneau cerbi și căprioare, de care se puteau apropia până la 20 m. „Erau aceste animale superbe, aduse pe Bârzava, teritoriu rezervat Uzinelor și Domeniilor Reșița încă de la înființarea frontierei Reșița, cu peste două secole în urmă, continua Dorin Pavel. Vânatul lor era strict interzis și păzit de pădurarii U.D. Reșița, care făceau exploatarea pădurilor și flotarea lemnului pe 60 km de jgheaburi spre Reșița. Numeroși pădurari, locuind fiecare în alt canton în zona munților Semenic, Nera, Nergănița, Bârzava, Caraș etc., mi-au fost de mare folos la începerea studiilor. Acești pădurari bănațeni, foarte isteți, erau buni observatori ai naturii și ai apelor.” (p. 60) În acest timp, el și soția sa erau serviți la Vila Klaus cu păstrăvi și vinuri alese din viile U.D.R.-ului de la Moldova Nouă, fapt care îl determina să afirme: „A fost cel mai frumos concediu din viața mea.” (p. 60)

El a revenit la Reșița în 1946, când directorul Carol Lonțear (în realitate, acesta își ocupase postul după naționalizarea din 1948) l-a angajat cu jumătate de normă pentru a detalia proiectele de execuție și a supraveghea construcțiile și montajele din regia proprie a Reșiței. I s-a dat mână liberă în aducerea de specialiști, și astfel au sosit la Reșița inginerii Dragoș Bâlcu, șeful șantierelor, Radovan ca adjunct pe șantier, Florin Constantinescu pentru biroul de proiectare de la Văliug, V. Horbuniev, N. Vasilescu, Spiridon, Roșu, E. Bucută, Costin, Jean Ilie, Costică Constantinescu, Bitang și Creța. (p. 62)

În anii 1947-1951 s-a construit barajul Gozna, cu un lac de 12 milioane mc, s-au extins canalele Semenic și Gozna, centrala concentrând trei căderi diferite în aceeași sală de mașini: una de 77 m de la lacul Gozna, altele de 345

și 475 m de pe versanții nordic, respectiv sudic, ai Masivului Semenic și Gozna. Ultima era cea mai înaltă din țară până în anul 1976, când a fost depășită de cea a Lotrului. S-au deviat 60% din debitele Nerei superioare prin două galerii și canale betonate. (p. 62) Apoi s-au realizat, sub conducerea lui Florin Constantinescu, lacul Secul cu 15 milioane mc și lacul Trei Ape cu 5 milioane mc, ultimul cu pompare spre Bârzava, trecând apele Timișului peste muntele Semenic spre Bârzava. (p. 62) „Acest mod de deviere originală a unui râu într-altul cu pompare și recuperare energetică a fost modelul care ulterior a servit proiectării derivațiilor prin pompare cu trei stații pe Lotru și una pe Sebeș”, aprecia Dorin Pavel. (p. 62) Dar condițiile în care se lucrase în preajma Reșiței în anii 1946-1947 au fost mult mai grele decât cele în care s-au construit hidrocentralele ulterioare din țară: „Nu exista Ministerul energiei electrice, nici Institutele de proiectare, nici Întreprinderile de construcții și montaje hidroenergetice. Nu se găsea fier-beton, niciun fel de utilaje de construcție, nu se putea în 1946 comanda din străinătate nimic. Și totuși lucrările au reușit, ele funcționează de aproape un sfert de secol, fără defecțiuni.” (p. 62-63) Între timp, acestea au depășit jumătate de secol!

Dorin Pavel și echipa sa erau lăsați să lucreze autonom, fără a cere nicio aprobare. Când aveau vreo dificultate, telefonau lui Lonțear și se rezolva orice ar fi cerut. „Semnificativ pentru acest fost muncitor-sudor capabil a fost următorul eveniment. Sosisem dimineața la Reșița și primul drum era la Fabrica de locomotive, unde se sudau conductele forțate Semenic de 700 mm diametru, care suportau presiunea maximă extraordinară de 75 de atmosfere. Erau gata primele tronsoane de câte zece metri fiecare. Supuse probei cu apă sub presiune, aproape fiecare tub avea undeva o pierdere de apă. Se sudau numai pe exterior. Imediat am rugat pe tovarășul Lonțear să vină să vadă. «Bine mă frați, sudorii mei, nu vă e rușine..., ziceți că în cei 700 mm nu puteți intra cu sudura, ia aduceți un ventilator.» Cât era de lung, dar zvelt, a trecut prin cei zece metri sudând cusăturile interioare. Pus la probă, tubul era etanș. «Vedeți că merge?... Dacă faceți tot lotul de 3,5 km la fel, vă dau 40.000 lei primă.» Erau șapte sudori și au primit prompt banii.” (p. 63)

După trecerea Reșiței sub controlul Sovromurilor, noul director sovietic al uzinelor se numea Simonenko. Acesta, vizitând șantierul, „s-a supărat văzând că noi căpțuseam barajul de anrocamente dinspre apă cu foi de tablă. «La noi se pune argilă», spunea răstit, crezând că sunt subalternul său, și voia să-mi dea lecții. Am răspuns respectuos dar ferm că sunt profesor al Politehnicii, proiectantul și supraveghetorul calității lucrărilor. Că dacă poate, din acel moment să preia comanda și să mă degajeze pe mine de răspundere. Aflând că la sute de kilometri distanță nu se găsește argilă bună ca mască sau miez

de baraj, că foile de tablă sunt cele refuzate chiar de comisia de recepție sovietică ca având prea mult cupru, deci ca tole erau inoxidabile, și că acestea ca fier vechi, destinat retopirii, costau de cinci ori mai puțin decât o mască de beton armat, în fine că nu existau atunci cimenturi pentru baraje, s-a lămurit. M-a rugat să-i scuz intervenția și să termin lucrarea.” (p. 63)

Totul a fost construit fie la Reșița, fie chiar în atelierele șantierului de la Văliug: două turbine Francis, două Pelton, patru generatoare, transformatoare electrice, aparataj electric în centrală, în stația de transformare, vane, stavile, macarale, foreze de făcut injecții cu ciment, planuri înclinate etc. „După începerea realizării planurilor de electrificare, toate acestea se comandau în străinătate, în Cehoslovacia și U.R.S.S., iar durata lucrărilor era dublă, menționa mai departe Dorin Pavel. Echipamentele construite la Reșița pentru amenajările Văliug au funcționat fără defecte timp de 23 ani, la data când scriu aceste amintiri, ceea ce nu a fost cazul totdeauna cu echipamentele de la Bicaș, Sadu și Moreni, provenite din import.” (p. 63) Pentru toate aceste activități remarcabile au primit Premiul de Stat: Dorin Pavel, Bâlcu, Constantinescu și inginerul Andrei Berzanescu.

Atunci când șantierul Văliug a fost vizitat de membrii guvernului, Loncar, care avea vârsta abia în jur de 30 de ani, a spus: „și toate aceste lucrări frumoase le executăm noi, tinerii sub 30 ani.” La care Chivu Stoica i-a mulțumit în numele guvernului, însă i-a atras atenția privind spre Pavel, care avea aproape 50 de ani: „să nu uitați de experiența și munca creatoare a celor mai vârstnici.” (p. 64) Când au fost montate turbinele și generatoarele în sala mașinilor de la Crăinicel, Dorin Pavel venea pe șantier de câte două-trei ori pe săptămână. Între timp, aceasta fusese pusă sub pază militară. Când să intre în centrală, un ostaș a strigat la el, necunoscându-l: „Stai!” A venit și un locotenent tânăr care l-a legitimat, cerându-i aprobare de la Comandamentul militar din Reșița, ceea ce evident nu avea. Pavel i-a spus: „Bine tovarășe, eu sunt cel care am proiectat și supraveghez tehnic toate lucrările. Dacă nu mă lăsați să intru în centrală, vei prelua dumneata acest rol.” Între timp au sosit acolo și inginerii de pe șantier, care i-au șoptit ceva ofițerului, care a fugit după Pavel ca să își ceară iertare. (p. 64)

După ce lucrările au luat sfârșit, a apărut un roman al scriitorului Nicolae Jianu, intitulat *Cumpăna luminilor*. Acesta stătuse anonim printre cei de pe șantier și descria în roman tot ce văzuse acolo. Pavel s-a putut recunoaște ușor în personajul „profesorul Pralea”, care le spunea astfel însoțitorilor săi: „Prietenii, jos pălăriile, intrăm în biserică, pentru noi sala mașinilor este o biserică.” (p. 64)

Peste niște ani, Dorin Pavel a vizitat împreună cu studenții săi canalul Gozna, găsindu-l pe barajistul tânăr de acolo curățând frunzele din camera de încărcare. Pe canalul lung de 12 km veneau toamna multe frunze. Pavel a închis unele vane și a deschis altele, iar frunzele au pornit pe un

jgheab, a nime proiectat cu spălare automată. Mirat, barajistul a învățat și el rapid manevrele care îl scuteau de mult efort. El și-a dat seama prin aceasta că Pavel era cel care inventase acele vane. În consecință, l-a invitat la o damigeană mare de rachiu, la care au luat parte și studenții. (p. 65)

Mai târziu a fost construit după planul său inițial și barajul „cu rosturi lărgite” de la Secul, care „era o acumulare ciudată.” Prin orificii speciale, lacul reținea permanent doar 8 milioane mc de apă, iar tranșa de deasupra, de 7 milioane mc, era goală tot timpul, în afara cazurilor sosirii unei viituri. În concluzie: „Reșița fusese inundată cam de 15 ori în 200 ani de existență, însă la inundația din 1970 orașul și uzinele Reșița nu au suferit. La fel s-a mai realizat la Teliuc pentru Hunedoara o acumulare de aceasta, însă mai mare, și nici Hunedoara nu a mai fost inundată.” (p. 65)

Lacul Trei Ape a fost realizat tot după planul său inițial, deoarece lucrările terminate în 1951 asigurau debite minime de 1.600 litri/secundă, iar sporirea capacității noilor furnale cerea 2.400 l/s. Lacul de 5 milioane mc s-a realizat la confluența a trei afluenți ai Timișului superior. O stație de pompare ridică apa cu 190 m spre canalul și rezervorul Semenice. (p. 65) De acolo cădea prin turbinele centralelor Crăinicel, Breazova și Grebla, care totalizau 760 m. După modelul acestui „transformator hidroenergetic”, primul din țară, s-au mai instalat altele pe Lotru și Sebeș. „Nu pot încheia capitolul Bârzavei fără nostalgia unei munci entuziaste a tuturor colaboratorilor care au creat o școală a hidroelectricității. Mai erau și condițiile materiale favorabile oferite de Reșița pentru colaborarea mea. De două, trei ori lunar fiind pe șantier, la reîntoarcere duceam un geamantan cu bunătați la București și cititorii își amintesc ce criză alimentară a fost în primii ani după război.” (p. 65)

Acestea au fost în linii mari, cu unele adăugiri inițial scoase din manuscris, conținute în capitolul *Unele amintiri eliminate din manuscris* (p. 96-98), impresiile lui Dorin Pavel despre Reșița acelor ani, despre oamenii ei și despre natura înconjurătoare. Niște impresii care l-au marcat profund pe specialistul implicat ulterior în atâtea alte mari lucrări, dar care a păstrat neșterse amintirile sale de aici. Probabil că, desfășurându-și încă din tinerețe primele lucrări în mediul industrial reșițean, Dorin Pavel, pe lângă marile sale contribuții aduse dezvoltării zonei, a împrumutat la rândul său ceva din specificul spiritului întâlnit aici. Colaborarea a fost foarte favorabilă ambelor părți, astfel încât Dorin Pavel a păstrat o amintire neștersă Reșiței, iar Reșița, la rândul ei, ar trebui să cunoască mai bine realizările acestui „părinte” de excepție al barajelor din Masivul Semenice.

**Caietele de amintiri ale profesorului Dorin Pavel. A patra Conferință a hidroenergeticienilor din România, 26-27 mai 2006, București, 101 p.*

Dr. Ionel Bota
(Oravița)

Cacova sau Grădinari de Caraș. Însemnări monografice despre un habitat rural din Banatul Montan. Din preistorie până în veacul al XV-lea (II)

Abstract: *The archaeological discoveries and information from various sources attest the continuity of Dacian and Dacian-Roman settlements in the miners' communities of the Caraș region. Money treasures dating back to the Dacian times were discovered in the area. Banat is considered the province with the most pronounced Roman character. In the Middle Ages, a rural civilisation under Byzantine jurisdiction prevailed in these places. Here the Romanians had autonomous institutions, sedium valachicalium, congregatio generalis, courts and general assemblies.*

Keywords: *Cacova, Grădinari, history, notes, monograph, continuity, rural settlement, Mountainous Banat*

e. Argumente ale continuității dacice și daco-romane

Reluând concluzii anterioare în legătură cu habitatul cărășan, prin extensie bănățean, mențiunile istoricilor vechi includ ca limite geografice spre nord râul *Tibiscos*, Timișul, cu izvoarele în munții de la estul Banatului Montan, apoi *Tigas*, identificat cu Bârzava,¹ mult mai la nord *Marisos*, Mureșul, iar în sud *Donarisul* dacilor, *Istrul*, celticul *Danuvius*, Dunărea, deși alte opinii coboară la sanscrită unde „sru” se traduce prin *a curge*. Pe urmele spuselor lui Herodot că tracii au multe nume, fiecare după ținutul locuit, izvoarele antice au păstrat și mențiuni în legătură cu triburile de *albozensi* (*albozensios* în greacă),² *saldensi*, *biefi*³, *biesii* (aramaicul „vaisya” se traduce prin *membrii familiei, ai clanului*⁴), ramură a tracilor care își întind locuirea până la izvoarele Mariței, la sud de Dunăre.⁵ Tot în sudul fluviului, Strabon spune că dacii, celții, tracii și illyrii conviețuiau⁶, iar Dio Cassius (Dion Cassios) afirmă că „dacii locuiesc pe ambele maluri ale Istrosului, dar cei dincoace de fluviu, lângă țara tribalilor, țin cu plata tributului de Mysia și se numesc mysi, afară

de cei așezați foarte aproape (...). Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus...”⁷

O listă recentă, pe baza descoperirilor arheologice și informațiilor din izvoare, atestă locuri de continuitate dacică, apoi daco-romană în așezările de „mineri” din ținutul cărășan, la Ciclova Montană, Sasca Montană, Slatina Nera, dar și la Surduc, Greoni, Berzovia, Ramna, Broșteni, Oravița, Cacova (Grădinari), Iam, Ilidia, Măidan, Milcoveni, Potoc, Răcășdia, Comorăște, Socolari, Vărădia, sau la Dunăre, la Moldova Nouă. Ținutul era menționat în aria de evoluție a cultului Cabirilor.⁸ La Oravița, Carașova și

„Kakova. Látkép. - Vedere dela Cacova” – Imaginea de ansamblu a satului Grădinari la începutul secolului XX. Carte poștală editată la Budapesta în jurul anului 1910. CP circulată în octombrie 1911 având ștampila poștei din „KÁKOVAFALVA - 911.OKT.15.” Colecția: Walter Stahli (Germania). Sursa: www.walter-stahli.banaterroa.eu

Greoni s-au descoperit tezaure monetare din perioada dacică (tetradrachme de imitație macedoneană),⁹ tot la Greoni o monedă de bronz datată de specialiști la 336-335 î.Hr.,¹⁰ la Potoc monede din vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare,¹¹ alte descoperiri fiind rezultatul săpăturilor arheologice din veacul XIX de la Mercina și Slatina Nera.¹² Pentru perioada romană și post-romană, *Repertoriul arheologic* (1983) menționează așezări și descoperiri la Ilidia (poziția 15), Oravița (20), Potoc (22), Cacova (27), Ciclova (36), Comorăște (38), Iam (68), Din nou Oravița (poziția 99) și Vărădia (152),¹³ alături de Greoni și Berzovia, rod al conviețuirilor, simbiozei și continuităților dacice, apoi daco-romane, din epoca romană, post-romană și proto-română.¹⁴ „Banatul – scrie un cărășan de geniu – e provincia cu romanitatea cea mai pronunțată.”¹⁵ În scrisoarea către Hasdeu, academicianul Manguica, fiu al acestor locuri, cetățean al Oraviței până la moarte, spunea: „Și portul poporului este altul și, fiindcă locuim părțile următoare

ale Banatului oriental, cred eu din aceste motive cum că noi suntem autoctonii romani ai Banatului.”¹⁶

O așezare daco-romană, cu datări precizate de cercetători în secolele III-IV d. Chr. se afla în Sălișteea din Luncă și la Hârboace, la poalele Dealului Albului. Locuințe, cuptoare, utilități de gospodărie rurală, monede au ieșit la iveală.¹⁷ Pe Valea Budovița, în hotarul satului aparținător, Greoni, au fost dezvelite vestigiile alte așezări daco-romane de secole III-IV d. Chr. și monede din veacul al IV-lea.¹⁸

Note:

1. J. SZENTKLARAY, *Krásso vármegye őshajdana*, Budapest, Az Athenaeum irodalom és nyomdai R. T. Könyvnyomdaja, 1900, p. 49.

2. PTOLEMEU, *Geografia*, III, 8, 3.

3. *Ibidem*.

4. *Ibidem*.

5. *Ibidem*.

6. STRABON, *Geografia*, în volumul *Izvoare privind istoria României. De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, Editura Academiei, 1964, p. 236 și p. 238 (în limba greacă) și p. 237 și 239 (în limba română).

7. DION CASIOS (DIO CASSIUS), *Istoria romană*, în volumul *Izvoare*, p. 670, p. 672, p. 682 (în limba greacă) și p. 671, p. 673 și p. 683 (în limba română).

8. N. GUDEA, I. MOȚU, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 171; V. CHRISTESCU, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Pitești, 1929, p. 11-30; A. BORZA, *Banatul în timpul romanilor*, 1943, p. 61-63; *Banyaszobrak a Daciai aranyvidekről*, în „Archaeologiai Ertesito”, V, 1885, p. 16-20; U. TACKHLOM, *Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1937; despre Cultul Cabirilor, la T. ANTONESCU, *Cultul Cabirilor în Dacia*, București, 1889, 260 p.; vezi și V. BRANA, *Zăcămintele metalifere ale subsolului românesc*, București, Editura Științifică, 1958, p. 8-9.

9. I. STĂNILĂ, *Valea Cărașului. Districtul Ilidia, secolele XIV-XVII. Pagini din trecutul unui colț de țară*, Reșița, 1986, p. 138; S. LIUBA, A. IANA, *Topografia satului Măidan*, în „Foaia Diecesana”, X, nr. 2, 8/20 ianuarie 1895; J. WINKLER, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 35-51; K. REGLING, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, II*, Berlin, 1910, p. 623-625; E. CONDURACHI, *Tezaurile monetare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, București, 1943, *passim*; N. GUDEA, *Tezaurul monetar de la Răcășdia*, în „Acta Musei Napocensis”,

12, 1975, p. 183-190; I. BERKESZI, *Delmagyarország eremleletei*, Temesvar, 1907, *passim*.

10. E. CHIRILĂ, N. GUDEA, *Monede romane de bronz din secolul al IV-lea descoperite la Moldova Veche, județul Caraș-Severin*, în „Apulum”, 10, 1972, p. 714; I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 10-11; N. GUDEA, *Tezaurul monetar de la Dalboșeț, secolul IV*, în „Tibiscum”, 2, 1973, p. 53-60; Idem, *Monede din castrul roman de la Mehadia*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 26, I, 1975, p. 147-151; Idem, *Descoperiri antice și bizantine în Banat*, în „Banatica”, I, 1974, p. 139-143; F. SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, p. 175; O. FLOCA, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956, *passim*; C. PREDĂ, *Probleme de numismatică geto-dacică*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, III, 1960 (extras); D. O. POPESCU, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în „Materiale de Arheologie”, II, 1956, p. 196-250; J. M. ACKNER, *Dacien in den antiken Münzen*, în „Mittellungen der k.-k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmaller”, VII, 1862, p. 135-141, p. 164-173, p. 195-199, p. 221-228, p. 247-251; L. MĂRGHITAN, *Banatul în lumina arheologiei, II*, Timișoara, 1980, p. 115; I. I. RUSSU, *Comorile regelui Decebal*, în „Sargeția”, IV, 1966, p. 99-107.

11. I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 10; J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 7.

12. J. SZENTKLARAY, *op. cit.*, p. 7-8; J. CARCOPINO, *Les richesses des Daces et le rédrèssement de l'empire romain*, în „Dacia”, I, 1924, p. 28-34; C. MOISIL, *Monede și tezaur de din România Mare*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, VIII, nr. 42-43-44, ianuarie-iunie 1922, p. 60-61; O. ILIESCU, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare, II*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, 1958 (extras); R. SYME, *The imperial finances under Domitian, Nerva and Traian*, în „Journal of Roman Imperial Studies”, XX, London, 1930, p. 55-70; J. GUEY, „De l'or des Daces” où livre de Sture Bolin. 1958, în „Melanges J. Carcopino”, Paris, 1966, p. 445-475; V. STANCIU, *Aurul Daciei și imperiul roman*, Timișoara, 1942, p. 95; S. LAMBRINO, *Râul Sargeția și tezaurul lui Decebal*, în „Închinare lui Nicolae Iorga”, 1931, p. 223-228.

13. N. GUDEA, I. MOȚU, *Repertoriul principalelor localități cu descoperiri arheologice de pe teritoriul Banatului*, în „Banatica”, VII, 1983, p. 193-194; Bibliografia problemei e mai vastă; M. MACREA, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 523; F. HOROVITZ, *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aureliu*, în „Cultura Istorică”, V-VII, 1929-1931, p. 87-180; I. I. RUSSU, *Daco-geții în Dacia Romană*, în volumul *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*,

- 1956, *passim*; E. CHIRILĂ, N. GUDEA, I. STRATAN, *Drei Münzhörte des 4.Jhs. aus dem Banat*, Timișoara, 1974, p. 41-64, p. 85-92; A. CUCU, *Valurile romane*, în „Natura”, XVI, nr. 3, p. 1; Idem, *Drumurile romane în Banat*, în „Natura”, XVI, nr. 7, p. 21 și nr. 8, p. 29; TR. SIMU, *Drumurile romane în Banat*, Lugoj, 1924, *passim*; D. BENEĂ, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană*, în „Banatica”, III, 1975, p. 91-98; N. GUDEA, I. DRAGOMIR, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, în „Banatica”, III, 1975, p. 99-121; C. POPA, ȘT. STĂNILĂ, *Statuete romane reprezentând luptători*, în „Banatica”, I, 1971, p. 127-137; O. RĂUȚ, O. BOZU, R. PETROVSZKY, *Drumurile romane din Banat*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 135-159; *Teatrul Muzeu („Teatrul Vechi”) Mihai Eminescu, Oravița, Colecțiile Documentare, Fondul Documentar Sim. Sam. Moldovan, Mapa Tematică „Însemnări istorice”, Documentul nr. 77, 21x34 cm, cerneală verde, p. 1.*
14. I. I. RUSSU, *Etnogeneza românească*, București, 1981, *passim*; I. JUNG, *Fasten der Provinz Dazien mit Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1894, p. 509-517; C. DAICOVICIU, *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istoric-arheologic*, Cluj, 1940, p. 2-70; D. PROTASE, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1986, p. 39-62; G. L. CHEESMAN, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914, *passim*; A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, *passim*; Idem, *Evoluția sensului de „Dacia”*, în „Steaua”, XXII, 3, 1969, p. 423-444; M. OPPERMANN, *Tracii între arcul Carpaților și Marea Egee*, București, 1988, *passim*; C. M. VLĂDESCU, *Armata romană din Dacia Inferior*, București, 1983, *passim*; D. PROTASE, *Legiunea IV Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei la provincia Dacia*, în „Acta Musei Napocensis”, 1967, p. 47 sq; W. TOMASCHEK, *Les restes de la langue dace*, extras din „Museum”, Louvain, 1883; R. VULPE, *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian*, în „Studii și Articole de Istorie”, XXIII, 1973, p. 5-15; A. GARZETTI, *L'Impero de Tiberio gli Antonini*, Bologna, 1960, p. 39-46; K. KRAFT, *Zur rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951, *passim*; L'HOMO, *Essai sur le regne de l'empereur Aurelien (270-275)*, Paris, 1904, *passim*; A. CUCU, *Dacia Ripensis*, în „Natura”, XX, nr. 1, p. 29; Idem, *La castrul roman din Berzovia*, în „Natura”, XVIII, nr. 10, p. 23; N. IORGA, *Le probleme de l'abandonnement de la Dacie par l'empereur Aurelien*, în „Revue Historique Sud-Est”, I, 1924, p. 37-58; I. I. RUSSU, *Onomasticon Daciae*, Sibiu, 1943, p. 185-233; G. POPA-LISSEANU, *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în „Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani”, București, 1936, p. 709-728.
15. cf. V. BIROU, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941, p. VIII.
16. M. M. DELEANU, *Academicianul Simeon Manguica*, Reșița, Editura Timpul, 2004, p. 67.
17. D. BENEĂ, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, I, Timișoara, 1996, p. 144-145 și p. 261; D. BENEĂ, A. BEJAN, *Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II-IV*, I, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, nr. 26-30, 1989-1993, p. 127-148; OV. BOZU, *Așezarea daco-romană de la Grădinari-Săliște (județul Caraș-Severin)*, în „Banatica”, Reșița, 10, 1990, p. 147-186; Idem, *Grădinari, Săliște*, în „Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994”, București, 1995, p. 37-38; Idem, *Grădinari, Săliște, județul Caraș-Severin*, în „Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, I, Brăila, 1996, p. 55-56; D. BĂLANESCU, *Monede romane din secolul IV descoperite în sudul Banatului*, V, în „Banatica”, Reșița, 10, 1990, p. 187-204; FL. MEDELEȚ, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène. Secolul IV î. Chr.-106*, în „Analele Banatului”, Timișoara, 3, 1994, p. 239-308; M. MARE, *Tipuri de locuințe din Banat între secolele IV-IX d. Chr.*, în „Analele Banatului”, 5, 1997, p. 113-138; GH.-P. BORDEA, B. MITREA, *Découvertes monétaires en Roumanie-1989*, în „Dacia”, 34, 1990, p. 299-308; Ibidem, *Découvertes monétaires en Roumanie-1990*, în „Dacia”, 35, 1991, p. 215-228; GH.-P. BORDEA, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1994-1995*, în „Dacia”, 40-41, 1996-1998, p. 425-466; D. ȚEICU, *Banatul Montan în Evul Mediu*, în „Biblioteca Historica et Arcaeologica Banatica”, Timișoara, 19, 1998, p. 54; D. POPESCU, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumaine en 1964*, în „Dacia”, 9, 1965, p. 469-488.
18. E. CHIRILĂ, N. GUDEA, *Descoperiri monetare antice din Banat*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, Alba Iulia, 1972, p. 713-718; E. IAROSLAVSCHI, GH. LAZAROVICI, *Așezări de secol IV în sudul Banatului*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, 15, 1978, p. 255-261; D. ȚEICU, *Cercetări arheologice în depresiunea Oraviței*, în „Banatica”, 9, 1987, p. 317-346; D. BENEĂ, A. BEJAN, *Viața rurală*, p. 134; D. BENEĂ, *Dacia sud-vestică*, p. 261-262.

Realități istorice în Evul Mediu cărașan

a. Populația romanizată, protoromânii și românii cărașeni în prefeudalism

Pentru Paulus Orosius, în secolul IV, Dacia e lângă „Gothia” (o reminiscență a Geției, teritoriul denumit

astfel mai ales pentru locuirile vechilor daci/geți). Confuzia o mai întâlnim și la *Iordanes*, altminteri. În *Historiarum adversum paganos (libri VII)*, Orosius se prea poate să fi avut în vedere acele realități istorice din fosta *Dacia Superior*, incluzând și Banatul actual, cu valea Cărașului: „La răsărit se găsește Alania, la mijloc Dacia unde e și Gothia /sic!/. ...”.² De altfel, și mai târziu, hărțile și istoricii confundă Dacia cu „*Dania*” în mod frecvent.

Iar în manuscrisul lui Hieronymus, din 380, o informație coroborată cu pasaje din Ptolemeu,³ interpretate ulterior și de Pârvan,⁴ vorbește de *argaraganți* și ne poate plasa în aceeași zonă. O vreme s-a crezut că aceștia ar reprezenta pătura suprapusă a sarmaților din Banat. În anul 332, sarmații Banatului cereau ajutor împăratului Constantin cel Mare împotriva goților.⁵ În 357-358, Constantius II (317-358), însă, îi bate pe aceiași sarmați și, între alte măsuri politic-administrative, ridică o cetate *Constantia* (Cuvin, *Kubin*) în sud-vestul perimetrului de conflicte.⁶ Dar împotriva sarmaților din zona bănățeană se răsculară în anul 334 și „sclavii numiți limigantes”.⁷ Or, *limigantes* erau numiți locuitorii deja romanizați după retragerea aureliană,⁸ denumire păstrată la cei care, nu numai oficiali ai administrației imperiale, vor locui și în *Dacia Ripensis*, o „Dacia Restituta” delimitată, prin fluviu, de cealaltă Dacie. De fapt, o însemnare din *Flavius Claudius Iulianus*, în legătură cu evenimentele anului 332, justifică orgoliul împăratului Constantin cel Mare de a relua ținutul de la nordul fluviului și de a păstra controlul asupra lui ca unul care știa că apăra astfel interesele unei populații romanizate deja: „...prin faptele săvârșite împotriva uzurpatorilor sunt mai presus decât Traianus și sunt fără îndoială egalul lui prin reluarea ținuturilor pe care el le dobândise mai înainte, dacă nu cumva valorează mai mult să recâștigi un lucru decât să-l câștigi...”.⁹

În același perimetru geografic denominat astăzi ca Valea Cărașului, Țara Cărașului, Ammianus Marcellinus plasa luptele cu goții și hunii, la 357-358¹⁰, dar și cu taifalii vizigoți.¹¹ Se știe, deja, că la 378 ultima cetate romană, menționată ca atare în izvoarele istorice scrise, a fost Sirmium (Mitrovița) dar alte realități istoric-politice la nordul fluviului, în teritoriul locuit de populația romanizată, sunt legate de 382, când Gratian marchează sfârșitul păgânismului refuzând titlul de „Pontifex maximus”.¹²

La anul 448 era prezent în zonă oficialul împăratului Theodosie, Priscus Panites, trimis cu solie la temutul Attila. „De acolo am călătorit pe un drum neted, așezat într-o câmpie, și am trecut peste mai multe râuri navigabile dintre care cele mai mari, după Istros, erau așa numitul Drecon, apoi Tigas și Tifesas.”¹³ Ipotetic, deocamdată, *Drecon* (din sanscritul *dre-*, „a cădea zgomotos”) a fost identificat, după *Iordanes*, cu vechiul *Apo*, Cărașul,¹⁴ *Tigas* și *Tifesas* fiind, probabil, Bega (ori Bârzava?) și Timișul.

La același autor, menționarea *ausonilor*, cu siguranță autohtoni romanizați deja (Densușianu zice, desigur fantezist, că sunt urmașii titanului Atlas și numele lor e sinonim cu latin, roman, italian¹⁵), acoperă pe itinerar o geografie întinsă între Banatul de Munte (cărășan), câmpia timișană și Panonia dincoace și dincolo de Tisa, în vremea când fostul *pretorium* (vamă) *Dierna* (*Tierna*, *Diernis*) era una din cetățile distruse de huni,¹⁶ după ce aceștia, dinspre Panonia, organizează dese expediții de jaf în Banat, cum indică Ptolemeu. Ausonii sunt mai târziu, în *Istoriile*-le lui Theophilakt Simokata, în *Cronographia* lui Theophilakt Confesorul din secolul VI, călăuzele „alese dintre romani” sau, la Maurikos, de la anul 600, *refugoi* „refugiații” al căror habitat central e situat de Constantin Porfirogenetul (al VII-lea) (945-959) în *De administrando imperio (învățătură către fiul Romanos)*, în teritoriul situat între Timiș-Timisis, Criș, Tisa-Titsa, Mureș-Marisis.

Perioada secolelor VII-X e una a aglomerărilor de așezări relativ stabile. La limita de nord-vest a ținutului, de pildă, Denta e menționată ca „localitate avară”.¹⁷ Din secolul VII, avarii au un centru puternic în partea arădeană, în nordul Banatului. Caganul Baian distrugea, în 567, regatul gepid, cucerea Sirmium, dar era învins pe Tisa de slavini, în anul 601, după ce aceștia ieșiseră victorioși, înainte cu un an, 600, în expediția de la Viminacium.

În pofida acestor stăpâniri vremelnice, baza etnică în ținutul banatic și, desigur, în părțile noastre, bănățene, cărășene, este daco-romană fiindcă, de exemplu în anul 598, generalul Priscus poartă lupte în Valea Cărașului – cum sună, la o interpretare, mențiunile lui Theophilakt Simokata – iar la reproșurile șefului avar el afirmă că se află pe pământ roman.¹⁸ Avarii se refac militar-politic în intervalul 680-795, fiindcă, la 787, într-o vreme când certurile teologilor deveniseră „boală de nevindecat a Bizanțului creștin”,¹⁹ un Ursus „episcopul locuitorilor din țara avarilor”, e prezent la unul din Sinoadele creștine.²⁰ Sinodul Libiei condamnă doctrina lui Arie din Alexandria, preot la biserica Baucalis și discipol al lui Paul de Samosata, cel ce fusese susținut o vreme de împărații Constantinus II și Valens, doctrină răspândită în secolul IV și la goții din Muntenia, episcopii Wulfila și discipolul său Auxentius de Durostorum, ca și Betranion (Vetranion) din Scythia Minor, sprijinind „erezia”.²¹ Dar arianismul era combătut mai ales în provinciile romanizate, inclusiv în Banatul post-roman. Un Ioan Maxentiu sprijinea călugări „sciți” itineranți în Scythia Minor, în Moesia, apoi în Dacia Ripensis, desigur trecând și la nordul fluviului, în spațiul bănățean, împotriva adepților lui Arie. Credem, însă, că etnia acestor călugări e probabilă, fiindcă la vremea aceea „scit” designa doar pe locuitorul provinciei care păstra vechiul nume din perioada stăpânirii romane. Mai degrabă e vorba de misionari aparținând populației romanizate, a căror activitate era completată și de sprijinul localnicilor, acolo unde misiunea

lor de a combate arianismul trebuia să izbândească. Ținutul e pomenit în analele france în secolul IX, dar civilizația montană din această regiune banato-severineană e o realitate și în „Cronica lui Ottokar de Stiria”²²

La autohtonii deja romanizați fac referire Kynamos și Anonimul din Diocleea, vorbind despre vlahi, ori Kedrenos, despre vlahii implicați în conflictul bizantino-bulgar. Și azi, în satul Ciclova Română, din apropierea Cacovei, în memoria localnicilor, traseul de traversare între două coline, având ca punct terminus orașul de pe Căraș, este *cioaca* sau „*calea călătoare*”, de la „*kelatori*”, chervanarii vlahi la începuturile evului mediu.²³ La Zomonițe, în sudul cărășan, în Clisura Dunării, avem locuri pentru secolele IX-X²⁴, o *civitas* medievală de la Pojejena e contemporană locuirilor din *castrum Horom* (Palanka Nouă?). Pentru această vreme de tranziție spre feudalism avem, tot în hotarul Greoniului, argumentul tumulilor cu manta din bolovani de râu, lângă haltă, pe Valea Budovița.²⁵

Ceva mai târziu, un *Berivoi* (*Verivoi*) *Vlahul* e amintit participând cu oamenii săi la răscoala din 1066 împotriva Bizanțului. S-a spus că el e șeful unei formațiuni din sudul Crișanei,²⁶ dar aria de cuprindere geografică e mult mai mare, credem, fiindcă *Berivoi* poate fi acel *Balamir-Balomir* (*Beremir*) „*hunjanak*” pomenit în izvoarele ungurești,²⁷ teritoriul exagerat ca limite geografice în textele istoricilor maghiari de secol XIX, fiind integrabil în aria denumită „*crăiia*” lui Attila, probabil pe urmele titlaturii de orgoliu a „*biciului lui Dumnezeu*”, niciodată însă acoperită de realitatea istorică. Cum se știe, de altfel, cel mai adesea denotativul „*vlah*”, „*valah*” trimite la o categorie socială distinctă.²⁸ O conviețuire autohtonialogeni e atestată și în veacul următor. La Pescari, de pildă, s-au descoperit urmele unor cazane pecenege din perioada cuprinsă între secolele X-XIII,²⁹ iar la Pojejena-Nucet un cimitir medieval din secolul XI.³⁰ Și la Zomonițe avem locuri demonstrate pentru secolele XII-XIII.³¹

Őszgesta, geste vechi maghiare, fac dese referiri la zonă. E vorba de „*cronica arhetip*” din vremea lui Coloman Cărturarul (1095-1116), cronicile lui Almos, regele mort la 1129, apoi Bela II, Geza II, Ștefan III (1131-1172), *gestele* magistrului Acațiu, cronica din vremea lui Ștefan V (1270-1272). În 1147, solul regelui Franței, Ludovic II, participant la cruciada a doua, vorbea de *pascua Iulii Caesaris*, Toma de Spalato amintește de *pascua romanorum* ca și Ricardus în *Ungaria Magna* (1230-1240).

În faimoasele *ethicoane* din *Cronica* lui *Anonymus*³² autohtonii sunt designați ca *romanoi*. Capitolul IX scrie despre „români, adică păstorii romanilor” *pascua romanorum et pastores* în Pannonia. Plasarea pare prea generală, numai că aceste realități sunt valabile și mai la sud, sud-est, în ținutul banatic. Noi credem că Pannonia

era deja puternic romanizată și că existau comunități cu aceeași bază etnică precum în Dacia propriu-zisă, acea Dacie extinsă în perioada ei de glorie dincolo de Tisa, cum spun majoritatea izvoarelor istorice vechi, demonstrând clar că la penetrarea ungarilor, populația se retrage mai spre interiorul arcului carpatic, în Transilvania clasică, dar și în Banat, având conștiința că e vorba de o retragere provizorie.³³ Despre acești romani, Simon de Keza afirmă că au rămas în Pannonia de bună voie, fie *sponte-sedentari*, fie *pastores, coloni et pastores*: „Valahii și țărani rămân în Pannonia de bună voie” în vremea când, zice același cronicar, „Pannonia a trăit zece ani fără de lege”.³⁴ Așadar, comunități și populații legate de acest creuzet al etnogenezei daco-romane și române vor fi semnalate în Transilvania, Banat, Moldova, Muntenia, Dobrogea, dar și în Pamflia, Macedonia, Dalmația, Frigia ori, trecând Adriatică, în Apulia.³⁵

Gestele lui Acațiu se verifică acolo unde mențiunile sunt corectate cu pasajele pe care le-a inspirat ca izvor pentru *Gesta Hunnorum et Hungarorum* al lui Simon de Keza (1282-1283), pentru „*cronica franciscană*” din timpul lui Carol Robert de Anjou, iar mai târziu chiar pentru *Chronicon Pictum Vindobonense*.³⁶ Din Banatul cărășan, mai degrabă decât din zona de confluență ardeleano-crișană cu Banatul, cum s-a mai susținut, este și ducele *Ramunc*, cel prezent cu 700 de oșteni din țara vlahilor la mezialianța lui Siegfried și a Crimhildei din *Cântecul Niebelungilor*: „În ceața cea peștriță, ruși, greci destui erau./ Poloni, *vlahi* ca gândul de repede zburau/ Pe caii lor cei ageri. Erau buni călăreți!/ Precum le era firea se și purtau eroii îndrăzneți!/. Venea pe cai sălbatici, cu șapte sute ostași./ *Însuși Ramunc herțegul, care stăpânea/ În țara vlahilor*. Zburau sirepii lor...”³⁷

Preluând informații de la Orosius și Alfred cel Mare,³⁸ un Moise Chorenati vorbea de țara *Balak* din fosta Dacie, dar am văzut că, spre exemplu la Orosius, plasarea geografică s-ar potrivi realităților teritoriului de azi al Banatului istoric. Autohtonii românilor, valahilor, e confirmată din Pannonia și până în zona dunăreană a Banatului, într-o frază din *Povest vremennâh let* al lui Nestor (*pseudo-Nestor?*), scrisă la Kiev în veacul XI: „Pe urmă, însă, ungurii înlătură pe vlahi și luă în stăpânire această țară și se așezară cu sloveanii împreună pe care îi supuseseră și de atunci țara se numește Ungaria.”³⁹

În secolul XIV, *geograful francez anonim* scrie și el, în *Descriptio Evropeae Orientale*, acoperind realități istorice vechi din zonă, despre „un popor foarte mare și răspândit care se numesc *romani*, care odinioară au fost păstori ai romanilor și din cauza pământului roditor și plin de verdeață trăiau în Ungaria unde se aflau pășunile romanilor.”⁴⁰ În 1564, Giovan Andrea Gromo constată și el că „*satele sunt toate locuite de români și aceasta nu*

numai în Banat și în Transilvania,⁴¹ tot el vorbind despre Lugoj și Caransebeș care „sono della Valachia”. De aceea e obligatoriu să mai amintim aici că, tot la Greoni, sunt demonstrate, deja, urmele unei așezări medievale înainte de anul 1597. Iar în veacul XVII e de reprodus exprimarea arhiepiscopului de Ohrida, „noi sentem di sange Romana”.⁴²

În fine, dacă în Pannonia nu toate toponimele, cum s-a spus greșit, au fost preluate de unguri de la slavi,⁴³ când în Europa se întâmplă o stabilitate a regimului feudal în secolul X,⁴⁴ în Banat și în zonele de confluență cu Hunedoara, Crișana, Oltenia au rezistat microtoponime, nume de hotare, în fața presiunii lingvistice alogene,⁴⁵ semne și mărturii ale statutului majoritar numeric al populației autohtone, românești. Tot la Pesty avem menționate nume de locuri specifice Cacovei și hotarele ei. Valea Ciornovăț, „Csernovetz, völgy ahasonnevü patakótól”, Șupa, la jumătatea drumului de hotar către Comorâște, „Sopa völgy Komoristye felé”, Pincu, „Pinkulu”, Boconi, „Bocconi”, Valea Cerii, „Valea Cseri=azaz Cservölgy”, Dealul Bisericii, „Dialu biserici=templom hegy”, Brață, „Kaková-hez éjszakra a Bracza megslat”, Valea Dumii, adică a nobilului de Caransebeș, „Valea Dumii, melyről azt állítják, hogy Duma nevü ember birta. Ez aligha a Káransebesi Duma nemes családhöz tartozott”.⁴⁶

Note:

1. Cf. AL. P. ILARIAN, *Ideile lui Șincai. C. Idei politice-naționale*, în volumul AL. P. ILARIAN, *Antologie*, ediție, prefață, note și comentarii de C. Albu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 414; vezi și M. DAN, P. TEODOR, A. RĂDUȚIU, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XI, 1968, p. 25-57; AL. PHILIPPIDE, *Originea românilor; II*, Iași, 1927, p. 16-19; ȘT. OLTEANU, *Societatea românească la cumpăna de mileniu, secolele VII-XI*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 41-46; L. TAMAȘ, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Traiane*, în „Archivum”, I, 1935, p. 1-96, II, 1936, p. 46-83 și p. 245-374; A. PIPPIDI, *Hommes et idées du Sud-Est-éuropéen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, Editura Academiei et Editions du CNRS, 1980, p. 4.

2. OROSIUS, *Istoria împotriva păgânilor; în șapte cărți*, în volumul *Izvoare privind istoria României, II. Autori: 2. De la anul 300 până la anul 1000*, București, Editura Academiei, 1970, p. 189 (text în limba latină), p. 190 (traducere în limba română).

3. PTOLEMEU, *Îndreptar geografic. Geographia*, în volumul *Izvoare privind istoria României, I. De la Hesiod*

la Itinerarul lui Antoninus, București, Editura Academiei, 1964, p. 540-542 (reproduce pasaje din *Geographia*, III, 8,4); AL. BĂRCĂCILĂ, *Dacia și Dania în istoriografia și cartografia medievală*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, III, 1959, p. 341-358.

4. V. PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, Editura Cultura Națională, 1926, p. 77-81; vezi și la C. PATSCH, *Banater sarmaten. Beiträge zur Völkerkunde von Südösteuropa, II*, în „Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien”, LXII 1925, p. 181-216.

5. V. PÂRVAN, *op. cit.*, p. 256; C. JIRECEK, *Die romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în „Denkschriften Philologisch-historische”, tom XLVIII-XLIX, 1901-1902, p. 118-123; K. KRETSCHMER, *Sarmatia*, în P. WISSOWA, *Real Enciklopädie*, Stuttgart, 1921, p. 19-46.

6. D. M. PIPPIDI, *Dicționar de istorie veche a României, (paleolitic-sec. X)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 43.

7. D. BENEĂ, *Dacia în timpul lui Aurelian*, în „Banatica”, 13, 1, 1995, p. 149; L. ROBERT, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 26-32.

8. D. BENEĂ, *lucr. cit., loc. cit.*; T. SIMU, *Individul și pământul la românii și barbarii Daciei în primele opt veacuri*, Lugoj, 1924, p. 30.

9. ÎMPĂRĂTUL IULIAN (FLAVIUS CLAUDIUS IULIANUS), *Împărații*, în volumul *Izvoare privind istoria României. II. Autori: 2. De la anul 300 până la anul 1000*, p. 30 (text în limba greacă), p. 31 (traducere în limba română).

10. E. GAMILLSCHEG, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Longobarden. Die altgermanische Bestandteile des Ostromanischen Altgermanisches im Alpenromanischen*, Berlin-Leipzig, 1935, p. 16-32, p. 59-61, p. 127-145, p. 216-242 (citând din *Rerum gestarum libri*, din care s-au păstrat cărțile, de la XXIV la XXXI); vezi și J. VOGT, *Ammianus Marcelinus als erzählender Geschicht-schreiber des Spätzeit*, Mainz, Mainzer Akademie, 1963, 8, p. 129-132; W. ENSSLIN, *Zur Geschichtschreibung und Weltanschauung des Ammianus Marcelinus*, Leipzig, 1923, p. 79; C. DICULESCU, *Die Wandalen, und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, p. 2-16; Idem, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen volkes, I*, Leipzig, 1922, 119-132; ȘT. OLTEANU, *Structuri socio-economice și politic-militare pe teritoriul României în secolele II-XI*, în „File din istoria militară a poporului român”, X, 1982.

11. C. PATSCH, *Beiträge zur Völkerkunde von Südösteuropa, III, Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius, I. Bis zur*

Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien, Wien-Leipzig, 1928, p. 32-61.

12. E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire*, I, Paris, 1959, p. 131-158; L. HALPHEN, *Les barbares des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, Paris, 1926, p. 38-40; J. VARADY, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapesta, 1969, p. 16-21; G. LEPOINTE, *L'Eglise et l'Etat en France*, Paris, PUF, 1964, p. 9.

13. PRISCUS PANITES, *Despre soliile romanilor la cei de alt neam*, în volumul *Izvoare privind istoria României*, II. Autori: 2. De la anul 300 până la anul 1000, p. 260 (textul în limba greacă), p. 261 (traducerea în limba română); cf. *Teatrul Vechi Mihai Eminescu, Oravița, Colecțiile Documentare*, Fond Documentar „Sim. Sam. Moldovan”, Mapa Tematică „Însemnări istorice”, Documentul nr. 855, cerneală albastră, 4 p., 21 x 29,5 cm, datat 8 iunie 1957.

14. PTOLEMEU, *Geographia*, III, 8, 4; J. SZENTKLARAY, *Krásso vármegye őshajdana*, Budapest, Athenaeum, 1900, p. 47.

15. A. DENSUSIANU, *Dacia preistorică*, text stabilit de V. Neagoe, studiu introductiv și note de M. Neagoe, București, Editura Meridiane, 1986, p. 244.

16. PTOLEMEU, *op. cit.*; vezi și A. ALFÖLDI, *Funde aus der Hunenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în „*Archeologica Hungarica*”, IX, Budapest, 1932, p. 16-72; Z. TOTH, *Attilas Schwert*, Budapest, 1930, p. 22-34; E. A. THOMPSON, *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948, p. 41-56; O. TOROPU, *Romanitatea târzie și străromânească în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 62-71; I. A. POP, *Românii și maghiarii în sec. IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996, p. 22.

17. D. M. PIPPIDI, *op. cit.*, p. 231.

18. TH. SIMOKATA, *Istoriei*, VII, 7, în volumul *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, II, p. 545.

19. Vezi la P. S. NĂSTUREL, *Treptele Bizanțului*, în „*Magazin Istoric*”, XIX, nr. 8 (221), august 1985, p. 55; V. GRECU, *Influența bizantină în literatura română*, Cernăuți, 1933, p. 19-34; N. BĂNESCU, *Contribuțiuni la istoria literaturii bizantine*, București, 1915 (extras din „*Convorbiri literare*”, XLIX, nr. 7-8); Idem, *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos*, București, 1938, p. 79-83; GH. TEODORU, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, București, 1981, *passim*; I. G. COMAN, *Scriitorii bisericești din epoca străromână*, București, 1979, p. 86-41; E. ZAHARIA, *Populația românească a Transilvaniei în secolele VII-VIII*, București, 1977, p. 66-68; J. ZEILLER, *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I-er au V-e siècle*, în „*Revue Balkanique*”, I, 1934-1935, p. 414-

419; M. MAUSS, H. HUBERT, *Mélanges d'histoire des religions*, 1909, p. 112

20. P. S. NĂSTUREL, *lucr. cit.*, în *loc. cit.*; cf. și E. HUMMEL, *Nicetas Bischof von Remesiana*, Bonn, 1895, p. 16-19; A. VELCU, *Contribuția la studiul creștinismului daco-roman, sec. I-IV d. Hr.*, București, 1934, p. 9-70; I. GHEORGHIAN, *Istoria bisericească. Viața lui Constantin cel Mare (după Eusebie)*, București, 1881, p. 16-31; S. A. ATIYA, *A History of Eastern Christianity*, London, 1968, p. 14-28; G. ZANANIRI, *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris, 1954, p. 71; R. R. MARRETT, *The Treshold of Religion*, London, 1909, p. 19-35; R. LOWIE, *Primitive Religion*, 1924, p. 19-20; A. ȘAGUNA, *Istoria bisericești ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei până în zilele noastre*, II, Sibiu, 1860, *passim*; GH. I. MOISESCU, ȘT. LUPȘA, AL. FILIPAȘCU, *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, p. 119-126; P. STADLER, *Germanen, Hunnen und Avaren*, Nürnberg; 1987 p. 25-37.

21. Sinodul avea loc între 20 mai și 25 mai 325, la Niceea, fiind prezidat de Eustatiu de Antiohia și Alexandru al Alexandriei; vezi SOZOMENOS, *Historia ecclesiastica*, VI, 21 (ediția germană, Berlin, 1938, p. 451-452); acest Betranion era în certuri cu Valens, la un moment dat (*Ibidem*); vezi și TEODORET AL CIRULUI, *Cinci cuvinte asupra istoriei bisericești de la 325-429*, extras din „*Biserica Ortodoxă Română*”, 1894, text tradus de V. Costachi și îngrijit de C. Erbiceanu; I. SBIERA, *Contribuiri pentru o istorie soșială cetățenească, religioasă, bisericească și culturală-literară a Românilor de la originea lor încoace până în Juliu 1504*, I, Cernăuți, 1906, p. 67-81; AL. BASCHMAKOFF, *Etude sur l'origine des Avars*, în „*L'Ethnographie*”, nr. 17-18, 1928, p. 1-8; AL. GEANOGLU LESVIODAX, *Istorie bisericească pre scurt, cuprinzătoare de cele mai vrednice de știut întâmplări a sfintei biserici răsăritene*, p. 79-90; P. EVDOKIMOV, *L'Orthodoxie*, Neuchatel, 1965, p. 17-39; R. M. FRENCH, *The Eastern Orthodox Church*, London, 1951, p. 116; P. RONDOT, *Les chrétiens d'Orient*, Paris, 1968, p. 19-28; T. WARE, *The Orthodox Church*, London, 1963, p. 91; F. JACOBY, *Fragmente der griechischen Historische kirche*, Berlin, 1923, *passim*; CH. J. HEFELE, D. H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles*, II, 1907, p. 119-121.

22. Vezi GH. SIBIESCU, *Călugării „sciți”*, Sibiu, 1936, *passim*; A. W. LEEPER, *Germans, Avars and Slavs*, în „*The Slavonic Review*”, XII, p. 117-132; T. ANTONESCU, *Cultul Cabirilor în Dacia*, București, 1889, p. 36-42; F. HEICHELHEIM, *Zu Pap, (Bod. 37), ein Beitrag zur römischen Geldgeschichte unter Traian*, în „*Klio*”, XXV, 1932, p. 124-313; EM. MICU, *Privire la istoria bisericească a românilor bănățeni*, în „*Dreptatea*”, nr. 122-123, 1896; W. TOMASCHEK, *Der Skytische Norden*, 1882, *passim*; I. IEȘAN, *Secta paterenă în*

Balcani și în Dacia Traiană, București, Editura Cartea Românească, 1912, *passim*; AL. BĂRCĂCILĂ, *Dacia de la Dunăre, din analele france din secolul IX. Evenimente și probleme*, în *Arhivele Olteniei*, XXIII-XXV, 28 p. (extras); A. ARMBRUSTER, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în „*Studii*”, XXV, 3, 1972, p. 463-483.

23. GEORGIOS KEDRENOS, *Compendiu de istorii, în Izoare privind istoria României, III. Scriitorii bizantini (sec. XI-XIV)*, București, Editura Academiei, 1975, p. 144 (text în limba greacă), p. 145 (traducerea în limba română); N. BĂNESCU, *Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor de la Dunărea de Jos*, în „*Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*”, 1921-1922, p. 138-160; pentru exemplul din Ciclova Română, vezi la V. IONIȚĂ, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1982, p. 184-185.

24. GH. LAZAROVICI, M. GUMĂ, I. UZUM, *Gornea-Liubcova*, în „*Banatica*”, IV, 1977, p. 433.

25. FL. MEDELEȚ, I. BUGILAN, *Contribuții*, p. 87-198; M. GUMĂ, *Contribuții*, p. 290; S. A. LUCA, *Așezarea aparținând culturii Starcevo-Criș de la Pojejena-Nucet (Caraș-Severin). Campania anului 1986*, în „*Banatica*”, 13, I, 1995, p. 5-23.

26. I. BORCEA, I. ȚEPELEA, *Români la cumpănă de milenii*, în volumul I. BORCEA, I. ȚEPELEA, *Memorut*, București, Editura Militară, 1983, p. 17.

27. J. SZENTKLARAY, *op. cit.* p. 45; G. PRAY, *Analele crailor Ungariei*, Buda, II, 1802, p. 1-6 (o variantă în traducerea, posibilă, a lui Petru Maior).

28. *Ibidem*, p. 48; cf. și BODOG MILLEKER, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvar, 1913, capitolul IV; D. C. ARION, *Vlahii, clasă socială în voievodatele românești*, București, 1940, 52 p.

29. ȘT. MATEI, I. UZUM, *Cetatea de la Pescari*, în „*Banatica*”, II, 1973, p. 141-156; vezi și A. BRUCEBOSWELL, *The Kipchak Turks*, în „*The Slavonic Review*”, VI, 1927, p. 68-85; J. NEMETH, *Die petscenegischen Stammesnamen*, în „*Ungarische Jahrbucher*”, X, 1930, p. 27-34.

30. S. A. LUCA, *lucr. cit., loc. cit.*

31. GH. LAZAROVICI, M. GUMĂ, I. UZUM, *op. cit., loc. cit.*

32. P. L. TONCIULESCU, *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungarilor*, București, 1996, XX, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XLIV, LI; G. MIKSA, J. SZABO, *Az olahok Eredeteröl, s.a.*, p. 26.

33. B. HOMAN, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940, p. 227-243; C. NECȘULESCU, *Năvălirea uzilor prin Tările Române în Imperiul bizantin*, în „*Revista Istorică Română*”, IX, 1939, p. 185-206; L. ZAVODSZKY, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok furrásai*,

Budapest, 1904, p. 17-39; *Marcis Cronica de Gestis Hungarorum ab origine gestis and annum MCCCXXX*, Pesta, 1858, *passim*; E. JUILLARD, *Structures agraires et paysages ruraux*, în „*Annales de l'Est*”, Nancy, 1957, p. 15-22. S. BREZEANU, *Cronica lui Anonymus și continuitatea românilor*, în „*Contemporanul*”, nr. 36 (1817), 9 septembrie 1981, p. 5; J. KERESZTURI, *Istoria Craiului Bela*, Buda, 1810, p. I-VII (o variantă în traducerea, posibilă, a lui Petru Maior); N. IORGA, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsarabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în „*Memoriile Secțiunii Istorice*”, Academia Română, seria 3, tom VIII, 1927-1928 p. 97-103; G. KUUN, *Kodex Cumanicus*, Budapest, 1880, p. 196-199.

34. D. C. GIURESCU, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu (sec. X-XII)*, în „*Romanoslavica*”, X, 1964, p. 359-384 și S. BREZEANU, *lucr. cit., loc. cit.*

35. GR. NANDRIȘ, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, în „*The Slavonic and East European Review*”, XVIII, 1939, p. 142-154; W. N. SLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren, I*, Leipzig, 1918, p. 79-83; P. DIACONU, *Cu privire la problema căldărilor de lut din epoca feudală timpurie (sec. X-XIII)*, în „*Studii și Cercetări de Istorie Veche*”, VII, 3-4, 1956, p. 427-428; L. NIEDERLE, *Manuel de l'antiquité slave, I*, Paris, 1923, p. 156-177.

36. M. CAZACU, *Există un portret al lui Basarab Întemeietorul?*, în „*Magazin Istoric*”, IV, nr. 9 (42), septembrie 1970, p. 9-11; editată de Fr. Toldy, în 1867, copiată de I. Bianu, reproduce pe fila 72 *recto* și 73 *verso* două variante ale bătăliei de la Posada, iar pe fila 72 *verso*, scena primirii solului muntean; vezi și la confuzul T. TURCHANYI, *Krassó-Szőrenyi vármegye története*, Budapest, 1876, p. 75-76.

37. *Cântecul Nibelungilor*, tălmăcire de V. Tempeanu, București, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 299-230; Vezi și A. ARMBRUSTER, *Nochmals „Herzoge Râmunc uzer Vlâchen Lant”*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, XII, 4, 1973, p. 83-100.

38. ALFRED CEL MARE, *Descrierea Europei*, în volumul A. DECEI, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 57-58.

39. MOISE CHORENATI (CORNEAT), *Carte despre geografie și de fabule, care e Cartea Vulpiei*, în volumul A. DECEI, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în „*Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*”, 1936-1938, p. 439-440; *Chronica Nestoris*, editat Fr. Miklosich, I. Vindobona, 1860, p. 2-12; cf. S. WENZIG, *Westslavischer Märchenschatz*, Leipzig, 1857, p. 56-59; G. FEHER,

Beiträge zum Problem des Ungarisch-Slawischen Zu semenlebens, în „Acta Archeologica”, VIII, 1957, p. 269-318; I. NESTOR, *Slavii pe teritoriul României în lumina documentelor arheologice*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, X, I, 1959, p. 49-64; A. D. XENOPOL, *Starea românilor în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești*, I, în „Țara Nouă”, nr. 2, 1911, p. 85-88.

40. N. COPOIU, *Contribuții la studiul unității poporului român în secolele XIII-XVI*, în „Analele de Istorie”, XXXI, nr. 6, 1988, p. 12-31.

41. ȘT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei, II*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 452; ȘT. PASCU, S. GOLDENBERG, *Despre orașele medievale din unele țări dunărene*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj, XIV, 1971 p. 29-34; O. ALSCHER, *Mehadia*, în „Die Karpathen”, VII, nr. 19, 1914, p. 598-601.

42. ȘT. PASCU, *Voievodatul*, loc. cit.; vezi și R. POPA, *Caransebeșul și districtul său medieval*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, XL, nr. 4, 1989; TH. TRĂPCEA, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în „Studii de Istorie a Banatului”, I, 1969, p. 27; A. PIPPIDI, *Hommes...*, p. 9; D. ȚICU, *Câteva considerații pe marginea unor podoabe medievale*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, 18, 1981, p. 491-500; A. BEJAN, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale românești, databile în secolele VIII-IX, din sud-vestul României*, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca, 22-23, 1985-1986, p. 223-238.

43. BORCEA ȚEPELEA, op. cit., p. 21; dimpotrivă, locuiri de continuitate daco-romană și chiar română se constată și în câmpia Tisei, cum arată ȘT. MANCIULEA, *Contribuții la studiul elementului românesc din Câmpia Tisei și Carpații Nordici*, în „Lucrările Institutului Geografic al Universității din Cluj”, IV, 1931, p. 145-147.

44. Cf. A. J. TOYNBEE, *L'histoire. Un essai d'interprétation*, tradus de F. Julia, Paris, Gallimard, 1951, p. 8, nota 31.

45. N. BĂNESCU, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*, în „Byzantion”, VI, 1931, p. 297-307; N. DRĂGANU, *România în secolele IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 16-46; FR. VITTINGHOFF, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden, 1951, p. XII-XIV; E. T. SALMON, *Roman Colonization under the Republics*, London, 1969, p. 79-92; G. NANDRIȘ, *Phonétique historique du romain*, Paris, 1963, passim; M. A. BRUCE-WHYTE, *Histoire des langues romanes et de leur littérature depuis leur origines jusqu'à XIV-e siècle*, Paris, 1841, p. 15-27 (citând pe Bracciolini cu *Disceptationes*, despre originea latină a limbii române); G. GIUGLEA, *Cuvinte românești și romanice*, București, 1983, passim.

Recenzii:

Cenad – Documente de arhivă*

Apărut de curând la Editura Artpress, în Timișoara, și lansat în 9 noiembrie 2019 la Cenad, cu prilejul Zilei Asociației Culturale „Concordia”, volumul lui Dușan Baiski surprinde prin conținutul său: peste 350 de fotocopii ale unor documente și copii după fotografiile-document, datând din perioada interbelică, până în primele două decenii postbelice.

În „Cuvântul înainte” autorul, neobosit căutător al identității Banatului de câmpie, mărturisește că a realizat „doar” o selecție din cele 120.000 de documente pe care le-a studiat timp de 12 ani în arhiva S.J.T.A.N.

Cartea oferă mărturia vieții din Cenadul de altădată, care, pe cititorii cenăzeni și pe alți locuitori

ai împrejurimilor, îi face să lăcrimeze de emoție. Pentru cititorul profesionalizat (istoric, sociolog, antropolog), volumul este ca o „hartă a comorii”, deoarece deschide calea unor serioase cercetări umaniste.

În acest volum, Dușan Baiski a anchetat minuțios toate aspectele vieții sociale de la mijlocul secolului trecut, apoi a selectat și a sistematizat materialul documentar în 14 capitole. Deloc întâmplător, cele mai generoase sunt „Al Doilea Război Mondial” și „Probleme sociale”. Fără niciun dubiu, între cele două aspecte ale istoriei Cenadului se pot stabili multiple conexiuni cauzale.

Lecturând bogatul material documentar, cititorul poate sesiza cum această comunitate s-a adaptat tranziției de la statutul de „loc central” și „punct de tranzit” al pustiilor bănățene, pe cursul inferior al Mureșului, la statutul de „localitate de frontieră”. Fotocopiile care compun acest volum arată cum viața locuitorilor a trecut prin schimbări radicale, marcate de profunde reorganizări sociale și economice, în decursul unei singure generații.

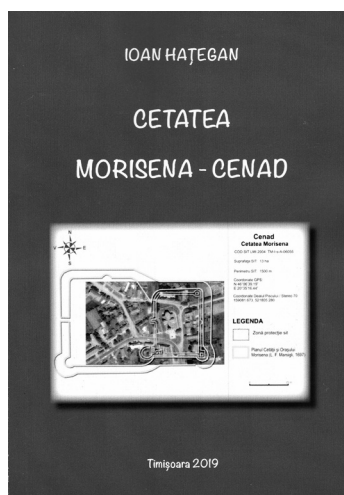
Alături de *Război în Banat*, seria de *Studii monografice*, și „Cenăzeanul” – 25 de ani, acest volum constituie, fără niciun dubiu, o bază de pornire pentru abordări științifice socio-umane ale acestui ținut, situat

* Dușan Baiski – *Cenad – Documente de arhivă*, Editura Artpress, Timișoara, 2019, 372 p., ISBN: 978-973-108-904-1.

la confluența civilizațiilor și un preambul în înțelegerea evoluției altor comunități.

Fără a manifesta pretenții de cercetător acreditat, prin această carte, autorul a deschis o ușă în peretele care separă întrebarea de știință și a dat publicului cititor elemente pentru probarea unor ipoteze și construcția altor ipoteze noi.

Cetatea Morisena-Cenad*

Situată la confluența civilizațiilor, „Cetatea de pe Mureș” a avut o istorie zbuciumată, care ne duce cu gândul la vechea expresie cronicărească de loc „așezat în calea răutăților”.

Apelând la o bogată sursă de inspirație documentară, istoricul Ion Hațegan (fiu al Cenadului) a realizat o monografie bogat ilustrată a Cetății Cenadului. Pentru a nu urma calea unei posibile ambiguități, este necesară

precizarea că volumul semnalat în acest articol nu este o istorie a localității Morisena – Cenad, ci face referire la cetatea care a funcționat vreme de 1596 ani (atestați documentar) ca fortificație și centru politico-militar în Pusta bănățeană.

Desigur, evoluția culturală, istoria socială și economică a așezării nu pot fi dezlipite de încercările prin care a trecut, vreme de 16 veacuri, acest bastion. Autorul reușește, abil, să facă legătura dintre faptele de arme și viața locuitorilor și apărătorilor ei, descoperind conexiuni între Cenad și contextul istoric european.

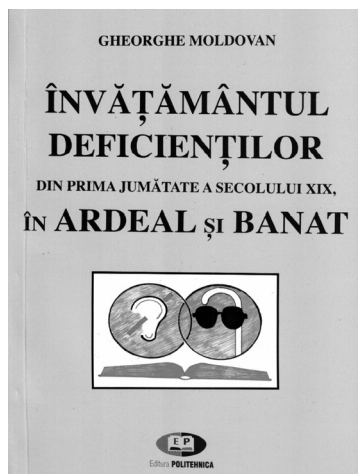
Valea Mureșului, ca regionim, este evocată în paginile acestui volum, ca o veritabilă coloană vertebrală pentru această parte a Europei, cu o evoluție distinctă și o profundă semnificație în geografia istorică. Această abordare transcede imaginea comună, de limită nordică a Banatului sau de margine sudică a Transilvaniei.

Cartea este scrisă într-un stil narativ, într-un limbaj accesibil publicului larg și bogat ilustrată cu imagini inedite, selectate de autor de-a lungul îndelungatei sale cariere de istoric al Banatului. Fără îndoială, volumul răspunde, în același timp, exigențelor din partea publicului specializat și dorinței cititorului de rând, de a cunoaște trecutul acestui colț de țară.

Drd. Iancu-Constantin Berceanu

* Ioan Hațegan – *Cetatea Morisena-Cenad*, Editura Banatul, Timișoara, 2019, 68 p., ISBN: 978-606-8385-22-8.

Învățământul deficienților din prima jumătate a secolului XIX, în Ardeal și Banat*

Cartea de față a apărut din necesitatea de a oferi un tablou complet al zorilor învățământului special din partea de vest țării, aproape nenescută până în prezent.

Autorul ne prezintă șase centre de educare a surzilor și două de educare a orbilor, din acea perioadă.

Cel mai vechi învățământ pentru surzi a fost în localitatea Dumbrăveni (Erzsébethváros, Elisabethopol) din județul Sibiu și a funcționat între 1827-1846, fiind susținut de un fost hussar pe nume Băcilă Ioan. El a fost sprijinit de Guvernul Transilvaniei și de episcopiile greco- și romano-catolice.

O secțiune mai mare a cărții tratează „Școlile pentru deficienți din cadrul învățământului grăniceresc”. De-a lungul Ardealului și Banatului au fost organizate șase regimente de graniță. Dintre acestea, pe teritoriul a trei regimente s-au descoperit activități ale învățământului pentru deficienți. Astfel, pentru educarea surzilor erau înființate școli la Biserica Albă (Regimentul Pancevo), Bozovici (Regimentul Caransebeș) și Țara Năsăudului. Pentru educarea orbilor s-au organizat școlile din Bozovici și Orșova. Pentru studiul lor s-au folosit atât documentele tipărite, cât și cele de arhivă.

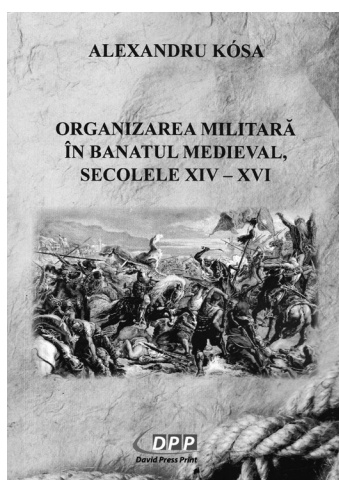
O secțiune mai mare a cărții tratează „Școlile pentru deficienți din cadrul învățământului grăniceresc”. De-a lungul Ardealului și Banatului au fost organizate șase regimente de graniță. Dintre acestea, pe teritoriul a trei regimente s-au descoperit activități ale învățământului pentru deficienți. Astfel, pentru educarea surzilor erau înființate școli la Biserica Albă (Regimentul Pancevo), Bozovici (Regimentul Caransebeș) și Țara Năsăudului. Pentru educarea orbilor s-au organizat școlile din Bozovici și Orșova. Pentru studiul lor s-au folosit atât documentele tipărite, cât și cele de arhivă.

Reunind o serie de informații inedite, culese cu o acerbă acribitate și cu o pasiune ce învinge piedicile ridicate de umbra timpului scurs, de limbile diferite în care documentele au fost formulate, de dificultățile descifrării lor, acestea fiind deseori scrise de mână, de divagațiile ce au rezultat în urma studiului comparativ între sursele anterioare și cele prezentate acum, noul volum a lui Gheorghe Moldovan cucerește prin prezentarea rezultată din actele și scrisorile descoperite de cercetător. Prezentarea lor conferă autenticitate lucrării.

**Julia Henriette Kakucs,
dr. Lajos Kakucs**

* Gheorghe Moldovan – *Învățământul deficienților din prima jumătate a secolului XIX, în Ardeal și Banat*, Editura Politehnica, Timișoara, 2019, 304 p., ISBN 978-606-35-0301-6.

Organizarea militară în Banatul medieval, secolele XIV-XVI*

Lucrarea de față, extinsă pe aproape 400 de pagini, cuprinde opt capitole, o introducere, considerații finale, bibliografie și anexe. În Introducere, autorul motivează în chip judicios alegerea temei și schițează istoriografia care l-a precedat. Primul capitol tratează Banatul sub aspectul cadrului său geografic. Cel de-al doilea capitol se referă la organizarea administrativ-teritorială a Banatului medieval, la cnezii bănățeni, la obligațiile lor militare, la jurisdicția cnezială și la alte aspecte adiacente. Următorul capitol, al treilea, supune atenției cititorului „Organizarea și echiparea armatei medievale din Banat”, detaliind cu privilegii și decrete militare (finele secolului al XIV-lea – secolul al XV-lea), cu organizarea și înzestrarea armatei în vremea lui Iancu de Hunedoara, cu partea din armată numită cavalerie grea, cu cea numită cavalerie ușoară, cu infanteria, artileria, carele de luptă, marina, meșterii geniști. Capitolul al patrulea portretizează câteva figuri de comandanți militari, între care Filippo Scolari, Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezu și Iosa de Som, nu toți de aceeași valoare și nici cu aceleași merite internaționale. În continuare (în capitolul al cincilea), autorul se concentrează asupra sistemului defensiv al Banatului, evidențind cetățile de pe Valea Dunării, din interiorul și de pe Valea Mureșului. Cel de-al șaselea capitol este dedicat marilor campanii militare antiotomane conduse de comiți bănățeni, grupate pe segmente temporale (campanii antiotomane la finele veacului al XIV-lea, campanii bănățene antiotomane în prima jumătate a veacului al XV-lea, campanii bănățene antiotomane în a doua jumătate a veacului al XV-lea). Mai departe (capitolul al șaptelea) este tratat Banatul secolului al XVI-lea, cu același accent pe aspectele militare: Războiul țărănesc din 1514 condus de Gheorghe Doja, Răscoala țărănească din 1526-1527 condusă de Iovan Nenada, contextul internațional la mijlocul secolului al XVI-lea, Banatul în anii 1551-1552,

Banatul până spre anii 1600). Urmează, ca de obicei, la final, concluziile, bibliografia și anexele.

Autorul recunoaște că, prin metoda aleasă, s-a rezumat la cercetarea izvoarelor medievale, diplomatice și narrative, că a cercetat, firește, și istoriografia, „dar bariera lingvistică a reprezentat un impediment în acest sens”. Reliefa istoriografiei temei este cuprinsă în introducere. După prezentarea contribuțiilor antecesorilor în domeniul ales, lucrarea continuă cu evidențierea evoluției toponimiei Banatului și apoi cu trasarea fundalului istoric și arealului geografic în care se desfășoară evenimentele secolelor al XIV-lea și al XVI-lea din lucrare.

În capitolul al II-lea se concentrează pe formele de organizare administrativ-teritorială a Banatului și pe rolul avut de cnezii bănățeni în angrenajul armatei bănățene și regale. Pentru a observa toate aceste probleme, autorul a fost silit să coboare limita inferioară a cercetării până la începutul secolului al XIV-lea. Natural, enumerarea și descrierea comitatelor Banatului medieval, a districtelor și orașelor provinciei, deși este bazată pe o documentație edită, retușează anumite judecăți de valoare mai vechi, vine cu noi sublinieri necesare și atrage atenția asupra unor noi căi de investigație.

Cercetarea continuă cu următorul capitol, în care se detaliază organizarea militară în Banat, cu accent grav pe vremea lui Iancu de Hunedoara. Tot aici, în cadrul primului subcapitol, s-au prezentat privilegiile și decretele militare de la finalul secolului al XIV-lea și până la începutul secolului al XVI-lea, care au reușit să reformeze armata regatului în vederea susținerii continue a efortului antiotoman.

În cadrul capitolului al IV-lea al cercetării, se evidențiază potențialul militar și politic al conducătorilor Banatului în secolul al XV-lea. Din portretele făcute fiecărui mare conducător au reieșit și calitățile care i-au făcut pe aceștia să devină personalități în cadrul regatului medieval al Ungariei.

Un amplu capitol a fost dedicat sistemului defensiv gândit pe teritoriul Banatului, inițiat de florentinul Filippo Scolari și finalizat de localnicul Pavel Chinezu. S-au trecut în revistă, corect și meticolos, fortificațiile de pe teritoriul Banatului, din antichitate și până în secolul al XVI-lea, rezultând un număr de 175 fortificații. Faptul excedează obiectul tezei, dar are meritul de a oferi o imagine de ansamblu. S-a realizat o enumerare a tuturor tipurilor de fortificații, materialele de construcții, iar mai apoi s-a procedat la analizarea fortificațiilor considerate mai reprezentative pentru perioada secolelor XIV-XVI. Astfel s-a reușit surprinderea sistemului defensiv gândit pe trei centuri: centura Dunării, cea de interior și cea de pe valea Mureșului, toate fiind conduse din cetatea Timișoarei. Autorul subliniază, cu îndreptățire,

* Alexandru Kósa – *Organizarea militară în Banatul medieval, secolele XIV-XVI*, Editura David Press Print, Timișoara, 2019, 408 p., ISBN: 978-606-999-063-6.

importanța acordată de monarhii Ungariei acestui sistem defensiv bănățean.

Următorul capitol, al VI-lea, își propune să realizeze o prezentare cronologică a evenimentelor militare care au marcat Banatul în întreg secolul al XV-lea. Pentru înțelegerea acțiunilor conducătorilor militari, s-a abordat mai întâi contextul internațional în care se afla atunci Regatul Ungariei. Campaniile antiotomane sunt grupate în trei perioade: prima perioadă la finalul secolului al XIV-lea, când, în mod oficial, Sigismund de Luxemburg reușește să inițieze, împreună cu domnul muntean, Mircea cel Bătrân, un bloc comun român antiotoman; a doua perioadă reprezintă acțiunile antiotomane întreprinse de comiții de Timiș, Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara; ultima perioadă prezintă cronologic acțiunile întreprinse de Pavel Chinezu. La finalul acestui capitol, se subliniază elementul comun al tuturor comițiilor de Timiș în lupta antiotomană, anume adoptarea tacticii ofensive, atacarea inamicului în afara teritoriului regatului.

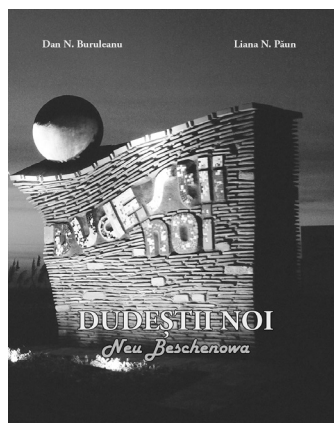
Capitolul final al cercetării își propune să prezinte Banatul în secolul al XVI-lea, cu noianul de conflicte interne, cu urmări directe catastrofale pentru regatul medieval al Ungariei. Și de această dată s-a analizat mai întâi contextul internațional al Banatului. Pe fondul neînțelegerilor între marii nobili (magnați) și micii nobili care trebuiau să îndeplinească toate sarcinile militare, tensiunile au crescut, iar cruciada antiotomană din anul 1514 a degenerat într-un război țărănesc. Consecințele războiului s-au dovedit foarte grave pentru soarta regatului medieval al Ungariei. O altă mișcare anti-nobiliară din prima jumătate a secolului al XVI-lea care a tulburat și mai mult situația Banatului și a Ungariei – relevată cu justete în carte – a fost cea condusă de Iovan Nenada. După aceste detalii, autorul justifică evenimentele anilor 1551 și 1552, în urma cărora, pentru 164 de ani, aproape două treimi din provincie se vor afla sub ocupație otomană. Se consideră că cei doi ani de la mijlocul secolului al XVI-lea au reprezentat „o bornă în istoria acestui teritoriu”. După cucerirea cetății Timișoara, noua administrație și conducere militară impune administrația musulmană, transformând teritoriul într-un vilayet cu centrul administrativ și militar la Timișoara.

Autorul s-a străduit, în conformitate cu priceperile și deprinderile dobândite în timpul studiilor sale universitare și în lunga ucenicie de cercetător din biblioteci și arhive, să scrie o carte judicioasă și a reușit în cea mai mare parte. Evident, mai există serie de elemente care pot și trebuie să fie aprofundate în viitor. Domnul dr. Alexandru Kósa s-a afirmat ca un asiduu și valoros cunoscător și cercetător al istoriei Banatului, fiind îndrumat cu grijă de către cunoscutul istoric al Banatului, profesorul Ioan Hațegan. Rezultatul acesta deosebit se înscrie într-o veche

tradiție, pornită încă din secolul iluminismului românesc, de scoatere la lumină a rolului militar al elitei bănățene medievale, care era în proporție covârșitoare, de la origini, românească. Acest rol militar al cnezilor și nobililor români bănățeni din secolele al XIV-lea – al XVI-lea îi înscrie pe aceștia în prim planul apărării „Republicii Creștine”, adică al civilizației europene, iar pe de altă parte, îi plasează în structurile organizatorice ale unei societăți feudale de model occidental. Meritele autorului și ale cărții pot fi sintetizate în ilustrarea cu mărturie edificatoare a dinamicii societății românești bănățene, înscrise încă de-atunci, în ciuda episoadelor dure care aveau să urmeze, pe o traiectorie europeană, adică pe calea magistrală a valorilor civilizației continentului.

Dr. Ioan-Aurel Pop

Dudeștii Noi - Neu Beschenova*

Comuna Dudeștii Noi este așezată în Câmpia de Vest a Banatului, cu soluri fertile și o climă temperat-continentală, propice locuirii din timpuri străvechi, iar distanța de câțiva kilometri care o desparte de orașul Timișoara tinde să o transforme din ce în ce mai mult într-o zonă rezidențială. Teritoriul actualei comune a fost locuit încă din epoca

neolitică, și există indicii referitoare la o continuitate de locuire în epoca dacică iar apoi în cea postauriliană, când zona a fost străbătută de valuri succesive ale popoarelor migratoare. După ce a făcut parte din voievodatul lui Glad și apoi din cel al lui Ahtum, acest teritoriu a fost cucerit de Regatul Maghiar, intrând în componența acestuia.

Așezarea este atestată documentar la începutul secolului al XIV-lea, în registrele de zeciuială ale bisericii romano-catolice din anii 1332-1337, iar vechea denumire de Berzenev sau Beseno pare să fie de origine pecenegă. Ulterior s-a aflat în proprietatea Huniazilor, apoi a devenit o posesiune a familiei Bornemisza de Besenova, iar după cucerirea Banatului de către turcii otomani a făcut parte din pašalâcul de Timișoara. După ce cea mai mare parte a Banatului a devenit o posesiune a Casei de Habsburg,

Dan N. Buruleanu, Liana Păun – *Dudeștii noi – Neu Beschenova*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, 2019.

Beschenova e menționată ca o așezare locuită de câteva familii sârbești iar apoi de familii de „valahi” iar data cea mai probabilă a aducerii primilor coloniști germani în urma unei acțiuni organizate este anul 1748. De atunci, satul a primit denumirea de Beșenova Germană și s-a populat an de an cu noi coloniști, care au transformat terenul mlăștinos din zonă în pământ cultivabil. Coloniștii germani au întemeiat, în mai multe etape, o așezare tipică perioadei de colonizare, care s-a extins treptat, actuala comună fiind împărțită în două zone – „satul vechi” și „satul nou”.

În 1779 Beșenova Nouă a fost alipită Ungariei, iar în deceniile următoare, evenimente care au marcat întreaga Europă au avut repercursiuni și în viața locuitorilor comunei. Episoade importante din timpul revoluției de la 1848-1849 s-au petrecut pe raza localității, care au culminat cu luptele aprige dintre trupele austriece și cele ale revoluționarilor maghiari, soldate cu numeroase victime.

După înfrângerea revoluției, Beșenova Nouă a făcut parte din nou-înființata provincie Voivodina Sârbească și Banatul Timișean, în 1860 a trecut din nou sub autoritatea Ungariei, iar din 1867 până la sfârșitul primului război mondial comuna a fost integrată în structurile politico-administrative maghiare ale Imperiului Austro-Ungar. În anii interbelici, când comuna a fost integrată noului Regat al României Mari, viața acesteia s-a caracterizat prin numeroase progrese, o economie prosperă și un remarcabil nivel cultural.

Din punct de vedere administrativ a făcut parte din județul Timiș-Torontal, inițial din plasa Timișoara, iar apoi din plasa Chișoda. Noi necazuri s-au abătut asupra locuitorilor o dată cu începutul celui de-al Doilea Război Mondial și în anii care i-au urmat. Soldații sovietici au săvârșit nenumărate atrocități, 297 de locuitori au fost deportați în lagărele de muncă din Uniunea Sovietică. După război au fost aduși în comună și primii locuitori români și aromâni.

A urmat valul deportărilor în Bărăgan, printre cei vizați numărându-se și etnicii germani. Întreaga activitate economică a fost trecută sub controlul statului, pământurile și aproape întreaga avere a locuitorilor a fost confiscată, iar populația a fost supusă unui proces de pauperizare tot mai accentuat după instalarea deplină a regimului comunist. În structura etnică a comunei au început să apară schimbări semnificative, în urma valurilor succesive de emigrări ale etnicilor germani și a stabilirii, la Beșenova Nouă, a tot mai numeroase familii de români din diferite zone ale țării.

În 1964 comuna a primit denumirea de Dudeștii Noi, patru ani mai târziu a fost desființată și retrogradată la rangul de sat care a fost arondat comunei Becicherecu Mic, iar în 8 aprilie 2004 și-a redobândit statutul de comună. Printre edificiile reprezentative ale așezării se numără biserica romano-catolică „Sf. Vendelin”, ridicată de coloniștii germani și sfințită în 1751, una din cele mai vechi biserici

șvăbești din Banat, inclusă pe lista monumentelor istorice de interes național, sau capela ridicată în 1844 în cinstea Sf. Rochus. În comună se află monumente cu semnificații mai vechi sau mai noi pentru locuitorii acesteia, iar în cimitirul amenajat în 1838 au fost înmormântați cei căzuți în luptele purtate aici în timpul revoluției din 1848-1849. Coloniștii germani au adus în Banat tradițiile și obiceiurile din locurile de baștină, pe care le-au păstrat aproape nealterate mai bine de un secol și jumătate și care au influențat, în parte, obiceiurile românilor ortodocși. În prezent, cele mai importante sărbători sunt comune tuturor localnicilor. Redobândirea statutului de comună a însemnat, pentru locuitorii din Dudeștii Noi, începutul unor noi ani de prosperitate, concretizat în rezolvarea unor probleme de infrastructură și amenajarea unor servicii publice, creșterea volumului investițiilor, promovarea instituțiilor de învățământ și cultură sau dezvoltarea edilitară. Administrația locală are numeroase proiecte de investiții menite să pună în valoare potențialul comunei, tradițiile și obiceiurile locului.

„Columna 2000”

În decembrie 2019 a văzut lumina tiparului revista de cultură istorică „Columna 2000”, numerele 77, 78, 79 și 80 (ianuarie-decembrie 2019), editată de Universitatea Ioan Slavici din Timișoara.

După cum se specifică pe coperta I, este o ediție specială dedicată: împlinirii a 100 de ani de la instaurarea administrației românești în Banat, a 100 de ani

de la constituirea Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România, a 75 de ani de la eliberarea ultimei brazde de pământ românesc de sub stăpânirea Ungariei horthyste, a 30 de ani de la Revoluția Română din Decembrie 1989, a 20 de ani de existență a revistei „Columna 2000”, Zilei Sfântului Apostol Andrei, ocrotitorul românilor, și Zilei Naționale a României.

În peste 300 de pagini, cele 15 secțiuni acoperă o gamă foarte generoasă de teme și subiecte, din care până și cei mai pretențioși dintre noi se pot alege cu lucruri neștiute până acum sau care, prin strădania autorilor textelor, au căpătat noi valențe în ceea ce privește perspectiva istorică.

CUPRINS

Dorin Carabeț – Societatea „Kandia” din Timișoara în timpul Primului Război Mondial și procesul cu statul maghiar ...1	
Eusebiu Narai – Operațiunile militare din Banat în anii 1944-19454	
Dușan Baiski – Eroii cunoscuți și necunoscuți ai Cenadului6	
Daniela Curelea – Considerații privind legătura interinstituțională dintre ASTRA și unitățile militare din Basarabia și Dobrogea între 1924-193014	
Miodrag Milin – Sârbii din România, într-o democrație recentă, la marginea Europei20	
Dragoș L., Curelea, Daniela Curelea – Considerații privind organizarea și desfășurarea Adunărilor generale ale Astreii în Alba Iulia (1866, 1875, 1886)27	
Constantin-Tufan Stan – Alegeri în Cercul electoral Bocșa, la 190636	
Tiberiu Ciobanu – Vlad Țepeș și politica sa internă40	
Gabriela Șerban – <i>Oameni de ieri și de azi (3)</i> – Ilie Telescu, veritabil român, inimos dascăl și preot curajos46	
Florin Zamfir – Condiția materială a învățătorilor din comitatul Timiș, în secolul al XIX-lea48	
Dumitru Tomoni – Dascăli bănățeni la Alba Iulia (Partea I): Ion Simion Caba (1871-1943)52	
Mircea Sturza – Arta corală religioasă bănățeană54	
Mircea Rusnac – Amintirile „părintelui” lacurilor de acumulare din Semenic60	
Ionel Bota – Cacova sau Grădinari de Caraș. Însemnări monografice despre un habitat rural din Banatul Montan. Din preistorie până în veacul al XV-lea (II)63	
Recenzii 71	

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: **Dușan Baiski** (Timișoara) – editor și redactor-șef, **Geo Galetaru** (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. drd. **Iancu C. Berceanu** (Sânnicolau Mare) – redactor-șef adjunct, dr. **Ionel Bota** (Oravița), dr. **Valentin Bugariu** (Birda), conf. univ. dr. **Tiberiu Ciobanu** (Timișoara), dr. **Ion Cârja** (Cluj-Napoca), prof. dr. **Dragoș Curelea** (Sibiu), prof. **Simion Dănilă** (Belint), dr. **Costin Feneșan** (București), **Sorin Forțiu** (Timișoara), dr. **Antuza Genescu** (Pădureni), prof. dr. **Ioan Hațegan** (Timișoara), dr. **Alexandru Kósa** (Timișoara), **Werner Kremm** (Reșița), prof. dr. **Mircea Măran** (Vârșeț), lect. univ. dr. **Eusebiu Narai** (Timișoara), prof. **Gheorghe Rancu-Bodrog** (Șopotu Vechi), dr. **Simona Regep** (Timișoara), dr. **Mircea Rusnac** (Reșița), dr. **Constantin-Tufan Stan** (Lugoj), prof. dr. **Dumitru Tomoni** (Făget), bibliolog **Gabriela Șerban** (Bocșa), muzeograf **Ion Traia** (Timișoara), dr. **Florin Zamfir** (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor le revine exclusiv autorilor.

Textele se pot trimite prin e-mail: dusanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.

Revista apare trimestrial și se difuzează gratuit, inclusiv prin www.morisen.ro și www.cenad.ro.

Tiraj: 250 de exemplare/apariție.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359; ISSN-L 2501-1359